

AZ EMBERI HALADÁS A MÚLTBAN ÉS A JÖVŐBEN.*)

A haladás szó a fenti értelemben két különböző dolgot jelent, a minek figyelmen kívül hagyása a fogalmak némi zavarát idézte elő. Jelenthet ugyanis előnyt vagy az anyagi művelődésben, vagy az ember értelmi és erkölcsi természetében, ez a kettő pedig távolról sem hasonló értelmű. Az anyagi művelődés lényegileg halmozódás. Mindenik nemzedék hasznára fordítja az előző nemzedék kísérleteit és balsikereit; s a mióta a nyomtatás feltalálása minden új ismeret megőrzését és terjedését megkönnyítette, a haladásnak ez a neme egyre gyorsabb lépésben történik. Ez azonban nem foglalja magában az észbeli erő általános növekvését. A matematika tudománya fokról-fokra rengeteget haladt Newton ideje óta, de ez a haladás nem bizonyítja, hogy a mai matematikusoknak nagyobb tehetségük van a matematikára, hogy valósággal nagyobb matematikusok, mint Newton és kortársai, vagy akár csak a görögök Euklid és Archimedes korában. Modern gőzgépeink és mozdonyaink messze felülmúlják Watt és Stephenson Róbertéit, de ama százak közül, a kik tökéletesbítésüknél közreműködtek, talán egy sem múlta felül ama nagy férfiak mechanikai tehetségét. Fokról-fokra azokon a létrákon és állványokon emelkedtünk, a melyeket elődeink állítottak fel, s ha most magasabbra mászhatunk és messzebbre láthatunk, mint ők, ez legkevésbé sem bizonyítja, hogy értelem tekintetében előbbre vagyunk, mint ők. Az a kérdés, a melyet megvitatni szándékozom, egészen más valami, mint a művelődés kérdése annak közönséges értelmében. E kérdés az, vajjon az ember mint értelmi és erkölcsi lény haladt-e? s ha igen, mely ható okok folytán és mely törvények szerint haladt a múltban és mely feltételek mellett folytatható ez a haladás a jövőben.

*) A nagynevű szerző szíves engedelmével mutatványul közöljük *Studies Scientific and Social* című most megjelent kötetéből.

Tökélesbedett-e az emberi természet a történelmi időkhöz belül:

Mindenekelőtt azt kell kutatnunk, van-e valamilyes bizonyítéka az emberi természet ilyen haladásának a történelmi időkhöz belül és ez semmi képen sem olyan egyszerű és olyan könnyen megoldható kérdés, mint némelyek gondolni szokták. Ha az emberi természet emelésére valamely állandóan ható ok közrehatott volna, azt várnók, hogy az az emberiség által elért csúcspontok, az egymásra következő korszakok értelmi és erkölcsi színvonalának észrevehető emelkedésében nyilatkozzék meg. A legrégebb ismert építészeti mű, Egyiptom nagy piramisa úgy alakjának és méreteinek matematikai pontossága, mint belső szerkezetének tökéletessége tekintetében a csillagászati, a matematikai és a mechanikai ismeretek, úgyszintén a tapasztalat és a gyakorlati ügyességnek egy oly fokáról tesz tanúságot, a melyet az emberi történelem ama korai szakában csak egy, a mi legjobb mérnökeinkénél mivel sem alantosabb értelmi képesség által volt létrehozható. Pusztán az értelmi magaslat szempontjából a Vedák, Ós-India Mahabharatája, Homérosz Iliásza, Jób könyve és Plató írásai jelenkori szerzőink legkiválóbb műveivel egyenlő fokozatban állanak. A szobrászatban és építészetben a régi görögök a szépségnek, az összhangnak és a méltóságnak egy oly magaslatára emelkedtek, a melyet a modern időkben senki sem ért el és Periklész korának nagy államférfiai, hadvezérei, filozófusai és költői tekintetében Galton Ferencznek az a véleménye, »hogy az athéni faj átlagos tehetsége, a legalacsonyabb becslés mellett is, közel két fokozattal — vagyis körülbelül annyival volt magasabb a miénknél, mint a mennyivel a mi fajunk áll az afrikai néger felett.« *)

Van tehát alapja annak a nézetnek, hogy az emberi értelem legnagyobb vízmagassága az utolsó kétezer év alatt inkább süllyedt, semmint emelkedett, ez azonban nem összeférhetetlen az emberi óceán átlagos színvonalának úgy értelmileg, mint erkölcsileg való emelkedésével. Röviden meg kell tehát vizsgálnunk a közreműködött különböző tényezőket, a melyek közül némelyek emelték ezt a fokozatot, míg mások leszállították. Ezeket egymással szemben mérlegelve és az emberi természetnek mívelt társadalmakban végbement némely újabb fejleményeit is számba véve, talán képesek leszünk a végeredmény tekintetében megközelítő következtetést vonni.

*) *Hereditary Genius*, 342. old.

Az emberi történelem egész folyamán a törzs és törzs, faj és faj közti küzdelem kikerülhetetlenül a gyengébb és alacsonyabb rendűnek pusztulását okozta az által, hogy az akár fizikailag akár testileg erősebbet vagy magasabb rendűt túlélni engedte. Az alsóbb rendű törzsek pusztulásának egy másik és talán nem kevésbé hatalmas oka a magasabb fajok nagyobb életenergiája és gyorsabb növekvése, a mely a gyengéket még az élet erőszakos megsemmisítése nélkül is kiszorítja a létből. Éppen annyira ez utóbbi oknak, mint a tényleges hadviselésnek keli tulajdonítanunk a tázmániaiak teljes eltűnését és úgy az új-zélandi maorik és a keleti Pacific szigetlakók, mint a vörös indiánok és az északamerikai kontinens népességének állandó csökkenését. Itt a versenyző népek között az alkalmasabbnak fenmaradását látjuk, a mi szükségképen az emberi fajnak egészben való emelkedésére vezet, jóllehet a magasabb fajok magasabb része egy helyben maradhat vagy éppen sülyedhet is.

Hasonló és még bonyolultabb folyamat állandóan minden fajon belül végbe megy a társadalom mindenkori feltételei következtében az alkalmasabbnak fenmaradása és a kevésbé alkalmasnak kiküszöbölése által. Egészben véve semmi kétség, hogy az okos, a mérsékletes, az egészséges és az erényes hosszabb életű, mint a könnyelmű, az iszákos, az egészségtelen és a bűnös, úgyszintén, hogy az előbbi általában véve több utódot hagy hátra, mint az utóbbi. Igaz, hogy az utóbbiak nem ritkán korábban nősülnek és nagyobb családdal bírnak mint az előbbieik; de utódaik közül sokan halnak el ifjan s minthogy nagyban és egészben, a gyermekek szüleikhez hasonlatosak, ezek közül kevesebben fognak fenmaradni és utódokat hagyni. A véletlen, az erőszak és a könnyelmű, meg bűnös élet következményei ilyenformán a népesség szaporodásának természetes akadályai ezen osztályok közt, ez pedig elkerülhetetlenül előnyt nyújt minden faj értelmesebb, előrelátóbb és erkölcsösebb részének. Az utóbbi, ehhez képest, az előbbinek rovására fog szaporodni s így az emberiség átlagos színvonalának emelésére fog irányulni.

A társadalom azonban mindenkor egy vagy más utón beleavatkozott ezekben a jótékony folyamatokba és így késleltette az általános haladást. A papság nötlensége és az a menedék, a melyet a monostorok és zárdák sokaknak nyújtott, a kiknek a világ vad küzdelmei visszatetszők valának s a kiknek finomabb természete kegyes tettekre avagy az irodalomban és művészetek-

ben való kiválásra tette volna őket alkalmasokká, megakadályozták ezen nemesebb egyének szaporodását és így, miként jól jegyzi meg Galton, »az egyház felette észszerűden és öngyilkos politikájával elvadította ősapáink fáját«. S egy még ennél is sajnálatosabb politika, a vallásos üldözés útján csaknem kiirtotta Európából a független gondolkozást és azt az igazi nemeslelkűséget, a mely nem óhajtja az életet egy élethossziglan tartó hazugság árán megvásárolni. Kiszámították, hogy az inquisitio az 1471 és 1781 közé eső három század alatt egymagában Spanyolországban évenként ezer embert végeztetett ki vagy vetett börtönbe.

Olaszországban még rosszabbak voltak a viszonyok, míg Franciaországban a 17. század folyamán három vagy négy-százezer protestáns veszett el a börtönben, a gályákon és a vérpadon.

Egy másik ok, a melynek mindenkor prejudikáló hatása volt és a mely a mai művelt államokban is tovább hat, az öröklött vagyon rendszere, a mely a gyengének és a bűnösnek gyakran előnyt nyújt úgy a munkanélküli életfentartás biztonságára nézve, valamint a tekintetben, hogy korán nősülhet és számos utódot hagyhat. Hasonlóképen ellenkezünk a természet folyásával a gyenge, a beteges és rosszul fejlődött gyermekek megóvása által; bár e részben az emberiség valószínűleg inkább nyer, semmint vesz, mithogy sokan azok közül, a kik gyermekkorukban gyöngék és alaktalanok, utóbb magasabb szellemi vagy erkölcsi tulajdonságokat tanúsítanak, a melyek nyereségek a művelődésre nézve, míg a humánus és szimpatikus érzelmek az ő gondozásuk által való kifejlesztése már magában véve is kiváló nyereség.

Ha ezeket a különböző és ellentétes kifolyásokat, a mennyire képesek vagyunk, egymással szemben mérlegeljük, valószínűnek látszik, hogy egészben véve határozott nyereségünk volt. Az egészség, a kitartás, az önuralom és az értelmesség növekedtek az egészszelenek, a lomhák, a legnyersebb bűnösök, a kegyetlenek és a gyöngé elméjük kiirtása által és lehetséges, hogy részben az ilyenformán létrejött magasabb és nemesebb természetek nagyobb számának kell tulajdonítanunk a humanitásnak, az emberek és állatok szenvedéseivel való együttérzésnek azt a kétségtelen növekvését, a mely korunk jellemvonásai közül a legjellegzetesebb és a legörvendetesebb.

A nevelés hatása.

Jóllehet azonban a kiválasztás természetes folyamata a humanitás átlagos fokát tényleg emeli a legrosszabb és a legalacsonyabb rendű egyének elpusztítása által, mégis csak igen csekély avagy egyáltalán semmi tendenciája sem lehet az egymásra következő korszakokban magasabb típusokat fejleszteni; és ez megegyezik azzal a kétségtelen ténnyel, hogy a nagy ember, a ki a történelem hajnalán és a különböző régi civilizációk csúcspontján megjelent, egészben véve mivel sem marad a mi korunkbeli nagy ember mögött. Rejtély marad tehát, hogy miként és miért ért el az emberiség ily égbetörő csúcspontokra oly korai időkben, ha nem létezett és nem létezik ható erő, a mely többre törne, semmint a legalacsonyabb rendű típusok kiirtására. Ezt a nagy problémát, mint megoldhatatlant egyelőre mellőzve, a kérdésnek arra az oldalára térhetünk át, a mely manapság a legéletbevágóbb érdekekkel bír, arra ugyanis, vajjon közreműködnek-e jelenleg avagy elképzelhetők-e olyan ható tényezők, a melyek állandó haladást idéznek elő, nemcsak az emberi természet átlaga, hanem ama magasabb fejlődések tekintetében is, a melyek úgy mai nap, mint korábbi korszakokban inkább kivételeknek, semmint szabálynak tekinthetők.

A legutóbbi időkig a felelet erre a kérdésre habozás nélkül igenlő lett volna. A nevelés, mondták volna, ilyen tényező és ámbár eddigelé aránylag keveset tett alkalmaztatásának nagyon is részleges és felette tudománytalan módjánál fogva, most bölcséletének oly egészséges ismeretére tettünk szert és módszereit olyannyira tökéletesbítettük, hogy oly hatalommá lett, a mely által az embert természet határtalanul módosítható és megjavítható. Ha minden gyermek igazán jól lesz nevelve, ha úgy erkölcsi mint értelmi képességeit kiműveljük és kifejlesztjük, minden nemzedék tökéletesbülésének egy része át fog szállni a következőre és ilyenformán úgy az értelmi, mint az erkölcsi természet állandó haladását eszközölnők.

Csaknem mindannyian, a kik erről a tárgyról értekeztek, azt tartották, hogy ez az emberi természet megjavításának igazi és egyetlen módja, mert azt hiszik, hogy a testi alakzat analóg esetében, az összes szervezetek módosulásai és tökéletesbülései hasonló folyamat útján eszközöltettek. Lamarck azt tanítja, hogy a szokás és gyakorlat útján az egyes állaton létrejött eredmények egészben vagy részben átmennek az utódokra és ámbár

Darwinnak a természetes kiválasztásról szóló elmélete ezt a tényezőt legnagyobb részében, ha nem egészben véve feleslegesnek mutatta, azt mégis oly általánosan a természet egy tényének tekintették, hogy maga Darwin elfogadta mint egy a fajok módosulásánál kisegítő, de nem jelentéktelen szerepet játszó okot. Oly kevéssé kételkedett ő a szerzett tulajdonságok ezen átöröklődésében, hogy a pangenesisről szóló híres elméletét annak bizonyítékául állította fel. Hogy föltevés útján magyarázza, miként ment át az utódra valamely tagnak vagy szervnek állandó gyakorlat útján fokozott nagysága vagy ereje, azt tette fel, hogy a hím és a női csirasejtek az emberi test összes részeinek mindenik szövetéből és sejtjéből eredő felfoghatatlanul kicsiny részecskék halmazatából alakulnak, hogy ezek a részecskék folytonosan megújulnak és állandóan a nemző szervek felé folynak és hogy megvan az a képességük, hogy az utódban olyan sejtekké és alakzatokká fejlődnek, a melyek többé kevésbé hasonlatosak a megfelelő szülősejtekhez és alakzatokhoz életük ama részleges szakában. így lelt magyarázatot a betegség átöröklődése és a használat meg nem használata avagy más külső feltételek által a szülőkből előidézett változások átöröklődése.

Világítsuk meg ezt egy példával: Ha két egyenlően erős és egészséges testvér közül az egyikből városi kereskedő-segéd, a másiktól pedig bérlő, ispán avagy falusi postás lesz, a ki sokat él a szabad levegőn és a ki életének mindenik napján sok mérföldet jár be, s ha ezek két ugyancsak egyenlő szervezetű nővért vennének feleségül, akkor e két egyesülségből eredő gyermekeknek határozott különbséget kellene mutatniok, főleg azoknak, a kik akkor születtek, a midőn szüleik már a középkort megközelítették és a midőn különböző létfeltételeiknek elég idejük volt arra, hogy testi szervezetükön nyomot hagyjanak; az egyik családnak alacsony testalkatúnak, sápadtnak kellene lennie és inkább gyenge alsó tagokkal kellene bírnia, a másiknak pedig megfordítva és e különbségnek akkor is felismerhetőnek kellene lennie, ha a két család gyermekei azonos feltételek között neveltetnének fel. Kijelenthetjük, hogy soha olyan hitelt érdemlő megfigyelést nem tettek, a mely azt mutatná, hogy ilyen hatások tényleg létrejöttek, hanem mindig csak azt hitték, hogy létre kell jönniök.

A midőn Darwinnak a pangenesisről szóló elmélete jelentékeny vitára vezetett, Galton, az első, a ki azt ideiglenesen

elfogadta, kísérletileg igyekezett azt bebizonyítani. A házi nyúlnek két különböző változatából egy csomó példányt vett elő s szellemes és fájdalom nélküli módon az egyik változat véréből nagy mennyiséget átömlesztett a másik változat véredényeibe. Miután ez egy bizonyos számú példányon egészségük megsértése nélkül keresztülvitetett, elkülönítve tenyésztették őket. Az utódok mindenik esetben szüleikhez hasonlítottak és a két változat vegyülésének semmi nyomát sem mutatták. Egy másik bíráló pedig hasonlóképen kimutatta, hogy, ha a pangenesis elmélete igaz volna, akkor annak a tőnek, a melybe egy gyümölcs beoltott, meg kellene az oltás útján létrehozott gyümölcs tulajdonságait változtatni, a mi szabályszerint nem történik meg.

A szerzett tulajdonságok át nem öröklődése.

Az elmélet erőssége ilyenformán kétséssé válván, Galton egy másikat állított fel, mely szerint a csirák minden egyén nemző szerveibe közvetlenül a szülei csirákból kerülnek, nem pedig magából a testből annak növekvése és fejlődése folyamán. Igen hasonló elméletet állított fel néhány évvel később Weismann tanár «a csirasejt folytonosságának» most már jól ismert neve alatt. Mind a két elmélet azt foglalja magában, hogy az alacsonyabb rendű egyszéjtű állatok kivételével és néhány, a magasabb rendű állatok közt kivételes esettől eltekintve, az egyéni élet folyamán akár begyakorlás, akár másnemű külső feltételek folytán beállott változások sohasem vihetők át az utódokra. A mi átszáll, az nem más mint a képesség a szülőkhöz, vagy azok közvetlen őseihez többé-kevésbé hasonlatos alakúvá fejlődni, míg amazok jellemző tulajdonságai különböző fokban és különféleképen bonyolódva jelennek meg az utódokban, a mi a részletekben való csodálatos különbözősége vezet, míg bizonyos félreismerhetetlen családi hasonlatosság fenmarad. így találnak magyarázatot nemcsak a testi, hanem a szellemi tulajdonságok, még a mozgásnak vagy szokásnak ama sajátosság fogásai is, a melyeket gyakran a szerzett tulajdonságok átöröklődésére hoznak fel bizonyítékkul, a melyek azonban valójában csak a fizikai szerkezet és az idegbeli vagy ágybéli mellérendeltség igen kicsiny sajátosságainak az átöröklődései; ezek vezettek a kérdéses szokás megszerzésére úgy a szülőknél vagy ősoknél, mint hasonló körülmények közt a lezármazóknál.

Miután úgy találta, hogy ha ez az elmélet igaz, akkor az nem engedheti meg az egyénileg szerzett tulajdonságok többségének az átöröklődését, Weismann az ilyen átöröklődés bizonyítékainak kutatására tért és azt találta, hogy alig van valamelyes igazi bizonyíték; hogy a legtöbb esetben, a melyt azt bizonyítani látszott, vagy a tények nem voltak pontosan megállapítva, vagy pedig azok más magyarázatot is megengedtek. Az átöröklődést azért fogadták el, mert annyira természetesnek és valószínűnek látszott; a tudományban azonban érvelésünk alapjául nem pusztán valószínűséget, hanem bizonyítékot keresünk; vagy ha közvetlen bizonyítékot nem tudunk találni, akkor a valószínűségnek, a mely az összes tünetenyekből ered, olyannak kell lennie, mintha a kérdéses elmélet igaz volna, még pedig oly tökéletesen, hogy megadja nekünk a képességet annak előremondására, mi fog történni bizonyos új és eddig meg nem kísérelt feltételek hatása alatt. Ilyen természetű egy éteri médium létezésének valószínűsége, a melynek rezgései hozzák létre a fényt és a hőt; vagy az atomoké, a melyek kombinációi alkotnák a különböző elemek molekuláit és a gázok molekuláris elmélete. Európa biológusai, ámbár rendszerint lassan fogadnak el új elméleteket a régiek helyett, Weismann és Galton elméleteit oly mértékben fogadták el, a milyenben sohasem részesült Darwin pangenesis-elmélete nagy tekintélyének súlya daczára sem s most komolyan keresnek tényeket, a melyek az ellentétes, elméletek koronatanúi legyenek, mint a hogy az interferencia tünetenye döntő bizonyítéka volt a küzdő fényelméleteknek.

Itt csak annyiban foglalkozunk a szerzett tulajdonságok át nem öröklődésének elméletével, a mennyiben az az értelmi és erkölcsi tulajdonságokat illeti és e részben nagy ellenzékkel kell szembeszállania, mert úgy látszik, mintha elzárná az utat a faj tökéletesbítése elől a nevelés segítségével. Ha ez az elmélet igaz, mindenesetre azt bizonyítja, hogy nem a nevelés közvetlen útján, miként azt rendesen érteni szokás, halad és kell haladnia a humanitásnak, jóllehet a nevelés, mint közvetett eszköz, a haladásnak lényeges tényezője lehet. Nézzük, azonban, hogyan adják elő ezt a problémát a küzdő elméletek és lássuk, hogy milyen világosságot vet rá ama nagy férfiak történelme, a kik a művelődés haladása tekintetében legtöbbet tettek és a kik alkalmas fokmérői az emberi géniusz fokozatos emelkedésének.

A művelődés át nem öröklődésének példái.

Ha a haladás jelentékeny mértékben függne a kultúra hatásainak átöröklésétől, — nem tévesztve össze a született lángezésnek, meg ama sokféle tehetségeknek és képességeknek átöröklésével, a melyekkel férfiak és nők születnek, — akkor ilyen átöröklődés jeleit kellene látnunk az értelmi képesség megnövekvésében, ott, a hol bármely család vagy a családok csoportja több nemzedéken át valamely sajátos kultúrának vagy trainingnek volt alávetve. Tényleg állították is, hogy így áll a dolog, így pl. *Ward F. Lester* a washingtoni élettani társaságban 1891 januárjában tartott elnöki beszédében azt vitatja, hogy nemcsak *Weismann* tanár nagy képességei a német egyetemeken dívó training szigorúságának eredménye, hanem

»hogy maguk ezek a szigorú módszerek több nemzedékeken át folytatott ilyen training eredményei, a mely lassú növekvésben átöröklődött és egyre növekvő hatásában szétáradt az egész német népben ... S az a tény, hogy a középkor barbár germán hordáiból kifejlődött a német specialisták nagy modern faja épen úgy egyike a legmeggyőzőbb bizonyítékoknak a szerzett tulajdonságok átöröklésére, mint tanúsága egy oly nevelési rendszer a faj jövő fejlődése szempontjából való értékes voltának, a milyennel Németország bírt az utolsó két vagy három században«.

Azt hiszem, meg kell engedni, hogy ha ez egyike a legmeggyőzőbb bizonyítékoknak, a melyek a kultúrhatások átöröklődése mellett szólnak, akkor az átörökölhetőség elmélete igen gyenge alapon áll; mert e tények nemcsak más módon is magyarázhatók, hanem van a tényeknek egy másik csoportja is, a mely legalább is hasonló világosan éppen az ellenkező irányba utal. Mondhatjuk p. o., hogy a német specialistáknak a tudományban való kiválósága mindenekelőtt különös szellemi tulajdonságok folyamánya, a melyek mindenkor jellemzők voltak a német fajra, folyamánya továbbá a tanári állások nagy számának különböző egyetemeiken és a német szokások aránylag egyszerű voltának, a mely a tanári állást a legnagyobb szellemeknek is vonzóvá teszi.

S ha más országok felé fordulunk, az ellenkező irányba utaló tényeket találunk. Angliában p. o. az oxfordi és cambridgei egyetemek századokon keresztül zárva voltak a disszidensek előtt, méltóságaik és javadalmaik az elismert egyház tagjai és nagy részben a birtokos nemesség számára voltak fentartva. S mégis abban a rövid időben, a mely azóta telt el, hogy a disszidensek előtt is megnyíltak, ez utóbbiak a gyakorlott egy-

háziakkal teljesen egyenlőknek mutatkoztak és a legmagasabb fokozatokat ép oly magas, sőt talán még magasabb arányban nyerték el, mint arányszámuk az egyetemen valószínűvé tette volna.

Jelentékeny tény továbbá, hogy csaknem valamennyi legnagyobb feltalálónk és tudományos felfedezőnk, azok a férfiak, a kiknek eredetisége és szellemi hatalma az emberi haladás történelmében mértföldjelzőket állított, autodidakták voltak és ismereteik különböző régióiban bizonyosan mitsem vettek át eleik trainingjéből. Brindley, egyik legelső angol modern mérnök egy tékozló kisbirtokosnak volt a fia; Telford, a legnagyobb angol út- és hidépítő, egy pásztor fia volt és egy nyers vidéki kőműveshez került mesterségbe; Stephenson György, a mozdony feltalálója autodidakta szénmunkás volt; Bramah, a hidraulikus sajtónak és tökéletesbített lakatok feltalálója egy bérlő fia volt és tizenhét éves korában egy falusi ácshez került; Smeaton, a ki az Eddystone világítótornyot építette, egy ügyvéd fia volt és egészen autodidakta mérnök; Harrison, a modern chronometer feltalálója, asztalosnak a fia és maga is asztalos volt; az idősebb Brunei egy francia paraszt bérlő fia volt és papnak neveltetett, mégis híres autodidakta mérnök lett s ő tervezte és építette meg az első Themze-alagutat.

Az ipar, tudomány és művészet magasabb régióiba térve át, azt találjuk, hogy Dolland, a színtelen teleszkóp feltalálója, selyemszövő-munkás, egészen maga-tanult optikus volt; Faraday kovácsnak volt a fia és tizenháromeves korában könyvkötő-inasnak ment, Sir Wren Christopher, a ki papnak a fia volt és Oxfordban neveltetett, maga-tanult építész volt, s mégis ő tervezte és vitte ki a Szt-Pál katedrális, a mely kétségtelenül a világ legkiválóbb modern épületei közé tartozik; Ray, kovács fia, jeles matematikus volt és az első angol természettudósok legnagyobbjai közé tartozik; Hunter János, a nagy anatómus, skót kisbirtokosnak a fia, Sir Herschel Vilmos hivatására nézve zenész és egy német karmester fia volt; Rembrandt molnárnak volt a fia; a nagy nyelvészek és orientalisták Murray Sándor és dr. Leyden, mindketten szegény skót pásztorok fiai voltak; míg Shelley, a kinek költői génuszát alig múlta felül valaki, egy teljesen költőieden és ellenszenves vidéki nemesnek volt a fia.

Ez a kevés példa, a melyet könnyű szerrel egy kötet erejéig lehetne kiegészíteni, eléggé mutatja, a mit különben ritkán

tagadnak, hogy a lángész, vagy a rendkívüli kiválóság az emberi tehetségek minden terén szórványos, vagyis hirtelenül lép fel s a nélkül, hogy a tehetséges egyén szüleiben, avagy közvetlen őseiben arányban álló fejlődésmenet előzné meg. Kétségtelen, hogy rendszerint, vagy csaknem mindig a hasonló szellemi tulajdonságok jelentékeny mennyisége van elszórva mindezen lángeszű férfiak elágazó ősei közt és megjelenésük jól magyarázható meg különböző ősök csirasejtjeinek szerencsés vegyülete által, a melyek ezen kivételes képességeket nyújtó szellemi sajátságokat létrehozzák vagy erősítik. Valószínűvé teszi ezt az a tény is, hogy jóllehet a lángész gyakran öröklődik, ritkán vagy sohasem erősödik első megjelenése után, a minek pedig be kellene állania, ha nemcsak maga a lángész, hanem az annak gyakorlásának megfelelő nagyobb szellemi képesség is átöröklődne. Brunelnek, Stephensonnak, Dollandnak és Herschelnek mind voltak fiaik, a kik apáik nyomdokaiba léptek, de általában véve meg fog engedtetni, hogy egy esetben sem múlták felül, sőt nem is érték el a fiuk szülei eredetiségét és szellemi képességét. S ha átnézzük a nagy költők, festők, szobrászok, építészek, mérnökök, vagy tudományos felfedezők neveinek bő sorozatát, alig fogunk találni kettőt, a kinek azonos a neve és a foglalkozása és sohasem találunk hármát vagy négyet, a kik fokozatosan a lángésznek és a hírnévnek kimagaslóbb csúcsaira emelkednének. Pedig ezt kellene találnunk, ha nemcsak velünk született képesség, hanem a képességnek gyakorlat útján szerzett nagyobb fejlettsége is öröklődne.¹⁾

Ha azt gondolná valaki, hogy a nevelés és a gyakorlat eredményeinek ez az át nem öröklése akadálya az emberi haladásnak, meg kell fontolnunk azt is, hogy másfelől éppen úgy megakadályozza az emberiség állandó sülyedését ama ártalmas életmódok és megrontó szokások átöröklődése által, a

¹⁾ Az egyetlen kimagasló példa, a mely a tehetségnek három nemzedéken át való fokozatos növekvését látszik mutatni, dr. Darwin Erazmus és unokája Darwin Károly példája. De ez esetben az unoka különleges tehetsége egészen különböző az atyától és a nagyatyától; míg viszont, ha meggondoljuk az ismereteknek azt az eltérő fokát abban az időben, a midőn Darwin Erazmus élt és fáradtságos munkával való elfoglaltságát, továbbá a gondolkozás amaz ösztönzésének hiányát, a melyet unokájának az öt évi földközi utazás nyújtott, egyáltalán nem bizonyos, hogy az előbbi nem volt-e eredetiségre és szellemi képességre nézve az utóbbival egészen egyenlő.

melyeket modern társadalmi rendszerünk körülményei az emberiség egészében kétségtelenül létrehoznak. A hazugság és a csalás az egész kereskedelemben olyan mértékben van meg, hogy a siker lényeges feltételének tekintik. Egy kereskedő sem mondja meg a tiszta igazságot azokról az árukról, a melyeket hirdet vagy vételre ajánl és az anyag meg a minőség otrombán hazug feltüntetése, a melylyel mindenütt találkozunk, általános voltánál fogva megszűnt ránk nézve bántó lenni. Mindenesetre nagy áldás tehát, ha azt hihetjük, hogy a csalásnak és hazugságnak ez a messze elterjedt rendszere nem hozza létre a következő nemzedék átöröklődött sülyedését. És hasonlóan megnyugtató azt hinni, hogy amaz ezreknek, a kik a falusi életet a városival cserélik fel, fizikai romlása nem lesz állandó hatással utódaikra, ha ezek bármikor egészségesebb életmódra térnek vissza. És arra nézve, hogy ez csakugyan így van, közvetlen bizonyítékul szolgál az a tény, hogy az angol nagy városok utczai arabjai, ha a gyarmatokban egészséges és jó viszonyok közé kerülnek, úgy fizikailag, mint értelmileg és erkölcsileg annyira megjavulnak, hogy egészen egyenlők lesznek honfitársaik átlagával

Nyilvánvaló tehát, hogy a gyakorlat, a szokás és az általános környezet akár jó, akár rossz hatásainak át nem öröklődése, semmiképen sem akadály a emberi haladásnak, hogyha — a mi nem valószínűtlen — ez eredmények jelen társadalmi rendszerünk egyéneire nézve egészben véve rosszak. Bátrán állíthatjuk, hogy a gazdag ezen körülményektől úgy erkölcsileg, mint értelmileg ugyanannyit szenved, mint a szegény; és hogy a tétlenségnek, az örömmek, az izgalmak vagy a kicsapongások élete, a melyet oly sok gazdag él, hatásaiban éppen oly lelketölő és megrontó, mint az a piszkos küzdelem a létért, a melyre a munkások zöme van kárhóztatva. Ennél fogva megkönnyebbülést nyújt az az érzés, hogy mindez a rossz és sülyedés nem fog hagyni állandó hatásokat, mihelyt a társadalmi szervezetnek egy észszerűbb és emelkedettebb rendszerét fogjuk behozni.

A haladás keresztülvitelének módja.

Ha tehát a nevelés, gyakorlat és a környezet mitsem tehetnek az emberi haladásnak, menetének állandó befolyásolása tekintetében, felmerül a kérdés, hogyan fog az a haladás

beállni, vagy hogy arra volnánk-e kárhozzátva, hogy megmaradjunk abban az átlagos állapotban, a melyet a világ művelt népei valamely ismeretlen úton elértek? Feleletünk az, hogy a haladás továbbra is lehetséges, sőt bizonyos, két általános elvnek — a kiválasztás két formájának — folytonos és talán növekvő hatása révén. Az egyik a kiküszöbölésnek az a folyamata, a melyről már volt szó s a mely által a bűn, az erőszak és a könnyelműség oly gyakran idézi elő azoknak kora pusztulását, a kik e tulajdonságaik áldozatai. A másik és a jövő szempontjából sokkal jelentékenyebb elv, a kiválasztásnak az a módja, a mely a nők folyvást növekvő szabadsága és a nők magasabb nevelése következtében elkerülhetetlenül be fog állni.

Már eléggé rámutattak az irodalomban, hogy az amerikai nők, nem kevésbé mint más művelt országok női el vannak határozva személyes, társadalmi és politikai szabadságuk biztosítására és be kezdik látni, hogy mily nagy szerepet kell játszaniok az emberiség jövőjében. Ha oly társadalmi változások fognak megtörténni, hogy egy nő sem fog kényszerülni arra sem éhség vagy elszigeteltség, sem társadalmi kényszer útján, hogy magát eladja akár házasságban, akár azon kívül s ha majd minden nő egyenlően érezni fogja az igazán humánussá tevő nevelésnek, a szép és felemelő környezetnek és egy a kor és ország legmagasabb törekvéseinek alapján álló közvéleménynek finomító hatását, az eredmény az emberi kiválasztásnak egy formája lesz, a mely a faj átlagos állapotának állandó emelkedését fogja létrehozni. Ily körülmények közt mindazok, a kik deformáltak akár testben, akár szellemben, ha egyébként alkalmasok is boldog és megelégedett életre, rendszerint nem fognak utódokat hagyni, a kik hibáikat örökölhetnék. Már ma is sok nőt találunk, a kik sohasem mennek férjhez, mert nem találták meg az ideáljaiknak megfelelő férfit. Ha majd egy nő sem lesz kényszerítve a házasságra a pusztá megélhetés, vagy a kényelmes otthon kedvéért, meg fog növekedni azok száma, a kik saját elhatározásukból hajadonok maradnak, míg sok más, a ki nem talál alkalmat korai házasságra, addig fog várni, a míg megfelelő élettársat talál.

Ilyeténképen reformált társadalomban a bűnös, a romlott ízlésű, vagy gyöngé értelmű férfinak kevés kilátása lesz arra, hogy feleséget találjon és rossz tulajdonságai vele együtt fognak kihalni. A legtökéletesebb és a legszebb, úgy testben mint lélekben lesz ezzel szemben a legkeresettebb és ez fog legkönnyebben

korán megnősülhetni, a kevésbé magas tulajdonságokkal bíró későbbben és a bármi tekintetben legkisebb képességű a legkésőbbben és ez így lesz mindkét nemre vonatkozólag. A házasság korának ezen változásából, — miként ezt Galton kimutatta, — az előbbinek sokkal gyorsabb szaporodása fog következni, mint az utóbbinak és ezen oknak több nemzedéken keresztül való hatása végül az átlagos embert azokkal fogja egyenlővé tenni, a kik most a faj leghaladottabbjai között vannak.

Ha ez az átlagos emelkedés keresztül lesz vive, be kell állania az emberiség csúcspontjában is egy megfelelő emelkedésnek; más szóval ama kor nagy emberei éppen annyival fölötte fognak állani az utolsó kétezer év nagy embereinek, mint a hogyan az átlagos ember föléje fog emelkedni ezen kor átlagos emberének. Ugyanis a csirák ama szerencsés kombinációinak, a melyek a részünkről vitatott elmélet szerint, minden korszak nagy embereit létre hozták, sokkal magasabb rendű átlagos anyag fog rendelkezésükre állani és észszerűen azt kell várnunk, hogy a jövő legkiválóbb bölcselei és költői, határozattan felül fogják múlni a mi korunk Homéroszait és Shakespearéit. Newtonjait, Goethéit és Humboldtjait.

Ward F. Lester «A kultúra átszállásáról» szóló cikkében (*Forum*, 1891. május) azt állítja, hogy ha Weismann elmélete igaz, akkor «a nevelésnek nincsen értéke az emberiség jövője szempontjából és jótéteményei kizárólag csak a benne részesülő nemzedékre vannak korlátolva». Egy másik kiváló tudós, Le Conte József tanár, «Az evolúció tényezőiről» szóló cikkében (*The Monist*, I. köt. 334. oldal) még jobban kétségbeesik. Azt mondja:

„Ha igaz, hogy az emberi fejlődés menetét az észnek kell igazgatnia és ha hasonlóképen igaz, hogy a legalkalmasabb kiválása az egyetlen alkalmas mód e célra, akkor, ha egyáltalán valamennyire tökélesbíteni akarjuk a társadalmat, a gyöngé és védtelen elpusztításának rettenetes törvényét spártai erővel kell öntudatosan és megfontoltan végrehajtanunk. Ilyen eljárással szemben pedig tiltakozik mindaz, a mi bennünk legjobb.”

Ezek a sorok mutatják, hogy Weismann és Galton elméleteinek vélt következményei, igen természetesen némi ellenzést szültek, mert úgy látszott, hogy ha igazak, az emberiségnek a további fejlődésre való minden hatalmát korlátolják vagy lerontják azoknak az utaknak kivételével, a melyek magasabb természetünkkel ellenkeznek.

A jelen cikkben igyekeztem kimutatni, hogy nem vagyunk

a fentebb felállított nyomasztó alternatívákhoz kötve, hogy a nevelésnek igen nagy értéke van az emberiség tökéletesbülése szempontjából és hogy a legalkalmasabb fenmaradása sokkal hatalmasabb és befolyásosabb tényezők által is biztosítható, mint a milyenek a gyöngék és védtelenek elpusztítása. Az emberi tehetség eredetére és fejlődésére vonatkozó történelmi tények megfontolásából kimutattam, hogy csak a nevelésnek egy helyes és tökéletes rendszere és az a közvélemény, a melyet egy ily rendszer létrehoz, teheti általánosan hatékonyná a kiválasztásnak azt a különleges módját, a melytől az emberiség jövője függ. Nevelés és környezet, a melyek az emberi természetet tökéletesbítés helyett már annyiszor megakadályozták és meghamisították, képtelenek arra, hogy akár jó, akár rossz hatásaikat átörökítsék és hatalmuk ezen korlátjaiért hálásaknak kell lennünk.

Következés, hogy ha elég bölcsek vagyunk arra, hogy társadalmi gazdaságunkat megváltoztassuk és hogy ifjúságunknak igazabb, többet átfogó és filozófikusabb nevelést adjunk, szellemüket mentesnek fogjuk találni minden a múlt rossz szokásaiból és félreértett tanításaiból eredő öröklött folttól és késznek arra, hogy egyszerre megfeleljen az élet és a házassági felelősség ama magasabb ideáljainak, a mely közvetve, de biztosan az emberi haladás legnagyobb tényezőjévé fog válni.

Alfréd Russel Wallace.

AZ ÚJ AERA.

Azon jelszavak közül, a melyek az újabb magyar politikai életben nagy jelentőségre tettek szert, nincs talán egy sem, mely általánosabban el volna ismerve, mint az, hogy huszonnégy hónap óta — azaz mióta Széll Kálmán a kormányelnöki tisztet elvállalta — »új aera« nyílt meg Magyarországon. Hogy miben áll ez az új aera, arra nézve kevésbé egybehangzók a vélemények. Vannak, kik az új korszak főjellemvonását a jog, törvény s igazság uralmában látják és azt Széll Kálmán legsajátosabb érdeméül tudják be. Vannak ismét, kik a volt nemzeti párt tagjainak a kormánypártba történt belépését tekintik ama korszakalkotó eseménynek, mely új elveket juttatott diadalra hazánk belkormányzatában s törvényhozásában. Még mások a földbirtokosztályra s az agrárérdekekre vonatkozólag tapasztalható előzékenyebb bánásmódot tekintik ama ténynek, mely a jelenlegi kormány politikájának leginkább adja meg jellegét. Vannak végül olyanok is, kik a »kis ember« érdekeinek hathatósabb pártfogásában vélik megtalálhatni azt az archimedesi pontot, a melyből a jelenlegi kormány elődjének politikáját sarkaiból kiforgatta. Egészen a szemponttól függ, a melyből a dolgokat tekintjük, hogy e nézetek közt melyiknek adunk igazat.

Kétségtelenül érdemes dolog, behatóbban vizsgálni azt a kérdést, hogy miben különbözik a mai kormány politikája nemcsak közvetlen elődje, hanem összes elődjeinek politikájától. Csak a felelet, melyet magunknak e kérdésre adunk, nyújthat felvilágosítást arra nézve, hogy mily szerepet tölt be a Széll-kormány hazánk történetében s hogy mily jelentőséget kell neki tulajdonítanunk magasabb szempontokból. A kérdés csak az, hogy adhatunk-e e kérdésre feleletet? Feleletet most, a mikor a Széll-kormány működésének még úgyszólván legelején áll és a történelem ítélete még csak évek múlva fog lezáródni a jelen időszak fölött?

Ez a kérdés körülbelül összeesik ama kérdéssel, hogy

lehetséges-e egyáltalában kortörténetet írni? A nehézségek, a melyekkel annak szembe kell szállnia, ki saját korát vagy annak egy bizonyos szakát objektív, történeti szempontokból méltatni akarja — kézzel foghatók. A ki történetet akar írni, annak mindenekelőtt elfogulatlanak kell lennie. Már pedig nehéz dolog, elfogulatlan ítéletet mondani oly időkre vonatkozólag, amelyeknek az ember önmaga volt tanúja és a melyekre vonatkozólag még tiszta, önálló általános ítélet nem jegeczesedett ki. Az információk, a melyekre a történetírónak szüksége van, a legújabb korra nézve szintén gyérek és egyoldalúak, hisz csak az ismeretes, a mi a nyílt színpadon történik, a kulisszák mögött működő rugókra vonatkozólag sejtésekre, kombinációkra vagyunk utalva. Igaz, hogy a jelenkor története összehasonlíthatlanul inkább játszódik le a nyilvánosság előtt, mint a régebbi századok története, a midőn az egyes udvarok közt szőtt intrikák és a kabinetek közt folytatott tárgyalások, a melyekről csak évtizedekkel, sőt évszázadokkal később lehetett lerántani a leplet — adták meg a vezérfonalat, a mely a történelem eseményein keresztülvezet, de azért kétségtelenül még most is számos a háttérben működő rugó is közrejátszik az események alakulásában. Végül a kortörténet megírójának nélkülöznie kell azt a hatalmas segéd-eszközt, mely a későbbi fejlemények által nyújtott útmutatásokban rejlik. A ki pl. az ötvenes évek történetét még az 50-es években akarta volna megírni, az megírhatta volna azt a Kecskeméty Aurél gondolkodásmódjával, kik Magyarország ügyét örökre elveszettnek hitte és megírhatta volna Falk Miksa gondolkozásmódjával, ki a nagy elméknek sajátságát képező divinációval megérezte azt, hogy a leányzó, a melynek neve Magyarország, csak alszik, de nem halt meg. Nehéz lett volna, abban az időben objektív ítéletet mondani arról, hogy kinek a története igazságos, azé-e, ki a központi kormánynak Magyarország beolvasztására irányuló intézkedéseit állította oda mint földolgot és Magyarország ellentállásának nyomait csak múló symptomákként tüntette fel, vagy annak, ki a magyar nemzet ellentállását tekintette a kor legfontosabb jelenségének, a melylyel szemben a bécsi körök törekvéseinek alig van valami fontosságuk. Ma könnyen megítélhetjük, hogy ez utóbbi nézet a helyesebb, — de hisz könnyebb visszafelé okoskodni, mint előre látni.

De e nehézségektől eltekintve, kétségtelen, hogy az, a ki kora történetének symptomáival foglalkozik, jelentékeny segéd-eszközöket is talál, melyet a rendes történetírónak nélkülöznie

kell. Egy francia író mondja, hogy a történetet vagy igen közletről, vagy igen messziről kell szemlélni, a közbeeső időszak a legkevésbé alkalmas egészséges ítéletek megalkotására. Aki a történetet, a melyet meg akar írni, át is élte, az számos oly részletnek tudomásával bír, számos oly árnyalatra lett figyelmes, amely az utókor számára teljesen elvész. Talán azt lehetne gondolni, hogy a mai korban a napilapok ezeket a részleteket és árnyalatokat is megőrzik. De ez csak részben áll. A napilapok ítéleteiben és cikkeiben hiányzik az objektivitás s ezért a történetírás szempontjából a megbízhatóság is. Ez nem hibája, csak egy sajátsága a publicisztikának, a mely, mint azt a napokban egy neves publicista beismerte, sohasem tárgyilagos, mert nem szabad annak lennie. Egy előkelő angol politikus John Morley is kifejezésre juttatta a modern publicisztika ezen sajátságát, a mikor azt mondta, hogy a modern írók megfelelnek az antik íróknak, a sophistáknak, kiknek feladatuk volt, létező előítéleteket megerősíteni, elterjeszteni s felcizizomálni, egészen ellenkezőleg, mint a XVIII. századbeli írók, kiknél írónak lenni és az általános előítéletek ellenfelének lenni egyértelmű volt. A modern publicisztika, — értvén alatta a napisajtó publicisztikáját, — nemcsak feleslegessé nem teszi a kortörténetet, de egyenesen megteremti annak szükségét.

Mindezen nehézségeket és előnyöket egybevetve, abban foglalhatjuk össze nézetünket, hogy helyes kortörténetet írni ugyan nehéz, de mégis szükséges. A ki meg akarja írni, az kiteszi magát annak a veszélynek, hogy megczáfolják, hogy a szereplő egyének megsértődnek s hogy a különböző események s áramlatok mérlegelésében a jövő meghazudtolja. De a ki nem igyekszik történeti szempontból szemlélni saját korának eseményeit, az sohasem fog tiszta fogalmakat szerezhetni magának arról, hogy az egyes eseményeknek s áramlatoknak vajjon milyen belső értékük, milyen jelentőségük van. Minden kortörténeti fejtegetés hasznos, — hogy mennyiben értékes is, azt minden egyes esetben csak a jövő mutathatja meg.

A kérdés tehát az, hogy valóban különbözik-e a sokat emlegetett *«új aera»* az előbbi időszakoktól, és ha igen, miben különbözik?

Az első kérdésre, úgy hisszük, igennel felelhetünk. Kétséget nem szenved, hogy ma más a kormányzás szelleme és más a törvényhozás szelleme, mint azelőtt. A kormányzás szelleme — úgy mondják — ma a jog, törvény és igazság szel-

lemé. A baj csak az, hogy vannak most is olyanok, kik ezt okadatolva tagadják és viszont voltak az előző kormányok idejében is olyanok, kik az akkori politikát szintén okadatolva ugyancsak a jog, törvény és igazság politikájának tartották. Ez az általános frázis tehát semmi objektív felvilágosítást nem nyújt arra nézve, hogy a jelenlegi minisztérium kormányzati politikája elődjeinek kormányzati politikájától miben különbözik. A törvényhozás szelleme, szintén megváltozott a régebbi időkhöz képest, bár a kormánypárt, sőt nagyjában annak programja is teljesen ugyanaz maradt. De — c'est le ton qui fait la musique. A kéz, az Ézsau keze, de a hang az Jákob hangja. Igyekeznünk kell, a változást e téren is defíneálni.

Az ország érzi a változást A légkör, a melyben élünk, más lett, — mondogatják mindenfelé, részint ujjongva, részint aggódva. Vessünk tehát számot avval, hogy miben áll a változás.

A *kormányzati politika* mindig és mindenütt a politika vezetőjének bélyegét viseli magán. Részben azért, mert hisz az ő intézkedései adják meg a kormányzati szerveknek azt a zsinórmértéket, melyet mindig szem előtt kell tartaniok, de részben azért is, mert a kormány alantas közegei hamar átértik legfőbb uruk szándékait és hajlamait s hihetetlen gyorsasággal az ő képét veszik fel. Erőszaké s miniszter alatt a hivatalnokok is erőszakosok, szigorú miniszter alatt a hivatalnokok is szigorúak, engedelkeny miniszter alatt a hivatalnokok is engedelkenyek. Ez a dolog természetében rejlik s így maga az a tény, hogy a kormány vezetőiben 1899-ben változás állt be, maga után vont a kormányzati politika bizonyos változásait is.

A különbségek a régi s új kormányzati politika között e szerint főleg arra redukálódnak, hogy mi a különbség a jelenlegi miniszterelnök s elődjének egyénisége közt. E párhuzam megvonásánál igyekezni fogunk, igazságos mértékkel mérni, úgy a volt miniszterelnöknek, mint a kormány jelenlegi fejének. Sine ira et studio akarunk eljárni; sine ira, — még Bánffyval szemben is, a kiből valóságot rémet alkottak és sine studio — még Széli Kálmánnal szemben is, kit már Deák Ferenczcel is alig mer valaki összehasonlítani, attól való félelmében, hogy keveset találna mondani. Ezek túlzások, a mint azok a politikai harcokban minduntalan előfordulnak, — egy csepp igazság lehet bennük — de több alig.

Báró Bánffy Dezső elsősorban a tettek embere volt. A politikát egyszerűen mesterségnek tekintette. Beszélni nem

szeretett és nem is tudott, a frázisokat, — a melyek manapság a parlamenti élet nélkülözhetetlen fegyverei — meg épenséggel gyűlölte. Ha felszólalt a házban vagy azon kívül, mindig mondott valamit, néha helytelen, hamis dolgokat is, de üres fecsegő soha sem volt. Politikája inkább ösztönszerű volt s nem képzett egy egységes rendszert. Majdnem minden cselekedete azt a benyomást tette, mintha azt inkább egy belső sugalattól vitte volna végbe, mint programjának logikai következtéseképpen. Innen a sok ötletszerűen előidézett meglepetés, a melyben az országot részécsítette s innen az is, hogy elővigyázatlanul belement gyakran oly dolgokba, a miből később csak bajjal bírt szabadulni. Céljai tiszták és kifogástalanok voltak s az eszközök, a melyekkel elérésükre törekedett, ritkán voltak ügyetlenül megválasztva, bár ezek tekintetében nagyon válogatósnak nem volt. Azok sorába tartozott, a kik úgy vélekednek, hogy egy magasztos nagy cél többet ér a legszebben kifejtett programoknál s elveknél. Politikai látóköre nem volt nagyon tág, de azon belül tisztán s világosan látott, soha sem habozott, sohasem transigált és sohasem hagyott senkit kétségben céljai tekintetében. Ha valaminek szükséges vagy helyes voltát belátta, erős akarattal törekedett annak megvalósítására s erre minden rendelkezésére álló eszközt felhasználta. Vasmarka volt és büszkeségében megvetette, hogy bársonykezttyűt húzzon rá s így enyhítse annak fogását. Ellenségei elnevezték Magyarország főispánjának s volt valami találó ez elnevezésben. Tényleg az a milieu, a melyben főispán korában az ország egy exponált helyén működött, letörölhetetlen nyomokat hagyott hátra egész egyéniségén. A mi törvényhozási politikáját illeti, nem akarunk feleletet adni arra a kérdésre, hogy ő a kor szellemét s szükségleteit öntudatosan s helyesen felismerte-e, de az bizonyos, hogy e szükségletek kielégítésének nem állt útjában, aminthogy egyáltalán kevéssé elegyedett bele minisztereinek ressortügyeibe. Nem volt liberális a szó európai értelmében, de nem volt ellensége a szabadságnak bármely téren, feltéve hogy ez nemzeti érdekekbe nem ütközött. Mert a nemzeti érdek, a magyarság érdeke, az volt az ő bibliája. Egyénileg a legrokonszenvesebb egyén volt s úgy felfelé, mint lefelé meg tudta magát kedveltetni mindenkivel, ki hozzá közel állt. A hiúság teljesen hiányzott benne s felesleges kiemelni, hogy — mint egy kínai közmondás mondja — a mézzel is úgy tudott bánni, hogy ujjait sem nyalta meg utána.

Ilyen volt Bánffy a maga előnyeivel és hibáival. Nem volt

az a nagy koncepcziójú államférfi, a ki a politikának s nemzeti életnek új utakat nyithatott volna, de alig lehetett volna jobb kezekre bízni az egyházpolitikai reformok consolidatiójának munkáját. A milyen ő volt, olyan volt kormányzati politikája is. Hibát sokat elkövetett s volt köztük nagy hiba is, — a legnagyobb az, hogy nem egészen kifogástalan eszközöknek felhasználásával megmételte a közéletet. De újból hangsúlyozzuk, hogy céljai mindenkor tiszták voltak és hogy talán csak túlságosan ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy: *qui veut la fin, veut les moyens*. Még főbűnére, a szörnyű választási visszaélésekre is lehet mentséget találni. Hisz neki az 1896-iki választásoknál két front ellen kellett küzdenie: a függetlenségi párt ellen, mely biztosította volna a szabadelvű reformok fennállását, de veszélyeztette a vámszövetség megújítását és a néppárt ellen, mely ugyan a vámszövetséget támogatta volna, de veszélyeztette a szabadelvű reformokat. Talán ez az oka annak is, hogy a választásoknál leginkább a függetlenségi pártnak Ugrón vezetése alatt álló elemeit nyomta el, a melyek sem a vámszövetséget, sem az egyházpolitikai reformokat nem támogatták.

Az orosz közmondás szerint az ostornak csak addig van igaza, a míg ütni tud. Így Bánffy-nak is bukása után el kellett szenvednie azt, hogy mindenki rátámadt és valóságos rémként festette oda. A történelem bizonyára igazságosabb lesz s nem fogja pusztán hibáit látni. A dicséretből most különben úgy sem volna haszna. Mert »mit ér a világ minden kincse annak az embernek, kinek felesége özvegy«. Bánffy pedig politikailag halott.

Széll Kálmán egyénisége nagyon elütő Bánffy egyéniségétől és nem szenved kétséget, hogy a két államférfi között Széll Kálmán a tartalmasabb, ügyesebb s tapintatosabb. Ő is a tett emberei közé tartozik; azok közé, kik induktíve előbb a gyakorlati élet igényeinek megfelelő politikát konstruálják meg s a szerint alkotják meg politikájuk elméletét, nem pedig azok közzé, kik egy általános elméletből vezetik le politikájukat.

De Széll Kálmán nem megy annyira, hogy az egész politikát mesterségnek tekintse, ő azt mint művészetet üzi, a melyet a legügyesebb mesterfogások sem pótolnak. Szónok is. Nem ugyan a szó ama értelmében, mely mellett a szónoklat aesthetikai élvezetet is nyújt — mert Széll Kálmán beszédei kissé terjengősek, sokszor túlnyomó részükben üresek, kifejezései néha bombasztikusok, sok bennük a semmitmondó frázis, — de meggyőzően s

világosan ki tudja fejteni álláspontját és alkalom adtán magával is tudja ragadni a hallgatóságot, kivált ha ez politikusokból áll. Megvan benne az a szívós munkaerő, a mely még a szabad félórát is fel tudja használni eredményes munkára s a melyet Bourget szerint a toll emberei annyira csodálnak s irigyelnek. Nem is lehet mondani, hogy tevékenysége pusztán egy «multum agendo nihil agere.» Hosszú tapasztalatai, amelyeket magának a legkülönbözőbb, de mindig vezető állásokban szerzett, kifejlesztették benne a tehetséget, mely szükséges arra, hogy valaki hamar intézkedjék s a szeget rövidesen fején találja. Önállóan és öntudatosan gondolkodik s óvatosan vizsgálja a talajt, mielőtt bármely lépést megtenne, a csökönység, önfejlőség, erőszakoskodás hiányzik benne. A politikai kérdésekhez bársonypuha kezekkel nyúl s óvakodik, még ellenfeleit is megsérteni, vagy megbántani, sőt néha-néha úgy látszik, mintha csupa bársonykeztyű volna az egész kéz, mert fogásának nyoma sem látszik. Az elvekre és politikájának külsőségeire állandóan ügyel s az eszközökben elődjénél sokkal válogatosabb. Eszmeköre is tágabb, s minden erőszakoskodástól idegenkedő természeténél fogva a nagy népszabadságok és népjogok kérdését is szabadelvűbb szellemben kezeli, bár a doctrinair szabadelvűségtől ő is eléggé messze áll. Ha Bánffy Dezsőt ellenfelei Magyarország főispánjának nevezték, úgy Széli Kálmánt szintén némi joggal Magyarország vezérigazgatójának gúnyolhatták, mert az ő esetében is az a milieu, a melyben eddig ólt, a bankok és pénzüzetek milieuje, hol folytonos transzaktiókra kell lépni, engedményeket adni és kikötéseket szabni, erősen reányomta bélyegét egész egyéniségére. Valószínűleg ez a milieu fejlesztette ki oly kiváló módon diplomatikus érzékét is s különösen ennek azon fajtát, a melyet a római «summa ars celare artem» névvel jelölt meg. Hogy azonban a transzaktiók iránti hajlamának korlátai is vannak, azt megmutatta, mikor pénzügyminiszteri állását otthagya. Bánffynál praetensivebb egyéniség, úgy, hogy valósággal gyámkodása alá veszi az ország összes ügyeit és befolyást szeret gyakorolni mindenre, a mi történik.

Egyéni tulajdonságai között egy van, mely nemcsak kellemetlen, de veszélyes is lehet — s ez módfeletti hiúsága, mely a jogos önértet határain messze túlmegy s közel jár azoknak az egyéneknek hiúságához, a kikről egy francia vers mondja, hogy ez urakkal jó üzletet lehetne csinálni, ha az

ember megvinné őket azért, a mit érnek és eladná őket azért, a mire ők becsülik magukat. Privát embereknél ez magántulajdonság, a melyhez senkinek semmi köze, de a miniszterelnök esetében, — ismételjük — e tulajdonság veszedelmessé válhatik. Már is sokan hasznukra fordítják Széll Kálmán e gyengeségét és alázatos hízkelkedésekkel szereznek maguknak befolyást. Már nem egy jel arra mutat, hogy Széll Kálmán is elődjéhez hasonlóan, a maga egyénisége szerint fogja átformálni az egész országot. Már pedig nehéz eldönteni, hogy mi nyújt szebb látványt, egy basákból álló ország, vagy egy ország, a melyben minden csúszik, mászik a nagyobbak és hatalmasabbak előtt. Természetes, hogy egy ily egyéniség kormányzati politikájában is egészen más elveket visz keresztül, mint elődje. Brutális visszaélések, lelkiismeretlen elnyomások az ő tudtával s hallgatólagos beleegyezésével nem fordulhatnak elő. Azokat a rövid időszakokat, a melyeket a nagy reformok előkészítő munkálatai fenhagynak, gyönyörűen fel tudja használni arra, hogy mindenütt rendet teremtsen s czélszerű intézkedésekkel eredményesebbé tegye az állami gépezet működését. Törvényhozási politikája, — melylyel érdemben még részletesebben fogunk foglalkozni, egységes, átgondolt egészét képez, miben neki kétségtelenül nagy érdeme van, mert hisz mint említettük, nagy mértékben érvényesíti befolyását az egyes tárczák keretén belül folytatott politika alapelveire vonatkozólag is. Simulékony, ruganyos természetű elkerülhetővé teszi a szükségtelen s komoly alappal nem bíró politikai súrlódásokat, a melyek a Bánffy-kormány eredményes működését annyira megnehezítették, sőt végre lehetlenné tették. A mi a jelenlegi kormányelnök politikájának főhibája, az abban áll, hogy bizonyos kényes kérdésekben nem képes világosan s félremagyarázhatlanul állást foglalni. Csak egy példát hozunk fel. Az »agráriusok« és »merkantilisták« közti harc azzal fenyeget, hogy valóságos gazdasági polgárháborúvá fog kifejlődni. Nagy érdek, mely minden pártérdeket felülmúl, hogy ez a háború mielőbb megszűnjék. A míg azonban a kormányelnöknek álláspontja e kérdésekben nem lesz ismeretes, a míg sem az agráriusok, sem a merkantilisták nem tudják, hogy követeléseik keresztülvitelében mennyiben számíthatnak a kormányra, ez a háború tovább fog tartani s mind túlzóbb követelésekre fog vezetni. Széll Kálmán tán azt hiszi, hogy ő határozottan nyilatkozott, a mikor azt mondta, hogy ő az összes közzgazdasági tényezők harmonikus fejlesztését óhajtja.

Ez azonban egy frázis, melynek igazsága kétségbevonhatlan, de a mely ép oly keveset mond, mint minden »truisme« és csak azt vonja maga után, hogy agráriusok és merkantilisták egymásra nézzenek és szemükre vessék egymásnak, hogy: »ti nem akarjátok megengedni, hogy harmonikusan fejlődjünk«. Ha a kormányelnöknek igazán van valami álláspontja ebben a kérdésben, akkor minden egyes esetben, a mikor akár agrárius, akár merkantil oldalról túlkapás történt — és valahol kellett ilyennek történnie, mert a két mozgalom összeférhetlen, — ezt nyíltan vissza kellett volna utasítani, a mire alkalom bőségesen lett volna. Ez a kérdés egyike azoknak — s ezek nem csekély számmal vannak — a melyekben az ország kínosan érzi a kormánynak a gyengeséget s határozatlanságot megközelítő óvatosságát.

Ezzel körülbelül megtaláltuk volna a főbb jellemvonásokat, a melyek az új aera kormányzati politikáját az előbbi aeraétól megkülönböztetik. A különbség körülbelül annyi, mintha két művész egy és ugyanazon a hangszeren egy és ugyanazon zenedarabot — a magyar nemzeti politikát — játszana el. Bánffy Dezső az egészet fortissimo játszotta végig s ha véletlenül rossz billentyűket ütött meg, a mi elég gyakran megtörtént, ezt mindenkinek észre kellett venni, oly kiáltok voltak a hibák. Széll Kálmán jobban tudja, hol van helyén a forte és hol a piano, egyes helyeken azonban, ott hol fél, hogy hibát követ el, pauzát tart — inkább semmit sem játszik vagy legalább is pianissimo játsza azt, a mit nem tud jól játszani. Különböző virtuozitással játszik a hangszert, de egyik sem játsza kifogástalan virtuozitással.

A kormányzati politikában beállt változás kitüntetésével azonban nem merítettük ki az új aera jellemzését. Kétségtelen, hogy maga a parlament is alkotásaiban egészen új szellem által vezeteti magát. Nem régen a megrendelések gyűjtéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásában egy feljajdulást lehetett hallani: egy régi képviselő arról panaszkodott, hogy a liberalizmus a törvényalkotásokban kihalófélben van. Ugyanezt többé-kevésbé mások is érzik és ebben, az ország törvényhozásának, sőt az ország közszellemének nagy átalakulásában látjuk mi az új aera fősajtságait.

Hogy ezt az átalakulást nem Széll Kálmán idézte elő, az bizonyos. Hisz általában túlhaladott álláspont az, hogy egyes államférfiak ilyen értelemben történelmet alkothatnának. Ha a népelet egyszer egy bizonyos fejlődési fázishoz ért, akkor nem

használna semmit, ha a legjelentősebb államférfiak is szállnának vele szemben és ha a népelet nem ért meg a dolog egy bizonyos alakulására, akkor nincs az a miniszterelnök, ki elő tudná azt idézni. Vagy a kor teremti meg magának azokat az államférfiakat, a kik eszméinek leginkább felelnek meg, vagy az államférfiaknak kell a korszak szolgálatába állniok. Nekünk az államférfiak csak azért látszanak oly nagyoknak s hatalmasoknak, mert a kor úgyszólván testet ölt bennünk s mert ők juttatják kifejezésre azt, a mit mindenki óhajt és mindenki vár. Az átalakulás, a melynek tanúi vagyunk, különben régebb időkből is datálódik, oly időkből, a mikor még nem Széll Kálmán ült a miniszterelnök bársonyszékében.

A szabadelvűpártnak a nemzeti párt tagjai belépése által előidézett átalakulása sem idézte elő a változást. Már akkor, mikor ez az esemény megtörtént, igen helyesen reámutattak arra a nagy különbségre, a mely az 1875-iki és az 1899-iki fúzió közt fennáll. Az első fúzió új eszméket hozott a kormánypártba s egy generáció működését termékenyítette meg, a második csak a kormánypárt tagjait szaporította. Ez nem gáncs a volt nemzeti párt tagjaival szemben, hiszen épen az a körülmény, hogy közöttük és a szabadelvűpárt közt bizonyos többé-kevésbé személyes jellegű differenciák elintézése után semmi különbség nem állt fenn, tette számukra lehetővé azt, hogy elveiknek teljes épségben tartásával csatlakozhattak a szabadelvű táborhoz. Ez a körülmény alkalmas ugyan arra, hogy kedvező világitásba helyezze a fuzionáló egyének elvszilárdságát, de egyúttal a fúzió fontosságát magasabb politikai szempontból egy minimumra redukálja. Vagy hiszi-e valaki, hogy a szabadelvűpárt Széll vezetése alatt ma bármely nuance-ban más politikát vallana, ha a nemzeti pártiak hozzá nem csatlakoztak volna. S ha volt is az új tagok közül néhány, ki oly elveket vallott, — nem a főkérdésekben, de egyes részletekben, — a melyek a szabadelvűpárt dogmaival nem fértek meg teljesen, ezek nem gátolták az együttműködést a régi program alapján. *Wet and dry burns together.*

Ha tehát sem Széll Kálmán, sem az utolsó külső pártalakulás nem volt az, a mely az említett transzformációt létrehozta, mi volt tulajdonképen ennek oka? Nézetünk szerint a szabadelvűpárt bensőleg, a politikát mozgató eszmékben és elvekben ment át egyikén ama változásoknak, a melyekről Disraely azt mondja, hogy minden párt életében átlag minden tíz évben

egyszer előfordulnak. A népelet s vele a szabadelvűpárt az utóbbi években egy ily új fejlődési fázisba lépett.

Mikor Magyarország az 1867 évi kiegyezés után sorsának ura lett, népét és államférfiait azok az eszmények töltötték be, a melyek akkor az egész világon uralkodtak. A tiszta, absztrakt szabadelvűség, az állami befolyásnak egy minimumra való korlátozása volt a vezérelv, a melyet a lehetőség határain belül mindenütt megvalósítani igyekeztek. A hatvanas és hetvenes évek törvényhozói előtt mindig ez az elv lebeg. A Deák-párt szabadelvű volt, a szó európai értelmében, — s még arra is képes volt, hogy az ős-magyar chauvinismust legyőzze egy oly nemzetiségi törvény megalkotása által, mely intézkedéseinek szabadelvűsége szempontjából ritkítja párját. Volt iparszabadságunk, úgyszólván korlátlan sajtószabadságunk s a kereskedelmi politika terén mindig a szabadkereskedelmi eszmék híveinek vallottuk magát. Ez irányhoz Magyarország soká hű maradt, még akkor is, mikor a külföldön a kijózanodás egy neme vett erőt és mikor mindenütt mindnagyobb követeléseket támasztottak az állammal szemben. Végre mi is erre az útra tértünk.

Eleinte ez alig volt észrevehető, az utolsó években azonban, kivált mióta a magyar szabadelvűség az egyházpolitikai harcokban legnagyobb, — de már nehezen kivívott diadalát ülte meg, — a visszhatás szemmel látható. Mindenki állami támogatásra szomjazik. Mindenfelé a »kis ember« védelmének szükségét hangoztatják. A nemzetiségi törvény liberális intézkedéseire már régóta nem ragaszkodtak doctrinair merevséggel, figyelmessé lettek a sajtószabadság kinövéseire, mely lassanként mintha rágalalmazási szabadsággá akart volna válni. Panaszkodtak, hogy az iparszabadság a korlátlan szabad versenynyel tönkreteszi a kis existenciákat. Érezni kezdték, hogy az az elv, mely megtiltotta az államhatalom túlságos terjeszkedését, meggátolta azt, hogy a legalsóbb néposztályok terhei megkönnyítenek. Mindez lassanként megváltoztatta az uralkodó hangulatot s a liberalizmus háttérbe szorult, a társadalompolitikai motívumok pedig előre tolultak.

Ez az új irány nem a Széll-kabinet kormányra jutásakor keletkezett, ez a kabinet az új eszméket csak elődjénél öntudatosabban formálta ki. Már Bánffy korában érezhető volt ez az áramlat. A Bánffy Dezső korában megalkotott mezőgazdasági munkástörvények a munkás törvényhozás első kezdeteit képezik, A szövetkezeti mozgalom pártolása határozottan a kis emberek-

nek a szabad versenyben való megerősítését tűzte ki célul: A sajtószabadság kinövéseit már Bánffy iparkodott megszüntetni, a midőn a rágalmazást vétségek tekintetében a túlságosan elnéző esküdszékek jurisdictióját megszüntette. Az állam mindinkább kiterjesztette circusulait, nemcsak visszaélések megakadályozása céljából, de azért is, hogy az egyik vagy másik osztály érdekeit pozitív intézkedésekkel mozdítsa elő, s hogy nem a Bánffy-kormány vitte keresztül az ipartörvény s kereskedelmi törvény némely »túlságosan szabadelvű« intézménynek módosítását, annak oka talán csak abban rejlik, hogy a Bánffy-kormány életfonala oly hamar s oly váratlanul megszakadt.

Könnyelmű eljárás volna, ha ezt az áramlatot, a melynek egyes tüneteit érintettük, egyszerűen reakezióknak bélyegeznők s pálczát törnénk felette. Vannak e tünetek közt olyanok, a melyek a legnagyobb mértékben örvendetesek és a melyek, — hiszszük és reméljük, a jövőben még gyakrabban elő fognak fordulni és politikai iránynyá fognak tömörülni. Ide tartoznak a teljesen védelmetlen társadalmi osztályok érdekében tett intézkedések, kivált Darányi földművelésügyi miniszter socialpolitikai javaslatai, ide fog tartozni az adóreform keresztülvitele után a létminimum intézménye és a progressiv adórendszer. E reformok a gazdagok fillérei segélyével, a melyeket azok, kiktől elvonatnak, meg nem éreznek, — megkönnyítik, a kis emberek s kis existenciák sorsát. Kára ezekben az intézkedésekben senkinek sincs, mert a gazdagok a fillérekkel való hozzájárulást bizonyára maguk sem tekintik kárnak.

Más lapra tartoznak azok az intézkedések, a melyek a nem annyira társadalmilag, mint inkább a gazdaságilag védelmetlen osztályok érdekeinek előmozdítására törekszenek. A leg-hatalmasabb és teljesen jogos eszköz e cél elérésére a tömörülésben rejlik s ezért a hitelszövetkezetek pártfogása és támogatása modern törvényhozásunk egyik legfontosabb intézkedése, a mely a szabadelvűség szempontjából sem eshetik semmi tekintetben kifogás alá. Kevésbé mondhatjuk ezt néhány más törvényről vagy törvényjavaslatról, a melyek a kisiparosok s a kiskereskedők érdekeinek védelmét éze-lozzák. Példaként felhozhatjuk a megrendelések gyűjtéséről szóló törvényt, melynek van helyes tendenciája is, a meny-nyiben az ágensek által előidézett visszaélések meggátlására törekszik, de mégis már azt mutatja, hogy a törvényhozás oly utakra tévedt, a melyek némi veszélylyel is fenyegetnek.

Ennek a törvénynek bevallott célja a vidéki kisipar felsegélyezése, a mit a törvény el is fog érni, oly módon, hogy a fogyasztók nagy részére rá fogja erőszakolni a vidéki kisiparosok silányabb s esetleg drágább áruit, a melyek eddig épen azért találtak kevés vevőre, mert silányak és drágák voltak, — hisz az emberek átlag bírnak annyi belátással, hogy ott vásároljanak, hol olcsón, jót kapnak. Akár socialpolitikai, akár gazdaságpolitikai szempontokból szemléljük ez intézkedést, helytelen; mert a gyenge termelő-osztályokat az ép oly gyenge fogyasztó-osztály áldozataiból nem szabad megerősíteni. Ez nem socialpolitika, de érdekpolitika, mely ha magukban véve helyes célok érdekében történik is mégis oly célok érdekében történik, a melyekért áldozatot követelni a hasonló viszonyok közt élő más néposztályoktól nem igazságos dolog. Ugyancsak sok kifogásolni való található a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslatról, bár ennek is vannak helyes intézkedései is. Nem is ily intézkedések kellenek a mi gyenge iparososztályaink felsegélyezésére s ki ilyenek hiányában látja a bajt, az úgy jár el, mint az, a ki nehéz légzésben szenved és a levegő hiányáról panaszkodik. Az iparosokon egy rövid elv segíthet, jól kell dolgozni, A mely iparág ezen elv követése mellett sem képes virágozni, azt az állam támogatása sem tarthatja fen.

Hogy tehát összefoglaljuk megjegyzéseinket, kétségtelennek tartjuk, hogy a közvélemény érzi annak szükségét, hogy az állam polgárainak jóllétét pozitív intézkedésekkel is előmozdítsa. A mennyiben ezeknek terhét a gazdagok viselik s jótéteményeiket a szegények élvezik, azaz, a mennyiben igazán socialpolitikai intézkedésekről van szó, ezek megtámadhatlanok. A mennyiben azonban a törekvés gazdasági téren oda irányul, hogy szegényekért szegények áldozzanak, ez a politika a kritika előtt helyt nem állhat. Részünkről az új aera socialpolitikai törekvéseit tartjuk az új aera fényoldalának, gazdasági politikáját pedig, a mennyiben a megkezdett utón tovább haladunk, legfőbb árnyoldalának.

Mi ennek az útnak, a felesleges, sőt gazdaságilag káros állami intervenció útjának, még csak legelején vagyunk. Az út igen messze vezet. Ne csudálkozzék senki sem azon, ha az út végén ugyanott fogja találni magát, a hol az út elején állt, — ama meggyőződésnél, hogy a lehető legtágabb szabadság az eredményes gazdasági fejlődés szempontjából mégis a legelőnyösebb.

Spectator.

A SOCIOLOGIAI REGÉNYRŐL.

— Első közlemény. —

«..... Így csinálunk mi gyakorlati sociológiát és a mi munkánk segítségével van a politikai és a közgazdasági tudományoknak. Nem ismerek, ismétlem, sem nemesebb munkát, sem szélesebb körre ható eredményt. A jönnek és a rossznak ura lenni, szabályozni az életet, szabályozni a társadalmat, megoldani egymás után a szocialismus összes problémáit, mindenek felett pedig az igazságosságnak szilárd alapokat építeni, megoldván a tapasztalat útján a criminalitas kérdéseit: nemde ez annyit tesz, mint az emberi munka leghasznosabb és legerkölcösebb napszámosai lenni?»

«..... Ha az orvostanból, mely mesterség volt, tudomány lett, miért ne válhatnék az irodalomból is tudomány a kísérleti módszer segítségével?»

(Zola: Le roman experimental
24. és 30. oldal.)

A Zola mindig esemény számba menő regényei közül alig volt egy is, mely olyan mély és általános hatást keltett volna, mint legújabb regénye *Fécondité*. S talán nem tévedünk, ha ezt a szokatlanul nagy érdeklődést és hatást nemcsak a regény sokat ígérő tárgyának tulajdonítjuk — mely a legkülönbözőbb intellectualis és morális fokon álló olvasónál, az államférfiútól a varróleányig, élénk érdeklődés felkeltésére alkalmas s nemcsak szerzője még emlékezetben álló szereplésének a század egyik legjellemzőbb és legbiztatóbb történetében, hanem egy távolabbi s az emberekre inkább öntudatlanul hatóknak, annak a jelenségnek, hogy ebben a regényben a typus

élességével és határozottságával emelkedik ki korunk irodalmi evolúciójának egyik érdekes és jellegzetes tüneménye, mely-Zolával éri el legteljesebb kifejlődését s a melyet vele szemben («le roman experimental») — azt hiszszük — kifejezőbben *sociologiai regénynek* nevezhetünk el, a mely a regény eddigi keretét szétrepesztve, szándékát, módszerét és sajátságait elnyomva, átalakítva vagy újakkal felcserélve, mint egy új irodalmi műfaj áll előttünk.

S midőn szükségét éreztük annak, hogy azt a nagy hatást, melyet ránk ez a regény gyakorolt, azokat a különböző s gyakran egymásnak nagyon is ellentmondó benyomásokat, érzelmeket, gondolatokat és sejtelmeket, melyeket bennünk keltett, elemezzük és tisztába hozzuk — *Ihering* oly mélységesen igaz «Sich klarschreiben» megfigyelését követve — csakhamar be kellett látnunk, hogy az a kép, melyet e regény puszta megbeszéléséből magunknak alkotnánk, nagyon is tökéletlen volna s hogy megnyugtató eredményekhez csak úgy juthatunk el, ha kellő megvilágosításba helyezük azt az irányt, melynek ez a regény csak egy fejlődési foka s azt az új irodalmi műfajt, melynek ez a könyv csak tipikus kifejezője.

Szóval fő feladatunk a sociologiai regény műfajának elemzése lesz: kimutatni az elmék irányzatának azt az általános evolutionális fokát, melynek ez az irány a szépirodalom terén megfelel; körülírni tartalomkörét és módszerét; megvizsgálni igényeit, melyeket a tudomány és feladatai tekintetében formál; mérlegelni hatásait, hasznosságát vagy esetleges káros voltát az emberiségre vagyis moralitásának vagy immoralitásának kérdését; számbavenni aesthetikai befolyását és sajátságait; körvonalozni — a mennyire lehet — a jövő fejlődésének irányait.

I.

Az előrebocsátottakból már látja az olvasó, hogy visszatartjuk azt a felfogást, mely ez új irodalmi áramlatban visszaesést, hanyatlást vagy egy múltó, beteges irányzatot lát. Ellenkezőleg abban a véleményben vagyunk, hogy az új műfaj — legalább alapjellegetében, ha nem is módszereiben — a regénynek, helyesebben az elbeszélő költészetnek, egészséges, természetes evolúciója, a mi nem azt akarja jelenteni, hogy Zolában legmagasabb és legtökéletesebb fokát érte el, vagy azt, hogy vele az elbeszélő költészet legfényesebb korát éli.

Csak azt az álláspontunkat jelezzük vele, hogy a fejlődés iránya egészséges és normális, a mi nem zárja ki azt — mint látni fogjuk — hogy ez a fejlődési fok még korántsem befejezett, számos múltó és zavaró elemmel vegyített, hogy pl. esztétikai hatás szempontjából alul marad az új irány nem egy úttörője alkotásainál. De ez nem a fejlődés egészséges menete ellen szól, hanem csak azt mutatja, hogy az új irány még Zolában nem találta fel azt a teremtő erőt, mely az új elemeket a történelmi fejlődéssel egy teljes egészbe összeforrasztani képes. A fejlődés új elemeit látjuk, érezzük, de a fejlődési fok még nem teljes. Ha úgy tetszik egy fejlődési fok embriója előtt állunk: látjuk az anyag nagymérvű különkülönülését, de a részek összefüggése laza, még korántsem befejezett, a bonyolultság nagyobb lett, de mintha az összhang rovására ment volna.

És valamint egy magasabb faji variatio embriója a biológus előtt a fejlődés határozott tüneteit hordja ugyan magán egy alsóbb rendű variatióval szemben, de azért mégsem lehet mondani, hogy a magasabb variatio *embriója* egészben véve tökéletesebb, mint egy alacsonyabb rendű variatiónak *teljesen kifejllett* példánya: egészen úgy a sociologiai regény is, mint az Zolánál megjelenik, bár a fejlődés alkatelemeit magán hordja, egy magasabb rendű faji variatio tüneteit mutatja, mégis az csak embryonalis stádiumban levőnek tekinthető s azért nem nevezhetjük a maga egészében tökéletesebbnek, mint egy Daudet, egy Bourget, egy Turgenjeff, egy Balzac legjobb alkotásait, sőt sok tekintetben — mint azt kimutatni alkalmunk lesz — azok alatt áll.

Hogy a sociologiai regényt a maga egészében felfoghasuk, jelentőségét mérlegelhesük, a fejlődés vagy a visszaesés jelenségeit rajta megállapíthassuk: szükséges előzményeit, a fejlődés korábbi szakait kellő megvilágításba helyezni.

A sociologiai regény a maga eredetét abban az irodalmi mozgalomban találja, melyet a Balzac nevével szokás megjelölni: a realistikus vagy naturalistikus irányban. Az összefüggés vele oly szoros, hogy a felületesebb szemlélő előtt könnyen elmosódhatnak azok a határvonalak, melyek a sociologiai regényt közvetlen elődeitől megkülönböztetik.

Ezekkel a szerintünk a műfaj határozottságával fellépő sajátságokkal külön fogunk majd foglalkozni; egyelőre csak azokkal a változásokkal kell tisztába jönnünk, melyek a regényben

a század első felében beállottak s melyeket — néhány újabb jelenség mellett — a sociologiai regény is magában foglal. Előttünk úgy látszik, hogy ezek a változások csak egy egyetemes és kezdetlőtől fogva működő, az emberi szellemet átalakító fejlődési folyamatnak az irodalom terén való jelentkezései. A regény mind fokozottabb mértékben veszi fel magába a szellemi evolutio főjellemvonását: a világ tudományos szemléletét.

Hogy ennek a folyamatnak mik voltak következményei, főleg aesthetikai következményei, az bennünket e helyen nem érdekel. Egyelőre pusztán csak a fejlődés azt a menetét akarjuk megvilágítani, melynek egyik foka az új irányzat a regény terén is.

A világ tudományos felfogásának főjellemvonása, a *törvényszerűség* egyetemes uralmának felismerése a Mindenség összes jelenségeiben.

Az emberi szellem fejlődésén ez az irány félreismerhetetlenül végighúzódik és az *intellectualis* haladás jórészt ezen alapszik.

A priori következik ebből, hogy az emberi szellem minden nyilvánulásában több-kevesebb határozottsággal ennek a fejlődési folyamatnak érvényre kellett jutni s így a regényben is.

Ennek a dolgozatnak a kerete nem engedi meg, hogy ezt a jelzett átalakulást a regény egész fejlődési történetén végig kísérjük. Azt fokról-fokra kimutatni, az itt-ott mutatkozó ellentmondások valódi okait kinyomozni, a rythmus törvényének itt is kétségtelenül közreható befolyásait szemmel kísérni oly feladat volna, melyhez alighanem évek munkája és kötetek megírása volna szükséges. De ha a mesés és természetfölötti elem kikopására — legalább a való életet feltüntetni akaró alkotásokban — az önkényes jellemalakítások aesthetikai megrovására, a jellemzési gond egyre nagyobb növekedésére és mindinkább öntudatos törekvéssé válására gondolunk: alig lehetnek kétségeink az iránt, hogy a világ tudományos felfogása a regény terén is szembeszökő módon éreztette hatásait. Ez a fejlődési folyamat a század első felében jelentkezett mozgalomban különös erővel domborodik ki, mert összeköttetése az emberi szellem általános irányzatával — részint a kor közelsége, részint a tudomány korszakos felfedezései következtében — egyenesen szembeszökővé válik.

Mert csak ekkor keletkeztek vagy részben csak ekkor éreztették szélesebb, körre kihatólag a tudomány újabb vívmányai

hatásukat. Mert ha az anorganikus világ törvényeinek kutatása és fokról-fokra való felfedezése már több évszázad óta folyamatban volt: az organikus világ, az élet s különböző jelenségeinek vizsgálata csak újabb keletű.

Mélyebbre menő ismeretét pedig éppen csak ez a század hozta meg.

A regény legújabb fejlődésének irányát azok a nagy felfedezések szabják meg, melyek egy Darwin, egy Lamarck, egy Haeckel, egy Spencer, egy Claude Bernard, egy Helmholtz stb. neveihez fűződnek.

A század nagy természettudományi felfedezései átgyurták az emberi szellem minden kifejezését, átalakították részben az érzelmeket s így módosították magát az emberi természetet. Ennek a nagy és korszakos átalakulásnak szükségkép meg kell hogy legyen a maga irodalmi áramlata.

Ha ezt a nagy átalakulást jellemezni akarjuk, abban foglalhatjuk össze, hogy az emberiségben felvirradt az általános causalitásról, a természettörvények egyetemes uralmáról való meggyőződés.

Ha az eddigi kutatás a külvilág anthropomorph fel-fogását döntötte meg, úgy a természettudományi század az ember és az emberi társadalom felett uralkodó törvényeknek, ha nem is teljes felfedezéséhez, de a tények és egyes törvények olyan megismeréséhez jutott el, mely az emberi önkényt ezen tér jelenségeiben is számúzi.

Az ember megszűnt a világmindenség központja lenni, hanem szerényen elfoglalja az ő fajbéli variációját megillető helyét s az organikus világ egyéb nyilvánulásai felett uralkodó törvényekben keresi a maga létének, fejlődésének és haladásának törvényeit. A dogmatizáló theologia végőráját éli, a transcendentális magyarázatoknak és szabályoknak tekintélye megszűnt.

A sociologia a század jellegzetes philosophiai áramlatává válik, mely elsősorban a nagy természettudományi felfedezéseket igyekszik az emberi és társadalmi élet tudományában érvényesíteni. E mellett az érzelmi átalakulás szembeszökő. Az ember most ébredt először összetartozóságának valódi tudatára, mely nem hiten vagy elvont bölcselkedéseken, hanem tudományos alapokon nyugszik. Az Isten kegyelméből való dynastiát, majd az ezt felváltó nemzeti államokat támogató érzelmek mellett — mely utóbbiak még jelenleg is uralkodók — mind nagyobb erővel és terjedelemben jelentkeznek azok az eszmék és érzelmek,

melyek »a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát«, mégpedig földi boldogságát állítják oda, mint az egyedül jogosult társadalmi törekvés mértékét.

S akkor, mikor az altruistikus érzelmek eddig szinte példátlan hevétől eltelve, melynek a természetes fejlődés menetét bevégni türelme nincs, a socialistikus, sőt communistikus eszmé-rohamosan terjednek az uralkodó társadalomban is: másrésről az egyéni jogok, a személyiség, az egyénlőségi eszmék szinte vallási erejű tiszteletéhez jut el e kor.

S az emberi szellem ilyen óriási és minden térre kiható megváltozása mellett nem naivitás-e azon sopánkodni, hogy a költészet s különösen annak az emberi élethez legközelebb eső faja, a regény ezen eszmék, ezen törekvések s érzelmek kifejezője lett?

Embernek, a kik nem látnak abban semmi bajt vagy természetellenest, hogy pl. a középkor költészete a kor vallásos eszméit, lovagi erényeit, madonna-kultuszát tükrözi vissza, vagy abban, hogy a renaissance classikus eszmeirányzatának megfelelően az a classikus termékek utánzatába merül, vagy abban, hogy a francia forradalom költészete az encyklopedisták eszméit visszhangozza: a múlt tradícióitól elvakítva, a régít a jónak tartva, az újtól való ősi irtózatot örökölve egy csodálatos irodalmi conservativismusba esnek, mely azt várná, hogy az emberi szellem nyilvánulásai közül épen csak a szépirodalom legyen az, mely mint egy élettelen *rocher de bronze* álljon meg az új eszmeáramlatok tengerében, érzéketlenül a kor törekvéseivel és legjellemzőbb szellemi irányzatával szemben!

A regény a század elejétől kezdve mind nagyobb mértékben veszi fel ezen általános eszmeirányzatok tulajdonságait. Jellemző vonásává válik, hogy a törvényszerűség alapján áll. Az író fõgondja a jellemzés felé irányul, kimutatni az emberi akaratalakulás bonyolult folyamatát, lehetőleg minél teljesebb pontossággal. A mese, a külsőségek, az események mellékesek lesznek: a szereplő személyek belső élete törvényszerűségének, a milieu hatásának, a különböző egyéni és társadalmi erők összeműködésének minél gondosabb feltárása a fő, a legnagyobb írói feladat.

S az új irány különböző művei között csak árnyalati különbségek vannak, megfelelően a természettudományi eszmék gyarapodásának és mind nagyobb körökre való hatásának, lépést tartva a tudomány új eredményeivel.

Az új eszmék inkább öntudatlan, mint tudatos hatása alatt

a regény kezdetben csak a lélektani elemek gondosabb kidolgozásában különbözik az előbbtől. Majd mind inkább lélektani tanulmánynyá lesz. Rendszerint egyetlen főalak lelki életének monographiájává.

Később a milieu öntudatos tanulmányozása következik be. Az író regénye egész körének teljes és pontos rajzára törekszik. A regényíró mindinkább tudatos pszichologiai tanulmányokat végez. Rendszerint a naturalista regény névvel jelölik meg ezt a fokot. Ez a fok lassacskán nem elégíti ki többé a elméket. Egy személy vagy egy kisebb kör élete törvényszerűségének kimutatása a mindig nagyobb és távolabbi igazságokra törekvő korszellemet nem nyugtatja meg az esztétikai alkotásokban sem. Az egyén élete törvényszerűségének megfestése után a tömegjelenségek törvényeinek is irodalmi feldolgozására vágyik. És ezzel eljutottunk addig a fokig, mely Zolában érte el tipikus képviselőjét s a mely műfajnak vizsgálata e dolgozat tulajdonképeni feladata.

Mielőtt azonban a sociologiai regény elemzéséhez fogunk egy érdekes jelenségre kell rámutatnunk. Az itt vázolt átalakulás, az evolutio törvénye szempontjából nézve a dolgot, annak mint egy esete jelentkezik. Az evolutiót úgy fogva fel, mint átmenetet, egy összefüggéstelen és határozatlan homogenitásból egy összefüggő és határozott heterogenitásba (Spencer) be kell látunk, hogy e jellemvonásokat a regény itt vázolt átalakulása is magán hordja.

A laza szerkezetű, a részletek látszólagos nagy tömege dacára csekély mértékben különbözött (differentiálódott) és részeiben csak látszólagos kapcsolatot mutató regény az új irány némely alkotásában — nem a sociologiai regényben — eddig legmagasabb evolutióját érte el. (ismét hangsúlyozzuk, hogy a fejlődést itt csak általános természettudományi s nem esztétikai szempontból vesszük.) Az anyag eléri eddigi legnagyobb különbözékülését (gondoljunk az érzelmek, gondolatok, hangulatok páratlan bőségére, mely az új regényt a régivel szemben jellemzi) és a heterogenitásban annyira gazdaggá lett részeket (a művészen megfestett annyi eltérő és jellegzetes alakot, a régi regény egy mintára szabott hőseivel szemben) a törvényszerűség szerves szála fűzi össze, az eddigi önkény, deus ex machina laza kötelékei helyett. Valóban az új irány nagy alkotásaiban a különbözőségben oly gazdag részeket a legteljesebb kölcsönhatás tartja össze.

Minden egyes rész életet és változásait megérzi az egész s az egész visszahat részeire. A causalitas élő viszonylatait érezzük. Míg a régi regényből kényünk-kedvünk szerint elválaszthatunk részeket, kiszakíthatunk alakokat, eseményeket, hangulatokat, a nélkül, hogy ez az egészben nagyobb belső kárt okozna, (egészen úgy mint az alsóbbrendű organismusokat megcsonkíthatjuk, megszüntethetjük azok életének sérelme nélkül) addig az új irány nagy alkotásainál minden rész az egészet szolgálja, annak sérelme nélkül semmi belőle el nem vehető és hozzá nem adható. Minden résznek meg van a maga határozott működése és szerepe és a jelentőségben legnagyobbak köré szerves összefüggésben sorakoznak a többiek. Az egész pedig nyer világosságban, szabatoságban és körülhatároltságban.

Ha az olvasó — hogy a hazai irodalomból vegyek példát — a természetismerő Kemény valamelyik regényére gondol a regélő Jókaiéval szemben, könnyen át fogja látni, hogy ezek a kiemelt sajátságok tényleg jellemzői a természettudományi iránynak a romanticizmussal szemben.

Félreértések kikerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy az elmondottak nem azt jelentik, hogy a természettudományi kutatás közvetlenül az író jellemzési gondját megteremtette vagy azt, hogy a modern világnézet nélkül nem lehet a regényben belső igazság, szerves összefüggés, mélyreható jellemzés. Ez teljesen hibás és tarthatatlan álláspont volna, melylyel szemben nemcsak a múlt századbeli nagy angol regényírókra, hanem a távolabbi századok nem egy alkotására is lehetne utalni.

Sőt tovább lehetne menni. Azt lehetne sok meggyőző bizonyítékkal támogatva mondani, hogy az állandó értékű költői alkotások mindenha a kort és az egyént jellemző hűséggel bírtak s épen ez az, mi az ilyen alkotásokat maradandókká teszi. Amit mi a fentebbiekben kimutatni törekedtünk csak az, hogy a költői genius ezen úgy látszik örök jellemvonása a regényben mindinkább öntudatos írói törekvéssé válik, mind nagyobb körre terjed ki, mind jobban áthatja a regény összes részeit, és a kor tudományos világnézete által részben öntudatlanul determinálva, részben annak egyes eredményeit felhasználva, az általános törvényszerűség, a milieu, az erkölcsi és gazdasági erők, az egyén és a társadalom bonyolult összefüggésének minél teljesebb, minél pontosabb s az önkényt minél jobban száműző megrajzolására törekszik.

Dr. Jászi Oszkár.

MEZEI MUNKÁSHIÁNY A NÉMET BIRODALOMBAN.

A német agrárius mozgalomnak egyik programpontját a mezei munkáskérdés megoldása képezi. Több mint tíz év óta foglalkoznak a mezőgazdasági gyülekezetek és képviseltek az u. n. »Flucht vom Lande«, vagyis a mezei munkások városba vándorlásával, mely körülménynél fogva vidékenként élénken érezhető munkáshiány áll elő. Ezen jelenség, valamint a német agrár körök által annak meggátlására részben már alkalmazott vagy javasolt intézkedések közelebbről érdekelhetik a magyar gazdaközönseget, minthogy a német mezőgazdasági helyzet némely elemei nálunk is megtalálhatók.

Lássunk első sorban néhány a mezőgazdaságra vonatkozó számot:

Németország összterülete 54.065,800 ha., a melyből mezőgazdaságilag hasznosított terület 35.164,597 ha., erdőgazdasági terület 13.956,827 ha.; a mezőgazdasági terület 65,1%, az erdőgazdasági 25,8%. A mezőgazdasági foglalkozási ághoz 17.815,187 lélek, vagyis 8.511,012 férfi és 9.306,175 nő tartozik, a birodalom összlakosságának 34,4%-a. Ezen számok, melyek az 1895. évre vonatkoznak, az 1882-ik évi állapothoz képest tetemes apadást mutatnak fel, minthogy 1882-ben a mezőgazdasági lakosság 18.704,038 leiekre, az összlakossági szám 41,4%-ára rúgott.

A keresők száma 1882-ben 8.236,496, ezekből férfi 5.701,587, nő 2.534,909, — 1895-ben 8.292,692, ezekből férfi 5.539,538, nő 2.753,154. Mint láthatjuk tehát, bár az összlakosság 888,851 lélekkel apadt, a keresők száma, különösen a nők nagyobb részvéte folytán, valamivel növekedett. Ezen számokból tehát a férfimunkások tetemes apadása világlik ki.

Főfontossági momentum ezen népmozgalmi jelenségeknél azon gazdasági és jogi viszony, amelyben a mezei munkás lakosság a földbirtokhoz áll. Ezen viszony oly erőteljes természetű lehet, hogy a városi ipari alkalmazás és életmód von-

zásának győzelmesen ellentáll, tehát az elvándorlást gátolja és a munkakínálatot emeli és lehet oly természetű, hogy ezen elvándorlást egyenesen provokálja. A végből, hogy a felvetett kérdést mérlegelhessük, néhány szót kell szólnunk arról, hogyan fejlődött ki a mai német birtoktagoltság és a földbirtok jelenlegi jogi helyzete.

Az ősi német birtokalak a »Hufe«. A germán törzs ugyanis midőn valahol megtelepedett, ott a törzs minden szabad tagjának egy darab földet, mezőt adott. Eredetileg tulajdonjogot ezen földosztás nem kreált, csak birtoklást, a föld a községi népesség tulajdonának tekintetett. Lassanként ezen birtoklási jog tulajdonjoggá változott át, csak az erdő, a legelő, s a szántók némely része, a »Feldmark« maradt községi közös, a mely némely vidékeken az »Allmende« intézményben mai napig fennmaradt.

Az eredeti »Hufe«-osztáskor az egyes részek valószínűleg egyenlő nagyságú és természetűek voltak, ami a germán jogi felfogásnak, amely szerint a községben minden szabad embernek egyenlő jogai és kötelességei vannak, leginkább felelt meg. Az egyes birtoktestek a község határán különböző darabokban szabattak ki, minthogy valószínű, hogy nem egyszerre vétetett az egész terület igénybe s hogy folytatólag többszörös osztások történtek. Az előkelőbbek, vagyis a hatalmasabbak, befolyásosabbak, valószínűleg már ezen korai korszakban többet kaptak, mint a közönséges szabadok, de ezek birtoka is éppen úgy szétszórtan hasított ki, mint a közönséges szabad emberé. Ezen birtokalakulást »Gewannhufe«-nak nevezik. Ezen alakulás mellett azonban előfordul az egyes nagyobb összefüggő darabok szerinti tagoltság is, amely települési mód inkább római vagy kelta jellegű s az egykori római birodalomhoz, annak befolyásához közelebb fekvő területeken dívott, így Westphaliában és a Dunától délre fekvő részeken; ezen alakot azonban olykor a germán hódítás is megtartotta, s a királyi adományozások ilyen formában adattak. A legáltalánosabb és leggermánabb települési mód azonban a »Hufe«-n alapuló rendszer, a melynek szétszórt volta és birtoklási jog természetéből a »nyomás«, a »Flurrecht« ered, vagyis a gazdasági kihasználási módnak jogilag kötött volta. A régi nyomás-rendszerrel természetesen legeltetési szolgalmak is együttjártak. A nyomás hazánkban is a legújabb időkig dívott és helyenként még ma is fennáll. Eltekintve tehát annak ecsetelésétől, csak annyi álljon itt, hogy a

»Flurrecht« néhol Németországban ma is még létezik. Az idő folyamán és különösen az újabb korban a földhasználat kötöttsége mind terheesebbé vált, a miből a birtoktestek kikerekítésére irányuló mozgalom eredt.

A »Hufe« tulajdonosa szabad ember és úr volt a maga földén és a szabadoknak eredetileg ugyanazon gazdasági és politikai jogkörük volt. A törzs szabad tagjai mellett azonban nem hiányoztak a szolgák, akik hadi foglyokból, adósság útján, a római joghoz hasonlólag, szolgaságba jutottakból és szolgákkal való házasságok, ilyenekben születettekből állottak. Ezek valószínűleg rabszolgák voltak, a kiket eladni, elajándékozni vagy megölni is lehetett. A kereszténység és a végleges megtelepülés befolyása alatt a szolgák uruktól birtokot kaptak használatra, s szolgáltatásaikra bizonyos mérték szabattott ki, a melynél többet tulajdonosuk tőlük nem követelhetett. Ez az alapja a német jobbágyrendszernek, a melynek jogi szabványai a »Hofrecht«-et képezték. Mint látjuk a jobbágyrend eleinte kevés emberből állhatott, az idők folyamán gyarapodott azonban önkényes belépés által. Némely szabad ember ugyanis a terhes hadi szolgát kikerülése, elszegényedés, vagy védelem miatt, hol az egyháznak, hol valamely hatalmasabb »Mann«-nak szolgálatába szegődött. Így a 9-ik századtól kezdve az egykori rabszolgák és az egykori szabad emberek egy része egy rendbe olvadt össze, a félszabad parasztrendet alkotva. A 16-ik századtól kezdve a római jog elismerésével a parasztsztyály helyzete rosszra fordul. A törvények letagadják a paraszt egykori tulajdonjogait, megmásítják a jobbágyi szolgáltatások kötött rendszerét s az eredeti, inkább védelmi jogviszonyt mindinkább a bérlői viszonyhoz teszik hasonlóvá. Ezen áramlatból fejlődik ki az újkor jobbágyrendszere.

Németország ezen időbeni szétdaraboltságából kifolyólag a jobbágy és a földesúr közötti jogok és kötelek nem rendezettek egyformán. Legenyhébb volt a parasztság helyzete az északnyugati Hannover- és Westphaliában, a hol mint fennebb mondtuk, a birtokok és így az urasági földek is nem voltak az egész község területén szétszórva, mint a máshol általán divó »Gemengelage «-nél, hanem egyes nagyobb egységes darabokban birlaltattak. így a nemeseknek nem is kellett urasági földeiket a jobbágyok kitelepítése, elűzése útján kikerekíteni, a nyomás-szolgálat nem akadályozta a kihasználást, minthogy azon egységes tagból állottak. Itt a jobbágybirtok örökösödési

joga fentartatott. Németország többi részeiben azonban a jobbágy birtokjoga többé-kevésbé megtámadtatott.

A földesurak legszélesebb jogkörrel az Elbán-túli részeken bírtak, a hol a nemes ember teljhatalommal rendelkezett jobbágysági tulajdonával, s a jobbágytelkek jó részét bevonta, a jobbágyot kitelepítette vagy elűzte s a jobbágy telkeket saját földjeivel s a néhol még fennálló községi közös erdőségekkel egyesítve nagy latifundiális birtoktesteket alkotott. A jobbágy joga is eltöröltetett, s birtoka másként felosztva, szolgálomakkal mind terhesebben sújtva, újra meg újra adományoztatott. Ez volt a jobbágyság helyzete Kelet-Poroszországban, Mecklenburgban. A keleti részek latifundiális alakulásához még egy körülmény járult hozzá: az úrbéri novellák szerint ugyanis csak azon jobbágytelkekre adták meg a tulajdonjogot, a melyek igaképesek voltak és ezekből is csak azoknak, a melyek már 1760. óta fennállottak; a többiek részint az urasági birtokba kebelezettek, részint a magyar kuriálista birtokhoz hasonló helyzetbe jutottak.

A jobbágy viszony alakulása elhatározó befolyással volt a mai birtokelosztásra s a mezei munkásnépnek a földhöz való úgy gazdasági, mint morális viszonyára.

Németországban a birtokmegosztás szempontjából három rész különböztethető meg. Az elsőben az Elbától keletre fekvő területen a nagybirtok dominál; a másodikban a nyugoti részen, Elsass-Lotharingiában és Bajorországban a középbirtok, a többiben a kisbirtok. Valóban súlyos gazdasági helyzetet egyedül a keleten találunk. Itt a mezei munkások elvándorlása óriás méreteket ölt; 1885-től 1890-ig ezen porosz tartományok és Mecklenburg földművelő lakosságából mintegy 600,000 ember vándorolt el, míg Bajorországban, Württemberg, Baden, Hessen és Elsass-Lothringenben ezek száma csak 154,000. Ez előnyösebb állapot ezen részek egészséges agrárfejlődésének eredménye, a hol a jobbágyság viszonya a földesúrhoz soha oly nyomasztó nem volt, mint északkeleten. Továbbá délen és nyugoton a nemesi megkülönböztetésektől eltekintve, sosem fejlődött ki nagybirtokos osztály, míg az Elbán-túli tartományokban a paraszttrend egy része a nagybirtokosság javára egyszerűen megsemmisített

A munkaadó és munkás között csekély a különbség délen; míg északkeleten dúsgazdag és előkelő nagybirtokosok állanak szemben szegény vándorló napszámosokkal; itt a munkások

maguk is kis földbirtokosok, a kik socialis és műveltségi szempontból alig különböznek munkaadóiktól, és szorgalom és takarékoság által idővel magok is birtokot szerezhetnek vagy bérelhetnek; — míg amott birtokszerzésre, daczára az új telepítési kísérleteknek, még mindig igen kevés alkalom nyílik, s az óriási kereslet és a kisbirtokok csekély számánál fogva ezen jószágok jövedelmezősége az azokért követelt nagy árakkal szemben igen kétséges.

Kétféle mezei munkásokat különböztethetünk meg; a cseléd minőségűeket »Gesinde« és a napszámosokat. A napszámosok szabadok, ha t. i. nincsenek szerződésileg kötve s csak máról-holnapra állanak munkába; vagy szerződöttek, a kiket itten »Inste«-nek hívnak. Míg a birodalom déli részeiben inkább a szabad munkások, a kik egyszersmind kis földbirtokosok, »Häusler«, és a gazdasági cselédek munkája az általános szabály, a latifundialis szervezetű északon az »Inste«-k képezik a mezei munkások túlnyomó tömegét, akik mellett vándornapszámosok mind számosabban kezdenek fellépni.

Az »Inste« hosszabb időre szóló, negyed-vagy félévénkint felmondható szerződést köt a munkaadóval. Kötelezi magát, hogy egy segéddel, akit ő fogad, naponta az uraságnak dolgozni fog. Ezzel szemben fizetést, mintegy 300—350 márkát, lakást, fűtőanyagot, s egy kis kertet és olykor egy tehéntartást, vagy annak megfelelő tejet, illetőleg sertéstartást a munkaadó nyújt. Ezen kívül az urasági földekben néhány hold termése a munkáscsalád számára jelöltetik ki, a melynek hozadéka szintén mintegy 300-350 márkát érhet. Ez elsorolt fizetésért az »Inste« és segédje az u. n. »Scharwerker« és az »Inste« felesége dolgoznak. Az »Inste« joga volna továbbá, hogy télen át az urasági gabonát kicsépelje, a miből cséplési osztalék járna neki, de az általánossá vált gőzcsépléssel ezen haszontól jórészt elesett. Az »Inste« gazdasági helyzete rossznak ugyan nem mondható, de súlyosító körülmény roppant függő helyzete a munkaadóval szemben. Ha, midőn már nem munkaképes, felmondanak neki, koldusbotra jut. Ezen munkásoknak függő helyzetében, azon nagy társadalmi különbségben, a mely őket a földbirtokos parasztságtól elválasztja, a birtokszerzésre való képtelenségében található meg az oka annak, hogy az elvándorló mezei munkások nagyrészt az »Inste«-k rendéből kerülnek ki.

Az »Inste« helyzete a pénzgazdaság terjedésével és a gazdasági géphasználat felvirágzásával évről-évre rosszabbodik. A

cséplést gépek végzik, így elvész a napszámos cséplési-osztaléka és semmi foglalkozása sincsen télen át; elvész a tehéntartási joga s újabban az a néhány hold is, a melyet az uraságtól nyert. A természetbeni fizetés mindinkább kimegy a divatból s a tiszta pénzgazdasági rendszer győzedelmeskedik. Ezzel azonban megszűnik minden érdekközösség a munkaadó és munkás között, mert az egyik mentői alacsonyabbra törekszik a napszámarakat lenyomni, a mire módot nyújt az idegen, jobbra orosz-lengyel munkások beözönlése.

Ezen erők azok, a melyek az északkeleti munkáshelyzetet teljesen megrontották, s a kivándorlást determinálták. Brandenburg, Pommern, Posen és West-Ost-Preussenben egész falvak vannak, a melyekben egyetlen földbirtokos paraszt sincs, a hol minden talpalattnyi föld és minden ház a nagybirtokosé és a melyekben »Inste«-k és u. n. »Einlieger«-ek, vagyis napról-napra alkalmazott napszámosok, a mezei munkások legnyomottabb tagjai, laknak.

Legelőnyösebb helyzetben vannak természetesen a »Häusler«-ek, a földbirtokos munkások. Tulajdonuk biztos lakást, jövedelmük tetemes növelését biztosítja, önállóbbakká teszi a munkapiacczsal szemben, képessé teszi őket, hogy akkor midőn máshol nincsenek munkában, erejüket hasznosan értékesíthetik a saját kis gazdaságukban, a hol feleségük és gyermekeik is találnak foglalkozást, a nélkül, hogy a paraszt házi otthona feldúltnék. Az otthon szerencsés szellemi és morális befolyása igen élénken tapasztalható a közép- és délnémet részeken.

Figyelmet érdemel a Westphaliában és Hannover és Oldenburg egy részében otthonos Heuerling-viszony. A »Heuer« szó bérletet jelent, a Heuerling egy munkaszolgáltatásokra kötelezett bérlő. A bérlet tárgya egy darab szántó, kaszáló, legelő, ház és kert, a melyen a Heuerling gazdálkodik. Ezzel szemben kötelezve van bizonyos számú napszámmunkát meghatározott alacsony árban végezni, a mely szolgáltatáson kívül még olcsó bérösszeg jár a birtokért. Úgy a bérösszeg, mint az egyezményes napszám ára a helybeli rendes árnál alacsonyabb. A munkaadó továbbá megszántja, elboronálja a Heuerling földét, befuvarozza termését, fűtőanyagát stb. A munkaadók azon nagy parasztgazdák, a kiknek birtokaik egy darabban, egy Bauernhof körül fekszenek, mint láttuk a colonialis birtokalakulás eredményeképen. Ezen országrészekben »Anerbenrecht« áll fenn. Abban az esetben ugyanis, ha a tulajdonos végrendeletében másként nem

intézkedik, a hagyaték tárgyát képező parasztbirtok, fel nem osztható, hanem a maga egészében a törvény által kijelölt örökösnek (Anerbe) adandó át, a ki a többi örökösöket egy bizonyos praecipuum betudásával kifizeti. Az így a földbirtoktól kizárt családtagok gyakran az Anerbe-nél Heuerling-viszonyba lépnek. Tehát műveltség és társadalmi helyzet tekintetéből a Heuerlingek és munkaadók igen közel állanak egymáshoz, egyetlen parasztosztályt képezve. Ezen intézménynél fogva a munkaadó megbízható munkaerőt biztosít magának a szorgos munkaidőre s egyáltalán állandó segítséget, a minél fogva kevesebb cselédet kényszerül tartani. A munkás pedig saját otthonát nyer, elég ideje marad gazdaságát ellátni; a Heuerling-telkek bérösszegei rendszeresen változatlanok, s ha valami különösebb esemény nem jön közbe, ezen árendás-viszony örökbér jelleget nyer.

Az elmondottakat összegezve azt látjuk tehát, hogy ott, a hol a gallo-római coloniális települési rendszer dominál, tehát Bajorország, Württemberg, Baden, Elsass-Lothringen, Westpháliában, Oldenburg, Braunschweig és Hannover némely részében a mezőgazdasági munkáshelyzet jónak, a kereslet és kínálat közötti viszony egészségesnek mondható.

Hasonló a helyzet Közép-Németországban, a hol az ipar óriási föllendülése a gazdasági termékek finomítására és magasabb értékelésére vezetett, továbbá Schleswig-Holstein-ban és az alsó Elba vidékén, a melyek természeti és kereskedelmi különleges helyzetüknél fogva különösen a szarvasmarha-tenyésztés és hizlalásban járnak elől, és a hol a kevesebb emberi munkaerőt igénylő gazdálkodásnál fogva nincs is munkáskérdés. Míg Brandenburg, Mecklenburg, Pommern, West- és Ost-Preussen-ben, a hol vagy egyáltalán nincs, vagy csak elvétve található parasztbirtok, a hol századokon keresztül kisajátították a munkás-lakosságot, és ezen állapotok szanálását helyenként, mint a két Mecklenburgban, az ország rendialkotmánya akadályozza, a mezei munkáskérdés valóban akut jelleget öltött.

Hogy a mezei munkáskérdés nem a mezei munkáslakosság abszolút fogyatékosságából, hanem a birtoktagoltság és a socialis helyzetből ered, legjobban következő számok bizonyítják, ha, a súlyos munkás-helyzetű tartományok arányszámait a szerencsésebb országreszekével állítjuk szemben:

Ugyanis a mezőgazdasági népességből 1895-dik évben a keresők:

	önállóak	alkalmazottak és munkások
Ost-Preussenben	9,1%	28,7%
West-Preussenben	8,8%	27,6 %
Brandenburgban	11,6%	34,3 %
Pommernben	8,6%	30,4 %
Posenben	8,3%	30,9 %
Mecklenburg-Schwerinben	7,3%	36,2 %
Mecklenburg-Strelitzben	4,8%	38,1 %
míg		
Prov. Sachsenben	10,7%	35,9 %
Schleswig-Holsteinban	12,0%	29,8 %
Hannoverben	15,7%	27,6 %
Westphaliában	15,5 %	24,2 %
Bajorországban	16,6%	34,9 %
Elsass-Lothringenben	20,7%	30,6 %
Württembergben	20,2%	26,9 %

Ezen számok világosan beszélnek.

Tévedés volna azt hinni, hogy a földművelőnép kívándorlását az ipari munkakereslet idézi elő. A legújabb szakkimutatás szerint, a melyben mint tisztán üzleti jellegű nyilatkozatban feltétlen megbízhatunk, az »Arbeitsmarkt« kimutatása szerint 100 munkakeresőből a brandenburgi, berlini és szász provincia körzetében csak mintegy 87—92 talált az 1898—1900-ig terjedő időben ipari alkalmazást és ezen ipari alkalmazás javadalmazása, maguk az agrárius körök elismerése szerint, semmivel sem magasabb, mint a mezei munkás javadalmazása. Tehát nem lehet itten szó az ipar fokozott munkakereső versenyéről.

Vizsgálódásunk eredményeképen tehát azt mondhatjuk, hogy a német mezei munkáskérdés az egykori jobbágyhelyzet, a jobbágyfelszabadítás, az ebből folyó birtoktagoltság, a tulajdonjogi és társadalmi állapot fejleménye, a mely factorok különböző módon való érvényesülése illetőleg alkalmazkodása szerint vidékenként egymástól különböző helyzetek fejlődtek ki, és a mely viszonyoknak kiélesítéséhez, kidomborításához mint mellékkörülmények járultak a gazdasági üzem-különbözetek és a piaci pénzgazdaság befolyásai.

Mielőtt már most azon kérdést tárgyalnók, hogy mely intézkedéseket foganatosították, vagy melyeknek alkalmazását ajánlották az államnak vagy a társadalomnak, a melyekkel a mezei

munkások kivándorlását megakadályozhatná, szükséges mindenek előtt azt megállapítani, vajjon az általános közgazdaság szempontjából sajnálatraméltó jelenséggel állunk-e szemben vagy sem? Ha a földbirtokosok panaszkodnak munkáshiány miatt, ezen panasz talán ellensúlyoztatik azon munkások megalégedése által, a kik a mezei foglalkozási ágat elhagyják, valamint azoké által, a kik új foglalkozásukban őket alkalmazták és a mezőgazdasági termelés hanyatlásával talán felér az iparinak emelkedése. Ha ezen kérdést pusztán a termelési statisztika értékszámai, a napszám-főösszegek és a fogyasztási összegek számai tekintetéből ítéljük meg, azon eredményre lehet jutni, hogy a »Flucht vom Lande« a közre nézve neutrális körülmény, sőt mesterségesen még közgazdasági előnyöket is ki lehet magyarázni, minthogy a városba vándorlott munkások átlagban nagyobb készpénzfizetést húznak, több húst fogyasztanak, hamarabb juthatnak család-alapításhoz, stb., mint hogyha falun maradtak volna. Ezzel szemben áll azonban, hogy a termelési értékbecslés igen kétséges számokat nyújt, a napszám készpénzszolgáltatásai használati értékük szerint semmi esetre sem magasabbak, mint a földművelés természetbeni javadalmazással vegyes szolgáltatásai és hogy a városba özőnlő munkások igazi otthonukat elvesztik.

Minden bizonynyal fontos, nemzeti érdek az, hogy a földművelés mentői intenzívebben folytattassék. Jogosan utasították a földművelő-osztályt, midőn az a külföldi gazdasági termények növekvő versenye miatt panaszkodott, hogy az extenzív művelési módokról intenzívebbre térjen át. Már most az intenzív gazdasághoz azonban több állandó, ügyes és megbízható munkás szükséges, mint az extenzívhez. Ha ilyenek elegendő számban nem találhatók, a mezőgazdaság nem követheti ezen tanácsot, kénytelen az extenzív művelési rendszer mellett maradni, s azon mezőgazdasági termékeket, a melyeket elegendő munkaerő esetében belföldön termelhetett volna, ipari termékek kivitele útján kell beszerezni.

Oly sűrű lakosságú országban, mint Németország, oly óriási fogyasztási területtel szemben a mezőgazdasági termelésnek ama kiváló előnye van, az ipari fölött, hogy nincs mit félnie a túltermelés rémétől. Bár az ipari lakosság biztosítva van helybeli földművelési kalamitások ellen, de teljesen a sokkal kiszámíthatatlanabb és eredményeiben sokkal súlyosabb termelési és piaczi konjunktúráktól függ; gondoljunk csak a gyapot-ipar krízisére az észak-amerikai secessio-háború idejében, azon fenn-

akadásra, a mely legutóbb a csehországi szén-strike- folytán bekövetkezett. Az ipari munkások eltartása krízis idejében azon Damocles-kard, a mely minden ipar állam felett függ.

Annyi bizonyos, hogy az államnak egyenes érdeke, hogy mindazon munkaerő, a melyet a földművelés hasznosan foglalkoztatni tud, annak megtartassék és hogy ipari alkalmazásra a mezei lakosságnak csak azon része térjen át, a mely a mezőgazdasági üzemben fölöslegessé válik.

A mezei munkáshiány pótlására eddig telepítések útján, főleg azonban idegen munkások behívása útján törekedtek segíteni.

Ezen idegen munkások, jobbadán orosz-lengyelek, márczius-április hónapokban özönlének be. Szerződöttesükre a porosz nagybirtokosok alkalmazottjaikat küldik Oroszországba; a munkások, nagyobbrészt asszonyok, csakis könnyebb és csekély szellemi képességet igénylő munkára alkalmasak, eltartásukon kívül fejenkint mintegy 150 márkába kerülnek, a mely eredménnyel október-november hónapokban térnek vissza hazájukba. Ezen idegen munkaerő alkalmazásából részben közgazdasági kár: a kivitt javadalmazási összeg és a rosszabb minőségű megmunkálás, részben nemzetiségi hátrány származik, minthogy az orosz-lengyel munkások legnagyobb számban a szélső keleti, a határhoz közelebb eső részben alkalmaztatnak, a mely tartományok, daczára az erélyes német nemzeti politikának, még mindig igen tetemes szláv népességgel és jelleggel bírnak, s ezen vándormunkásokkal való periodikus érintkezés ezen szláv jelleg fentartásához járul hozzá. Meglehető fontos körülmény ez; hiszen az idegen olcsóbb munka behatása alatt a bennszülött, különösen a német elem, elvándorlásra kap kedvet, a mi mind fokozottabb szláv bevándorlást eredményezne, s így Poroszország az annyi nehézséggel megnémetesített tartományai újólagos elszlávosodásának veszélyével áll szemben. Az idegen munkások alkalmazásának időtartama ezen érvek hatása alatt törvényileg korlátozva van.

A másik sokkal rationalisabb közgazdasági orvosság a telepítés. Számos telepítési kísérlettel állunk szemben, a melyek részben nemzetiségi szempontból vitettek keresztül. Legérdekesebb a teljesen gazdasági irányú mecklenburgi telepítés. A mecklenburgi kincstári uradalmak ezen ország területének 42%-át fedik, a melyeket az uradalmi tulajdonban levő falvak lakossága művel meg. Már 1846 óta folynak

ott telepítések, a melyeket »Häuslereien«-nek hívnak; mintegy 8000 ilyen »Häuslerei« kreáltatott. A telepes örök áron szerezhethet meg egy háztelket és egy kis kertet, a melyet felesége gondozhat; a községnek átengedett köz-cselőn tehenet, baromfit tarthat s esetleg egy darab rétet is kap bérbe. Főjövödelme az uradalomnak teljesített munkából folyó napszám. Telektulajdona fel nem osztható. Ezen telepesek száma a helybeli munkakereslethez képest gondosan meg van határozva, s helyzetük általában kielégítő.

A porosz telepítés, a melyet csak részben tekinthetünk közgazdasági intézkedésnek és a melynek szélesebb alapokra való fektetését ajánlja Sering, az 1886. évi «Ansiedelungsgesetz» és az 1890. és 1891-ik évi «Rentengutsgesetz» nevű törvények alapján történik. Ezeknek részleteibe itt, minthogy a mezei munkáskérdés általános képét törekszem vázolni, nem fogok behatolni, hanem talán egy jövő tanulmány tárgyává fogom tenni. Ezek tehát az eddig alkalmazott intézkedések, melyek a mezei munkáskérdés orvoslására alkalmaztattak. A jövőben foganatosítandó eljárásra nézve egész sereg indítványt találunk.

Ezen igen sokszerű indítványok két csoportba oszthatók: olyanokba, a melyek céljukat rendészeti és törvényhozási intézkedések és alkotások, és olyanokba, a melyek az állami gazdasági administratio és szövetkezeti közbenjárás útján törekszenek elérni.

Az első csoportban találjuk azon követeléseket, a melyek szerint szigorú szabványok állítandók fel illetőleg tartandók fenn a mezei munkásszerződés-szegésekre, a szerződésszegő munkás rendőrileg vezettségébe vissza a munkaadóhoz, a fiatal mezei munkások költözködési jogának megszorítása, a balesetbiztosítási és szegény-törvények megváltoztatása, a tankötelezettség és tanrendszer megváltoztatása, a cselédszerzők concessionalása, stb.

A második csoportba az idegen munkások hosszabb munkaidőre való engedélyezését, a mezei munka-bizonyítványok tökéletesítését, az állami üzemek foglalkoztatásainak megszorítását aratás idején, a napszámrendszer megváltoztatását, különösen az általában való egyezmény meghonosítását, jövödelmező mellékfoglalkozások alapítását, sőt tényleges szolgálatban való katonák kirendelését és rabok alkalmazását, stb. célzó indítványokat sorozhatjuk. Itt csak a legkomolyabb gazdasági tényezők körében tárgyalt vagy felmerült indítványokat soroltuk föl,

olyanokat, a melyek a Deutscher-Landwirthschaftsath, Bayerischer Landwirthschaftsath üléseiben vagy a porosz képviselőházban tettek szavá.

A mezei munkások szerződészegésére mérendő egyoldalúan szigorított büntetés éppen úgy, mint a szabadköltözködési jognak egyoldalú megszorítása, olyan benyomást keltene a földművelő lakosságban és méltán, mintha egy újmódú jobbágyhelyzetbe akarnák visszahelyezni a nagybirtokos földművelő osztályt, az egykori nemesi kiváltságos osztály javára és csak öregbítene a vágyat ezen valódi vagy képzelt járomtól szabadulni és a városban szabadságot keresni. A Deutscher-Landwirthschaftsath 1899 márczius 5—9-iki üléseiben egy feliratot fogadott el, a melyben a birodalmi kancellárt egy oly törvény alkotására kéri, a mely szerint 18 éven alóli munkások városba költözése csakis szüleik vagy gyámjuk kifejezett beleegyezése esetében és ez esetben is csak akkor engedtessek meg, ha egy állandó alkalmazás mutatattik ki; továbbá a munkásvédelmi törvényhozás szorítsa meg fiatal munkások ipari alkalmazását. Ezen intézkedések a mezei teljesen birtoktalan munkáscsaládok kivándorlását mitsem akadályoznák, és mint azt a hallei gazdasági kamara az anhalti 1890% évi szerződészegési törvényre nézve igen helyesen megjegyzi, nem annyira szerződészegő munkást, mint az ilyen munkást szolgálatába fogadó munkaadót kell inkább megbüntetni. Mindkét intézkedés végrehajtása azonban sok kiviteli akadályba ütközik s a munkaszerződést igen nehézkessé tenné, annyival is inkább, minthogy annak befolyása az ipari munkaszerződésre is részben kihatna, A balesetbiztosítási viszonyok kevés befolyással vannak falun; a tankötelezettség és tanterv megszorítása a városi lakosság szellemi fölényét és ennél fogva prestige-jét is csak emelné s éppen az intelligensebb szülőket határozná el arra, hogy a városba költözzenek. Az idegen munkások tömegesebb és hosszabb időre való bevonása még gazdasági szempontból és az orvoslandó baj szempontjából is káros, és ennek ezeken kívül nemzeti érvek is ellene szólnak. Ha idegenek mezőgazdasági, különösen, ha azok állandó alkalmazása általánossá válik, a nép a mezei munkát valami alacsonyabb foglalkozásnak tekintené és még inkább elvonulna tőle. Úgy a cselédszerzők concessionálása, mint a munkabizonyítványok újabb szélesebb alapokon való rendezése nem annyira a kisközségeknek, mint a nagyobb központoknak válnék előnyére.

Miután a mezei munkások helyzete az egész birodalomban, s így a porosz keleti részekben is egy hosszú történelmi fejlődés eredménye, nézetünk szerint ezen eredményt lehetetlen megnyilatkozásaiban, melyek közül a «Flucht vom Lande» az egyik, az agrársocializmus a másik, közvetlenül megváltoztatni, hanem az az orvoslás volna célszerű, mely a bajt eredő forrásában: a birtokmegosztásban támadja meg és azon folyamatot, a mely századokon keresztül a földmunkások kisajátítására és elűzésére vezetett, egy ujjal váltaná fel, a melyben a mezei lakosság birtokhoz és társadalmi erőhöz jusson. Igaz ugyan, hogy a telepítésnek oly nagymérvű alkalmazására, mint a milyen egyedül vezethet célhoz, tetemes akadályok állanak szemben: a bitbizományok, a létező paraszt-birtokok fölcsigázott vásári értéke, a községi élet hiánya, de azt hiszem lehetne oly módokat találni, a melyek útján ez akadályok megkerülhetők, különösen az örökbérendezés, a hozadéki értékszámítás és a szövetségi egyesülés útján. Az állami közvetlen rendőri szabályozás egyrésztől rendkívül nehézkes és békókba verné a gazdasági életet, hiszen az ilyen intézkedéseknek természete az, hogy mindig több és gyakoribb beavatkozást tesznek szükségessé, másrészt a földművelő osztályt elszoktatják attól, hogy maga erősítse, tartsa fenn azon tényezőket, a melyek helyzetét consolidálják, s mindinkább az állami intézkedésektől, kedvezményes törvényektől vár mindent.

Nem államrendőri beavatkozás, nem a kényszer oldhatja meg a mezei munkások égető kérdését, hanem a helyes államgazdasági politika, karöltve a társadalmival. Nem az elvándorlás tilalma, nehezítése, kapcsolja a népet a földhöz, enyhíti a társadalmi különbségeket, hanem a tulajdon, a községi és családi otthon.

Dr. gróf Bánffy Miklós.

A SZEGÉNYÜGY.

Hausner Ottó, osztrák szociál-politikus és birodalmi képviselő, »Das menschliche Elend« cz. munkájában (Bécs, 1879.) igen érdekesen bizonyítja, hogy az emberi nyomor tényezői között nem az utolsó helyen áll a nyomor elhárítására szolgáló intézmények nyomorúsága. Annyira áll ez a szégyenletes diagnózis, hogy akárhányszor minden idegen beavatkozás nélkül, önmagától meg-megmozdul a társadalom lelkiismerete. Az ilyen ideges, reflex-mozgásoknak szörványos jeleit mutatja mostanában a magyar társadalom s ez a tény biztat bennünket, hogy talán alkalmas időben fogunk hozzá ezekhez az általános, tájékoztató fejtegetésekhez.

Előre kell azonban bocsátanunk, hogy az imént említett önkéntes jótékonykodásokkal a véletlen alkalomszerűségén kívül semmi közösséget nem vindikálunk magunknak, sőt épen ellenkezőleg azt tartjuk, hogy a szegényügy ma már nem a magánjótékonyosság pietisztikus teendői közé, hanem a társadalmi politikának elsőrendű feladatai közé tartozik. E véleményünket egyfelől a szegénység mai állapotaira és másfelől keletkezésének okaira alapítjuk.

A szegénységet t. i. úgy kell felfognunk, hogy az olyan gazdasági állapot, a melyben a rendelkezésre álló javak nem fedezhetik a tényleges szükségleteket. Ha az ilyen gazdasági állapot egy-egy egész nemzet életében uralkodik, akkor ez az abszolút, vagy általános szegénység a javak teljes hiányát, vagy legalább viszonylagosan kevés voltát jelenti; ha azonban csak egyes emberek életében merül fel ez a gazdasági állapot, akkor az csupán relatív, vagy magángazdasági szegénység és azt jelenti, hogy az illető társadalomban a vagyon egyenlőtlen megoszlása egyesekre nézve egzisztenciális veszedelmeket teremtett.

Már most ám vizsgáljuk meg a modern nemzetek életében jelentkező szegénységet s döntsük el, melyik fajtája az a szegénységnek? . . . Talán megkímélhetjük az olvasót a hosszas bizo-

nyítgatásoktól s feltehetjük, hogy vita nélkül elismeri mindenki a modern szegénységnek relatív jellegét. Nemcsak az a szemmel látható és sokszor kirívó ellentét igazolja ezt a feltevést, a mely a legnagyobb gazdagság, fényűzés, pazarlás szomszédságában mutatja a nyomornak megrendítő eseteit: hanem bizonyítják ezt a nemzetek termelési statisztikáinak adatai. Könnyű belátni s nem sokkal nehezebb bizonyítani, hogy a modern szegénység a vagyon egyenlőtlen megosztásának következménye.

Nem úgy áll tehát a dolog, hogy egy nagy csomó szegény ember számára nincsen a földön gúnya, szállás, meg élelem; korán sem vagyunk még annyian, hogy mindnyájunkat el ne tarthatna föld-anyánk! Sőt a már felhalmozott vagyon is, meg az évről-évre megújuló jövedelmek is elégségesek volnának mindnyájunk számára. A szegénység és a gazdagság nem olyan tőlünk nem függő abszolút jelenségek, mint a tengernek árja, apálya! A szegénység nem szükségképeni következménye az ember társadalmi életének: csak a mi gazdasági és jogi rendszerünk hozta azt létre mai állapotában.

Épen ezért véljük mi azt, hogy a szegényügy napjainkban már kinőtt a charitativ gondoskodások védő szárnyai alól s a társadalmi politika legnagyobb feladatai közé tartozik. És ha valakit a fentebbi elméleti fejtegetések nem győznének meg erről: akkor csupán a szegény-kérdésnek már is igen nagy és egyre növekedő arányait említjük még fel annak bizonyítására, hogy a szegényügy rendezését ma már nem lehet a magán- és közjótékonság gondjaira bízni. Azok a hírlapi hangulatok s a nyomukban sántikáló jókedvű adakozások, a melyek egy-egy színesebb, vagy csak jobban beállított nyomorúság enyhítésére vannak irányozva: egyenesen elterelik a kérdés lényegéről a közfigyelmet. A magán jótékonság kegyeskedése elaltatja a köztudat lelkiismeretét; meggyőzik még az érzékenyebbeket is arról, hogy vannak a világon jó emberek, a kik nem hagyják el bajában a szegényt. Pedig a kérdés nem az emberek jószívűségén fordul meg. Valamint nem az emberek gonoszsága hozta létre a szegénységet: úgy nem is az emberek jósága szüntetheti meg azt. A magán- és közjótékonság tulajdonképen csak a botránnyá fekélyesedett nyomort orvosolja valamennyire; ahhoz hasonlít e tevékenység, mintha az orvostudomány csak az undo-rító kelevények gyógyításával foglalkoznék. Tulajdonképen csak a vérlázító szerencsétlenségek találják meg azokat a kegyes jótéveőiket: az egyszerű, normális szegénység, a mindennapi, szürke

nyomor, a mely lassan ölő mérgével egész nemzedékek nagy tömegeit sorvasztja testben, lélekben, ez a milliókarú polyp, nem találja meg méltó ellenfelét. De hát szembe szállhat ezzel más, mint maga az egész társadalom? Bizony nagy küzdelem ez még a legnagyobb szervezetre, az államra nézve is: hogyne volna hát megbírhatatlan feladat a magánosok szórványos jószívűségére és az önkéntes társulások félkémunkájára nézve.

Hogy a szegényügy óriási feladatairól némileg tájékozódjunk, tekintsük végig a szegénység okainak és következményeinek hosszú és szomorú sorozatát.

A szegénység okai között a leggyakoribbak s legáltalánosabbak a következők.

a) Egyéni okok: fiatal kor, betegség, munkaképtelenség, restség, tudatlanság, korai házasság, nagy család, pazarlás, iszákosság, szerencsejátékok. Közöttük nem egy egészen méltán az egyéni felelősség rovására írandó; de bizony akad e sorban erkölcsileg teljesen közömbös természetű ok is, pl. a fiatal kor, a betegség, a munkaképtelenség; sőt a tudatlanság, az iszákosság s a szerencsejátékok nagyon sokszor épen a szegény néposztály számára adott társadalmi helyzetnek egyenes következményei.

b) Természeti okok: tűzvész, árvíz, jégverés, fagy, rovarkárok, állatbetegségek, általános terméketlenség stb. Nagy részben kívül esnek az emberi felelősség határvonalain, de magasabb intelligencia s kedvezőbb anyagi helyzet mellett kellő előrelátással lehet ellenük védekezni. Az általában lehetséges védekezések esetenkénti elmulasztása azonban nem mindig állapítja meg az egyéni felelősséget mert pl. a kárbiztosítás elmulasztása lehet olyan tudatlanságnak, pénztelenségnek stb. következménye, a melyről az illető szegény ember nem tehet.

c) Gazdasági okok: teljes vagyontalanság, sikertelen üzérkedés, termelési és forgalmi válságok, árhullámzások, munkanélküliség, strikeok, kartelek. Ebbe a csoportba tartoznak a szegénységnek azok az általános és igen hathatósan működő okai, a melyek majdnem kizárólagosan a társadalom rovására írandók. Aristoteles óta Nietzscheig sok filozófus, még több közgazdasági és politikai író, pl. Süßmilch, Labruyère, Marly, Mandeville, George és a szocialista írók légiója, igen meggyőzően bizonyítja, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer mellett a gazdasági haladásnak szükségképeni következménye a nagytömegek szegénysége. Bármennyire távol álljunk is azoktól a messze

menő következtetésektől, a melyeket e tény megállapításából vontak le egyesek: magát azt az állítást, hogy a szervezetlen kereseti rend a vagyontalanokat a vagyonos osztályok uralma alá kerítette, nem tagadhatjuk meg. A gazdasági szabadság állapota, párosulva a tőke termelékenységének aggresszív hatalmával, a kereseti rendnek olyan anarchiáját teremtette meg, a mely a vagyontalan osztályokat a gazdasági rabszolgaság igájába hajtotta. A nagyvállalati termelésnek mai állapota a gépek alkalmazásával deklasszifikálta a tanult munkásokat; azután az energikus versenyben lebirkózta a kistőkéjű apró embereket s végre a raktári készletek felhalmozása útján elvonta a fogyasztót a megrendelésre dolgozó kistermelőtől. A termelésnek, a forgalomnak és a fogyasztásnak bonyolultsága a kisebb intelligenciájú és kisebb tőkéjű termelőt kizárta a konjunktúrák szféráiból s a gazdasági fejletlenségnek térbelileg izolált zugaiba szorította vissza. Különösen romboló volt a kis emberekre nézve a gazdasági erkölcsöknek a múlt század második felében történt gyökeres átalakulása. A régebbi koroknak gazdasági törekvése — kevés kivétellel — az egyéni és családi jólét biztosítására irányult: ezek az erkölcsök azonban a XIX. század második felében már az egész világon helyet adtak a kielégíthetetlen szerzési vágynak. A megállapodás nélküli vagyongyűjtés, a tőkék végnélküli halmozása, párosulva a hitelszervezetnek s a bankügynek tökéletese-
désével: létre hozta a személytelen tőkék kumulált működését. Ezzel aztán teljesen megszűnt a szegény és a gazdag osztályoknak még az érintkezése is. Hogy a tőkék halmozódása milyen arányokat öltött a múlt század második felében, azt a következő néhány adat alkalmasan jellemzi. Az észak-amerikai Egyesült-Államokban a családok 29%-a volt gazdag s ezek az összes vagyonnak 71%-át bírták; a milliomos családok pedig az összes családoknak csak 0,032%-át képviselik, de azért az összes vagyonnak közel 20%-a az övék. (Idézi Földes: Társad, gazd. II. köt. 444. 1., a hol a szegényügynek igen érdekes tárgyalása olvasható.) A gazdasági okok folytán keletkezik a világon mindenütt a szegénységnek legnagyobb tömege s mivel ugyanezek az okok hozzák létre a nagy vagyonokat: kétségtelen, hogy ezért a szegénységért legnagyobb részben a vagyonos osztályokat terheli a felelősség.

d) Társadalmi okok: az életigények emelkedése, a fényűzés terjedése, a társadalmi terhek aránytalan eloszlása stb. általában a közepes rangú osztályok veszedelmei s ritkán esnek az egyéni

beszámíthatóság rovására. Legtöbbnyire az osztály-öntudat következményei, a melyek alól sokszor csakis külsőségekben nyilvánuló, de azért kínos megalázkodások által menekülhet az egyén. Néha még így sem !

e) *Jogi és politikai okok*: nyomasztó törvények, rossz közigazgatás, személy- és vagyonbiztosság hiánya, forradalmak, háborúk. A mely szegénységet ily természetű okok hoznak létre, azok egyáltalában nem eshetnek az egyéni felelősség terhére.

A szegénységnek az imént csoportosításban felsorolt okai azonban nem mindig hatnak különváltál), sőt ellenkezőleg igen gyakoriak úgy a véletlen, mint az okszerű találkozások. Amazokat mellőzve, nem érdektelen annak megfontolása, hogy valamely egyéni, vagy gazdasági ok következtében rendszeren érezhetővé válik a társadalmi tehernek eddig észrevétlen súlya is, stb.

Ha végig tekintünk e típusok során, egyszerű megfontolás alapján be kell azt látnunk, hogy még erkölcsi mérlegelések szerint is tetemesen nagyobb rész esik a szegénység okaiból a társadalmi felelősség terhére s csak aránytalanul kisebb rész jut az egyéni hibák és bűnök rovására. Világosan kitetszik e sorozatból, hogy épen a legnagyobb tömegű szegénység a társadalmi küzdelemnek szükségszerű következménye. Úgyhogy már ebből a tényből, pusztán a szegénység egyéni következményeivel szemben meg kell állapítanunk a *társadalom felelőségének* kötelező voltát. Fontosnak tartjuk ez ítéletünk kimondásánál annak ismétlését, hogy eddigi egybevetéseinknél mindvégig az okozati összefüggések kimutatására szorítkoztunk s így *erkölcsi* következményül merjük felállítani a társadalom felelőségét. Hozzá kell tennünk, hogy a társadalom életében egyáltalában nem hajszoljuk a szegénység fokozására irányuló célzatosságot: de az okok előidézése magában véve kezünkbe adja a felelősség kulcsát s annak mértékét.

Még fontosabb és egyetemesebb érvet találunk azonban a társadalom felelőségére nézve akkor, ha *társadalom-politikai* szempontból tekintjük a szegénység következményeit. Ezek kétfélék, t. i. részben az egyénre, részben a társadalomra vonatkoznak.

Az egyént illető következmények kivétel nélkül szenvedések elviseléséből állanak, a melyek azonban néha üdvös erkölcsi hatásokat idéznek elő. A mikor a szegénység kínjai az egyén erőfeszítéseit, összes értelmi és erkölcsi képességeinek kifejlesztését bírják létrehozni: ilyenkor a szegénység csak ideig-

óráig tartó szenvedés, a megpróbáltatások iskolája, a mely kifejleszti az: egyéni tehetségeket, megtisztítja a jellemet s megnöveszti az altruisztikus hajlamokat. Általában maga az ideiglenes szegénység és a szegénységtől való félelem igen hathatós rugója az egyéni emelkedésnek; sarkantyúja az egyén tevékenységének s nem utolsó tényezője a társadalmi evolúciónak. François Coppéának van egy igen kedves kis regénye, a melyben egyéb remek kabinetalakjai között bemutatja a szegény embereknek — asszonynak, férfinak — négy típusát. Különösen érdekes az a rajz, a mely a szegénység nemesítő hatásait mutatja.¹⁾

Hogyha azonban a szegénység kínjai az egyén ellentálló erejéhez képest aránytalanul nagyok, vagy pedig reménytelenül, hosszú időre mutatnak kilátást: akkor az egyént passzív közömbösségbe, majd pedig anyagi és erkölcsi romlásba dönti a csapás. Ennek az állandó, kilátástalan szegénységnek rettenetes pusztító hatásai vannak.

Legelőször is fiziológiai következményei lépnek fel, testi satnyulást, betegségeket, vagy halálózást, végre az átöröklésnek és a gyermekkorral kezdődő nélkülözéseknek halmozódó hatásai folytán satnya nemzedékeket idéz elő.

Sokszor e fiziológiai és anatómiai degenerálódással együtt, néha azonban azt megelőzőleg, az erkölcsi sülyedés is beáll; a személy- és a vagyombiztosság ellen elkövetett legnagyobb és legbrutálisabb bűntények tettesei elenyésző csekély kivétellel a szegény néposztályok tömegeiből kerülnek ki; a szegénység a bűnnek valóságos melegágya, a mely évről-évre kérlelhetetlen biztossággal megtermi a társadalmi életnek előre megállapítható pénz- és véráldozatát. A prostitúciónak nem egyedüli s nem is legfontosabb oka, de egyedüli tényezője annak, hogy az áldozatok oly megrendítő olcsó áron adják el életüket; a mi más formában kifejezve azt jelenti, hogy a szegénység az oka a prostitúció nagy arányainak

Már csak mint következmény lép fel a szegénység kíséretében az értelmi degenerálódás; egyfelől a megfigyeléseknek a következtetéseknek értelmi munkái a mindennapi megélhetés örökké bizonytalan konjunktúrái számára vannak lenyűgözve, másfelől a művelődésnek minden lehetsége annyira ki van

*) Magyarul: Magy. Könyvtár »Adós fizess« című füzetében; ford. Tóth Béla.

zárva, hogy az állandó szegénységben élő egyének értelmi képességei egyenesen visszafejlődnek, a szegénységben született gyermekek értelemvilága pedig örökre satnya marad.

Végre az osztályokra tagolt társadalom rétegei között súlyos politikai súrlódásokra vezet az a szegénység, a mely jövőjének teljes reménytelensége mellett ott látja a gazdagabbak állandó jólétét. Nemcsak az irigység Kain-érzelme, hanem a szenvedések kínjai és a szülői szeretet legyőzhetetlen ereje az állandó ellenséges indulatok lappangó tüzet táplálják a szegénység között. A gyermeki szeretet viszont sem a hála érzelmeit, sem az összetartozóság kapcsait nem ismeri: szétzüllik a család; apad az állandó és a törvényes házasságok száma, viszont szaporodnak a vadházasságok.

Mindezeknek az egyéni és társadalmi következményeknek mérlegelésénél igen súlyosan esik a mérlegbe az, hogy a magas kultúra állapotában bekövetkező elszegényedésnek sokkal égetőbbek a kínjai, mint a fejletlen gazdasági állapotban megszokott szegénységnek. Úgyhogy a gazdasági szabadság állapotában nagyarányokban folyó szegényedés rejti magában a társadalmi veszélyeknek legpusztítóbb elemeit. Összefügg a kérdésnek ez a részlete azzal a nagy vitával, hogy vajjon nagyobb-e a szegénység napjainkban, mint régente volt? . . . Úgy gondoljuk, hogy napjainkban tulajdonképpen a szegénység minősége változott meg. Ma már ugyanis még a legszegényebb ember is sok olyan élvezetre tehet szert, a milyenről a hajdani szegények nem is álmodtak: mindazonáltal a szegénység ma nehezebben viselhető el. A szegény és gazdag osztályok állandó és merev elkülönülése dacára is gyakoriak az érintkezések: a legnagyobb nyomor lépten nyomon találkozik a gazdagok ragyogó fényűzésével. E mellett az emberek egyenlőségéről szóló elvek nagyon elterjedtek s mindnyájan sokkal érzékenyebbek vagyunk, mint elődeink voltak. Egy szóval a szegénység ma tűrhetlenebb, habár aránylag nem nagyobb, mint régen volt. A modern kultúra tehát fokozta s egyre növeli a szegénységben rejlő társadalmi veszélyeket.

Íme! ilyen nagyok és ilyen veszélyesek a szegénységnek egyéni és társadalmi következményei. Politikus dolog-e vajjon ezek előtt szemet hunyni? Avagy csak erkölcsi tekintetben is van-e mentsége a nembánomságnak? A fentebbiekben részletesen kimutattuk, hogy a modern társadalmak *erkölcsi felelősségük* címén kötelesek, a *politikai belátásnál* fogva pedig kény-

telenek a szegényügy rendezésével igen komolyan foglalkozni. Mégis cselekedtek ezt a modern nemzetek majd mindnyájan törvényes intézkedésekkel és társadalmi önkéntes tevékenységgel. Tekintsünk csak végig a következő fontosabb adatokon.

Nagybritannia és Írország szegényügyi rendszerében a szegénysegélyezés állami kötelességnek van elismerve; az 1834. aug. 14. törvény az Erzsébet-királyné 1601. évi törvényének alapelveit megtartva, főképen szervezeti és igazgatási javításokat tett azon. Legjellemzőbb rendelkezése az új törvénynek az, hogy munkaképes szegények a munkaházon kívül nem kaphatnak segélyt. Az idézett törvényt több újabb törvény és rendelet egészíti ki, a melyek ma Anglia szegény ügyét egészen jól megoldják. Az 1896/7. számadási évben a szegényügyi kiadások összege 24773 millió koronára (— 10.215,974 £) ment, a mely összegből több mint, 800,000 szegényt segélyeztek; egy-egy szegény segélyezése tehát 308,24 koronát (= £ 12 " 10 " $4\frac{3}{4}$ ") emésztett föl. 100—100 lakosra jutott Angliában 2,65, Skócziában 2,31, Írországban 2,25 támogatott szegény. A nyilvános szegénysegélyezésnek e nagy arányú tevékenységét még tetemes magánjótékonyág egészíti ki. Minden nagyobb városban van egy-egy összesen a hármás királyságban 95, Charity Organisation Societies, a melyeknek élén a London Char. Org. Society áll; ezek az egyesületek a nyilvános szegénysegélyezéshez alkalmazkodva, igen megfelelő, tervszerű tevékenységet folytatnak.

Németországban szintén el van ismervé a szegénysegélyezés kötelessége s az 1870. jún. 6. birodalmi törvény a segélyező kerületek (Unterstützungs-Wohnsitz) szerinti csoportokban területi alapon szabta ki a szegényügyi terhek viselését. E törvény nem terjed ki sem Bajorországra, a hol az illetőségi kötelék a segélyezés alapja, sem pedig Elzász-Lotharingiára, a hol megtartatván a régi francia-rendszer, kötelező szegénysegélyezés nincsen. Az egész birodalomban nyilvános segélyt kapott 1885.-ben 886,571 családban 1.592,386 személy, tehát 100 lakosra jutott 3,4 segélyezett szegény. A szegényügyi összes költségek 215,08 millió koronára (= 182,73 millió márka) mentek s ez összegekből egy-egy támogatott szegényre 64,74 korona (= 55.— márka) esett. Igen nagy tevékenységet fejtenek ki továbbá a szegény ügy szolgálatában álló jótékony egyesületek, a melyek a hatósági segélyezést különösen nagy alkalmazkodási képességgel támogatják. Nagy hírre vergődött a magánjótékonyág terén az elberfeldi szegénysegélyezés rend-

szere, a melynek lényege a szegény-felügyelők alkalmazásán és ezeknek a segélyezettekkel fönnálló folytonos érintkezésén alapszik;

Hollandiában a nyilvános szegénysegélyezés tetemes részét az egyházközségek látják el; támogatásukra szolgálának a magánosok által létesített intézetek s a polgári község csak az ekként még fentmaradó igényeket elégíti ki. 1892.-ben volt az országnak 5609 szegényügyi intézménye, a melyek közül 1341 (=23%) közigazgatási, 3523 (=64%) egyházi és 745 (=13%) egyesületi kezelésben volt. Ez intézetek összeg kiadása — 48 munkásház leszámításával — 28,56 millió korona (= 14,32 millió holl. frt.) volt, a mely összeggel 253,818 egyént segélyeztek; egy-egy segélyezett szegényre tehát 112,53 korona esett. A szegényügyi kiadásoknak tetemes része, körülbelül 84—35%, önkéntes adományokból gyülik össze.

Franciaországban 1893. óta négy különböző, egymást kiegészítő szegényügyi szervezetet különböztet meg a törvény *a)* az állam felügyelete alatt álló önkéntes szegényápolást; *b)* a községi szegényápolást; *c)* a departementoknak s az államnak az intézeteit s végre *d)* a magánjótékonyt. A szegényügyi közigazgatás igen részletesen ki van fejlesztve s nagy szerepet játszanak benne az alapítványok is, meg a magánjótékonyt is. 1894.-ben volt az országban 1764 établissements hospitaliers, a melyekben 123 millió koronával (=128,5 millió frs.) 657,001 személyt ápoltak. Egyidejűleg 146,995 gyermeket támogattak 16,92 millió koronával (=17,68 millió frs.). A nyilvános szegénysegélyezést a bureaux de bienfaisance végezték; számuk 1893.-ban 15,227 volt, támogattak 1.723,964 személyt (köztük 59,644 külföldit) 36-60 millió koronával (= 38,24 millió frs.).

Svájcban a nyilvános szegénysegélyezés 1890.-ben 107,692; egyént 39,38 millió koronával (=41,13 millió frs.), vagyis, fejenként 365 koronával támogatott. 100 lakosra esik 369 segélyezett.

Az észak-amerikai *Egyesült-Államokban* 1890.-ben 478,209 szegényt támogattak az államok és a magánosok; e számból 366,299 (=76%) az állami, 111,910 (=24%) pedig a magán támogatásra esik. Az összes kiadásokat becslés szerint körülbelül 75 millió dollárra teszik (= 370,56 millió korona), a mely összegben egy csomó nem regisztrált szegény ellátása is be van számítva.

Ausztriában az 1891—94. években átlagosan 311,039 szegényt

Segélyezett a községi közigazgatás évi 16,9 millió koronával. 100 —100 lakosra jutott tehát 1,07 segélyezett szegény és egy-egy szegénynek évi segélye 5436 koronára ment.

Vége még nem annyira példaképen, hanem inkább incselkedő ellentétképen emlékezzünk meg a hazai szegényügyről is. Tekintve azt a jogos érdeklődést, a melyet egy magyar folyóiratnak a hazai állapotok iránt mindenha tanúsítania kell: bizonyára helyén való volna itt az, ha kimerítő részletezéssel tárgyalnák a magunk szegényügyének összes állapotait. Csak-hogy ez argyalás a jámbor áhítozások ájtatoskodásán nem mehet ám túl. Nekünk tudniillik sem szegényügyi törvényünk, sem szegényügyi statisztikánk nincsen. A mi 22, tekintélyes kötetre menő törvénygyűjteményünkben csupán négy helyen van szó, úgy mellesleg, a szegényeink egyik-másik dolgáról; nevezetesen az 1872: XXXVI. u. n. fővárosi törvénycikkben s azután az 1886. XXII. községi törvényben meg van állapítva a községi szegény-segélyezés általános kötelezettsége; továbbá az 1875: III. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről, az 1898. XXI. törvénycikk pedig az országos betegápolási alapról (magyarul: a betegápolás országos alapjáról) rendelkezik.

Ha meggondoljuk, hogy a községeket már az 1724. aug. 24. kir. leirat utasította arra, hogy saját szegényeikről gondoskodjanak: akkor be kell ismernünk, hogy a szegényügy terén a magyar törvényhozás és közigazgatás több mint másfél évszázad óta egy lépést sem haladt. Még pedig nemcsak hogy új gondolatot, vagy új alkotást nem adott az országnak, hanem a községi szegény-segélyezés elvét sem vitte keresztül. Az imént idézett törvénycikkekből általánosan megszabott kötelező gondoskodás ugyanis oly rettenetesen rugalmas fogalom, hogy az a magyar közigazgatás fórumain elképzelhetetlen változatos magyarázatokat kapott. A gyakorlati közigazgatásban csupán két elv tudott a szegény ügyi rendtartás mezején általános népszerűsége vergődni; az egyik az, hogy a szegényügy megoldásához nélkülözhetetlen eszköz a tolonczkocsi; a másik meg az, hogy a szegények községi ellátására adta a teremtő a koldulási és a kintornázási engedélyeket a magyar közigazgatásnak.

Képzeljük csak el a magyar haza szerető gondoskodását, a midőn jogot ad béna fiának, hogy koldulhasson! Aztán a koldusok nem mind egyenlők ám; vannak telep-engedélyhez kötött rangosztályok, a melyek sokszor már egyházi adományozás,

tárgyai. Van olyan hely, a hol a Nepomuki János szobra szaporább jövedelmet ad, mint a Szűz-Mária; másutt meg a Flórián ér többet mindennél; a juhászok temploma előtt a Szent-Mihály koldusa az úr; a templom belsejében rangosabb a hely, mint a küszöbön kívül. Aztán micsoda nagy szerencse a koldusok között egy-egy szépen korcsosult kéz, vagy béna láb; a nagy púp, az undorító sebek úrrá teszik gazdájukat. Aztán a koldus-észjárás hogyan settenkedik az urak pszichológiája után! A legtöbb házban pénteken jár ki az alamizsna, de vannak kivételek is, a melyeket üzletileg is érdemes számon tartani. Aztán meg az alkalomszerű tolvajkodás, a cselédekkel való pajtáskodás szintén hozhat valamit a konyhára.

Avagy vegyük fontolóra a másik típust, a kintornásokat. A munkára képtelen szegény segédelmet keres a községénél, de mivel szegényháza nincs a falunak, pénze meg kevés, a nagy pótdóért amúgy is zavarog a nép: hát mit lehet tenni? Valahonnan kerül egy kintornázási engedély s aztán a község megszabadul a szegénytől, mert ez most már nem szegény, hanem «látványossági iparos» (lásd az 1890. évi népszámlálásban).

Íme! ezek a magyar szegényügy általános intézményei, a melyeket mindenütt megtalálunk szerte az országban. Ezekon kívül előfordulnak helylyel-közzel az egyéni jóra valóságnak szép példái is, a midőn egy-egy alispán, polgármester, községi jegyző és igen sokszor az orvos szegényházat, aggok menedékét népkonyhát teremt buzgóságával, úgyszólván: semmiből. Ámde ezek nem a kormányzatnak, hanem a társadalomnak tényei s az egyesek önkéntes tevékenysége nélkül sem létre nem jönnének, sem fent nem maradnának.

A magyar törvényhozást és a magyar kormányzatot a a szegényügy mai állapotáért súlyos mulasztás vádja terheli. Törvényhozásunk munkásságának összes eredményei, kormányzati gondoskodásaink túlnyomóan tetemesebb része kizárólag a vagyonos osztály szükségleteinek ellátására vannak berendezve. A szegény néposztályok érdekében csupán a legutóbbi évek törvényhozási és kormányzati alkotásai között fordultak elő szórványosan olyan intézkedések, a melyek a társadalmi politika parlagon maradtait vonták némi extenzív munka alá. A mint e téren megindul majd a tervszerű cselekvés, bizonyára a legelső feladatok közé fog sorakozni a szegényügy ellátása, a melyre a társadalmat nemcsak az erkölcsi kötelesség, hanem a politikai szükségesség is kényszeríti.

Sürgeti az égető kérdésnek napirendre vételét az is, hogy az állam tevékenységének hiányát egyáltalában nem képes pótolni a társadalomnak aránytalanul csekély és tervszerűtlen munkássága. Jótékony egyesületeink egymástól függetlenül, működésük relatív szociális értékének mérlegelése nélkül szorgoskodnak feladataik körül. Nagyon szükséges volna ennek a jószándékú sok és tisztos munkának tervszerű intézése. A közigazgatási felügyeletnek és ellenőrzésnek nem a zsványok és élösködök üldözésére kell vállalkoznia, a mire általában alig van szükség, hanem inkább a társadalmi munka gazdaságos felhasználására kellene az irányelveket megadnia. Hogy e tekintetben milyen üdvös szerepe lehet a közigazgatásnak, azt legjobban demonstrálja Budapesten a VIII. kerületi előljáróság a maga sikeres vezérkedésével. A politikai pártoskodás gyűlölségeitől menten, emelkedett közszellemtől támogatva, a szociális politika több feladatát oldotta meg úgy, hogy a közigazgatási intézményeket a társadalom önkéntes szervezeteivel erősítette meg. Ehhez a példához hasonló tevékenységet találunk az erdélyi szász városokban, a hol a nemzetiségi összetartozás érzete volt a társadalmi közszellem szervező fókusa.

Véleményünk szerint napjainkban épen a szegényügy rendezését nem is lehet a társadalom tevékenysége nélkül megoldani. Igaz ugyan, hogy a mai szabad és gyors költözködés mellett az állam tevékenysége a szegény-segélyezésnél semmiképen sem volna nélkülözhető: de másfelől meg a szegénység különböző okaira való tekintetből lehetetlen volna a szükséges teendőköt általánosítani. Az egyéni esetekhez való alkalmazkodás mulhatatlanul szükséges, a mire pedig az állami tevékenység vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon költséges hivatalnoki kar alkalmazásával volna képes.

De ez adminisztratív nehézségen kívül még politikai okok is javasolják a társadalmi közbenjárás felhasználását; az államnak és a községnek segélyezése ugyanis mindig bizonyos jogszerű járandóság látszatát viseli magán s hiányzanak belőle azok az erkölcsi elemek, a melyek úgy az egyházi, mint a társulati jótékony-ság működését gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt nagyon gyümölcösözté teszik. A legtokéletesebb szegényügyi rendszer mindenesetre az volna, a mely az állami és községi szegényügy megoldásánál a közigazgatás segítségére meg tudná nyerni az egyházi és az egyesületi jótékony-ságnak a közreműködését. E közreműködés kapcsolatait különböző formák szerint

lehetne szervezni, az érintkezésnek minimuma azonban a segélyre szoruló egyéneket és a segélyezés módjait illető kölcsönös értesítésekre, továbbá általános vonatkozású vélemény-nyilvánításokra okvetlenül kiterjesztendő volna.

A közvetlenül alkalmazható eszközök között első hely illeti meg azokat, a melyek a szegénység megelőzését biztosíthatják. Ide tartoznak mindazok a gazdasági, nevelési, politikai és charitatív intézmények, törvények és rendeletek, a melyek az alsó néposztályok nagy tömegeinek általános jólétét előmozdíthatják.

Maga a mostani népnevelés egyáltalában nem e cél szolgálatában áll; nem egyéb a mi népiskolánk, mint a középfokú iskolák előkészítője. Kizárólag a jobb módú osztályok oktatási érdekeinek szolgálatára van berendezve.

A munkaképesség fokozása, annak fentartása, a kereseti alkalmak biztosítása, a munkabérek emelkedése, a munkaidő leszállítása, a jövedelem-elosztás arányosodása: egy szóval a kereseti rend szervezése a leggyümölcsözőbb szegényügy prevenczió.

A fogyasztás megkönnyítése, a közvetett adók leszállítása, a kiviteli jutalmak eltörlése, a behozatali vámok mérséklése, stb. nemcsak a szegényügyi költségek apadását biztosítanák, hanem a hatásuk folytán bekövetkező nagyobb fogyasztás úgy a kincstárt, mint a termelőket kártalanítaná. A mi társadalmunk nagy tömegei ugyanis annyira nélkülöző fogyasztással élnek, hogy nálunk a munkabérek csekély emelkedése, avagy az árak csekély esése, tetemesen föllendíti a fogyasztást.

A tőkegyűjtés megkönnyítése, a különféle biztosítások előmozdítása, a segélypénztárak működése, a munkások szövetkezetei, a zálogházak olcsó kamatlábja: vagyis a csapások ellen az anyagi erősödés egyenes gátja a szegénység bekövetkezésének. E tekintetben sok történet nálunk szociális politikai érdekekből s csupán csak a biztosításügy terén nem haladunk, a minek részletes bírálata kívül esik a czikk keretein, de egy rövid megjegyzést nem hallgathatunk el. A külföldi tőkét mindenféle állami és községi támogatással édesgetjük közénk, hogy venne részt olyan verseny nélküli ipari alapításokban, a melyeknek készítményeit vámokkal is védelmezzük . . . hiába! a külföldi tőke a teljesen kész ipari monopóliumokba sem akar beharapni. És a biztosító vállalatok? . . . soha egyet sem hívott ide senki, sőt nem egyszer ugyancsak görbén néztünk már

egyikre-másikra: és mégis, uramfia! még az óperenciás tengeren túlról is eljönnek hozzánk! Sapienti sat.

Mindezek az imént felsorolt preventív eszközök feltételezik az érdekelt, védelmezendő egyének részéről azt az előrelátó szándékot és munkás tevékenységet, hogy maguk is törekedjenek a szegénységtől megmenekedni. A mikor egyeseknél hiányzanak a szegénységtől való félelemnek e tevékeny ösztönei, akkor a *szegényügyi rendtartás*, vagy a szegényrendőrség, bizonyos korlátozásokat és kényszer-eszközöket alkalmaz velük szemben; így mindenek előtt illetőségük helyére tolonczolják az ilyeneket s megtiltják nekik az eltávozást; aztán arra kényszerítik őket hogy munkájukkal iparkodjanak magukat fentartani s végre javító házakba internálják a makacskodókat, a hol, különösen a fiatalabb egyénekekkel szemben, az erkölcsi érzetek felébresztése megoldja a kérdést.

Ha azonban a szegénység már tényleg bekövetkezett, akkor az *utólagos* eszközök alkalmazandók, a melyek részben a szegénység megszüntetésére, részben pedig annak enyhítésére, szolgálnak. A szegénység megszüntetésére gazdasági eszközökkel törekedhetünk; a szegényeket dologházakba helyezzük el, szerezzünk nekik munkát stb. egy szóval kísérsük meg a preventív eszközök alkalmazását megfelelő támogatással, ez rendszeren sikerre vezet.

A szegénység enyhítésére már nem gazdasági eszközök, hanem charitativ eljárások szükségesek. Többször felmerült már a szegénység enyhítésére irányzott törekvésekkel szemben az a vélemény, hogy hiba volna a saját fentartásukra képtelen egyéneket gondoskodásunkkal támogatni és a satnya, hibás egyének szaporodását előmozdítani; állítják, hogy ez a támogatás a társadalom faji evolúciója ellen elkövetett bűn, a mely a faj megrontására törekszik. Kegyetlen és embertelen elmélet, a melyet a humanizmus nevében is vissza kellene utasítani, ha meg nem lehetne döntení igazsággal is: ámde meglehet döntení. Először is a gazdagság és a szegénység nem mindig az erőnek és a gyengeségnek a bizonyítéka; épen úgy találkozik a gazdagok között szaporodásra nem érdemes egyén, mint a szegények között kiválóan becses matéria. De ha egyes esetekben a szegénység csakugyan gazdasági gyengeségnek a következménye volna is: még akkor sem lehet tudni, hogy vájjon annak a szegénynek nincs-e olyan értelmi, vagy erkölcsi értéke, a mely az emberiség faji kiválására nézve kedvező? Igenis helye van a

szegényügyben az altruisztikus tevékenységnek, a mely egyfelől a szegények ápolására, másfelől azok segélyezésére törekszik.

A kérdésnek további részletei, nevezetesen, hogy kik intézzék a szegényügy gondozását, miféle szervezetek szükségesek hozzá s ezek miképen oszszák meg maguk között a teendőket, meg miféle kapcsolatokat tartsanak fenn, mik legyenek a segély eszközei s mi módon alkalmaztassanak azok, stb. már mind olyan adminisztratív és gyakorlati teendők, a melyek kívül esnek e szemle érdeklődésének keretein. A fentebbiekben arra törekedtünk, hogy a szegénység típusainak megállapítása után kimutassuk annak leggyakoribb okait; azután meg akartuk állapítani a társadalomnak a modern szegénységgel szemben fennálló erkölcsi felelősségét és politikai hivatását; végre néhány állam szegényügyének vázlatos ismertetése után körvonaloztuk a szegényügy rendezésének teendőit.

Kétségtelen, hogy a társadalomnak és az államnak altruisztikus kötelességei idegenül hangzanak az individualisztikus jogi és társadalmi korszak delelőjén.

Zigány Zoltán.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Wallace összegyűjtött tanulmányai.

*Studies scientific and social by Alfred Russel Wallace in two volumes;
London, Mamillan and Co., 1900. —*

Wallace Alfred Russel neve elvászthatatlanul össze van forrva a fejlődéstan modern eredményeivel. Főmunkája, a *Darwinism*, mesteri kompendiuma az evolúció elmélete körül az utóbbi időben támadt kiterjedt irodalomnak; és ép oly éleseszű bírálata a réginek, a mily gazdag új szempontokban és tényekben. Wallace azonban nem állott meg a fejlődéstan szakkérdéseinél, hanem munkásságának ezen központjából el-elkalandozott az ismeretek különböző régióiba. A jelen munka főleg csak azoknak a jelentősebb tanulmányoknak gyűjteménye, a melyek szerző tollából 1865-től 1899-ig különböző folyóiratokban megjelentek. Ezek a dolgozatok, számra nézve ötvenkettőn, egy nálunk, sajnos, kevésbé ismert és nagyon kedves angol műfajhoz tartoznak, a melynek három fővonása, hogy a tudományok legfőbb kérdéseiről szól, hogy új szempontokat tartalmaz, és hogy a legegyszerűbb népszerű előadás igénytelen formájában jelenik meg. Wallace kiváló mértékben egyesíti azokat a tulajdonságokat, a melyeket ez a műfaj megkíván. A legnehezebb kérdéseket oly világos egyszerűséggel tudja előadni, hogy a laikus is könnyedén követheti gondolatmenetét s viszont mindig újat is tud nyújtani, úgy hogy tanulmányai a szakemberekre nézve is mindig értékesek. Az első kötetben foglalt tanulmányok a geológia, a zoológia, a botanika, a fejlődéstan és az antropológia köréből vannak véve; a második kötet pedagógiai, politikai, etikai és szociológiai kérdésekkel foglalkozott.

A fejlődéstanban Wallace Weismann tanár elméletéhez csatlakozott, a ki elvetette a szerzett tulajdonságok átöröklődésének Darwin által is elfogadott tanát és a fajok eredetét tisztán a természetes kiválasztásra vezette vissza. Wallace ezt a tant számos új bizonyítékkal gazdagította és tette elfogadhatóbbá és viszont felvette a keztyüt mindazokkal a téves következtetésekkel szemben is, a melyeket sokan ezen elméletből vontak le és a melyekkel magát az elméletet is diskreditálták.

Szociológiai fejtegetéseiben is mindenütt biológiai kutatásait alkalmazza Wallace. A Weismannismus szociológusának Kidd Benjámin szokták tartani, de e tanulmányokból úgy látszik, Kidd

egynéhány fontos alaptételét Wallacenak köszöni. Nálunk Wallace dolgozatai már azért is nagyon tanulságosak volnának, mert megannyi illusztrációi annak a nálunk nem eléggé méltatott összefüggésnek, a mely a szociológia és a természettudományok között fennáll. Nálunk még a legtöbben azt vélik, hogy a társadalomtudomány kérdéseire eredményesen hozzá lehet nyúlni azzal a módszerrel, a melyet, teszem, egy Rousseau vagy egy Kant követtek. Az a tanulmány, a melyet szerző szíves engedelmével lapunk jelen számának élén mutatoul közlünk, is nyilvánvalóvá teszi, hogy p. o. a szerzett tulajdonságok át- vagy át nem öröklődésének kérdése mennyire bejátszik a társadalomtudományok körébe.

A második kötet nagy része a földtulajdon államosításának van szentelve. Wallace ebben a kérdésben Spencernek azt a tanítást követi, a melyet egyik legelső művében, az 1853-ban megjelent *Social Statics*-ban fejtett ki és a melyben a föld magántulajdonát egyenesen bűnnek tekinti. A könyv igen nagy hatást tett és jól lehet maga a mester tudvalevőleg csakhamar a legélesebb individualizmusra tért át, a *Social Statics*-nak még ma is számos híve van, köztük Tolstoj is. Wallace is e könyv hatása alatt írta meg egyik cikkét a *Contemporary Review*-ban, a mely oly élénk visszhangra talált, hogy hatalmas egyesület alakult hatása alatt a föld államosításának keresztülvitelére.

A ki a korunkat mozgató nagy természettudományi és társadalmi kérdések legfontosabbjairól alapos és összefoglaló tájékozást kíván, az örömmel fogja fogadni Wallace tanulmányait, a melyek tömör és plasztikus előadásban rendszerint az ellentétes elméleteket is szembeállítják. Az essayk élvezetességét fokozza, hogy a tudóson kívül egy nagyon rokonszenves és igazán nemeslelkű egyéniség nyilatkozik meg bennük.

Az akadémia könyvkiadó-vállalata nagyon hasznos szolgálatot tenne, ha ezt a tudományos és ismeretterjesztő szempontból egyaránt nagyérdékű két kötet tanulmányt, a melyet számos illusztráció is díszít, egyes tisztán angol vonatkozásúnak elhagyásával közönségünknek magyar nyelven tenné hozzáférhetővé.

Dr. Somló Bódog.

Mezőgazdasági statisztika.

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Ötödik kötet. Vég-eredmények, 17 grafikai térképpel. A földmív. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. közp. statisztikai hivatal. Ára nyolcz korona. Budapest, 1900.

Az 1895. évi VIII. t.-cikkben elrendelt mezőgazdasági statisztikai összeírást tudvalevőleg 1895. november hó végén foganatosította Darányi Ignác földművelésügyi miniszter s az Összeírás adatainak feldolgozását eddig négy kötetben tárta fel. Most, tehát éppen öt évvel az összeírás foganatosítása után jelent meg az ötödik és utolsó kötet, mely egyúttal összefoglalja az összeírás főbb adatait, sőt részben a vetés- és szőlőterületre és a tejszövetkezetekre vonatkozólag a legújabb, 1900. évi adatokkal is kiegészíti.

Ezzel az öt éven át szakadatlanul folyt feldolgozás is befejeződött s birtokába jutottunk egy olyan munkának, mely lehetővé teszi a hazai mezőgazdaság sokféle adatainak és vonatkozásainak számszerű, pontos megismerését, a földművelésügyi kormányt pedig képessé teszi arra, hogy tevékenységét hazánk minden egyes vidékének többé-kevésbé eltérő gazdasági viszonyaihoz alkalmazza és kétségtelen, hogy mezőgazdasági viszonyainknak az a beható megismerése, melynek alapja e munkában van megerősítve, ráfogja nyomni bélyegét agrár-politikánk további alakulására.

Az utolsó, összefoglaló kötet tartalmát a következőkben ismer-tetjük:

1. A művelési ágak s az egyes termények vetésterületének 1895-től 1899/900-ig való változása, melynek feltüntetésével ki-egészíti a most megjelent kötet az 1895. évi összeírás adatait, azt az eredményt mutatja, hogy minden főbb termény területe növekszik, vagyis mezőgazdasági termelésünk az utolsó öt év alatt is az inten-zivebb üzem felé gravitált, főleg a legelők s az ugar rovására, a mi kitetszik e területek csökkenéséből és a trágyafogyasztás növeke-déséből.

A régi és az új ültetésű szőlők területére vonatkozó összeírást is a legújabb adatokkal egészíti ki az ötödik kötet, külön mutatva ki a homok, külön a kötött talajon levő és külön a filloxerás szőlőket.

A még termő, de már filloxerás szőlők az összes szőlőterületnek csak 16,8 százalékát teszik. A régi szőlőknek 5 százaléka homokon, 8,7 százaléka kötött talajon van.

A rekonstrukcióban azelőtt túlnyomó volt a homokterület, kevesebb a kötött föld a mennyiben amarra 25 százalék, emerre pedig 196 százalék esett. Az utóbbi 3—4 év óta megváltozott a rekon-strukciónak ez az iránya, a homokterületre 7,2 százalék, a kötött földre pedig 11,2 százalék esik, sőt 1899-ben a homokterületnek 2,1 százaléka áll szemben a kötött földnek 4,2 százalékaival. Ez kétségtelenül a filloxera által elpusztított szőlők felújításának elő-mozdításáról szóló 1896. évi V. t.-cikknek hatása.

Gyümölcsfa volt 1895-ben 65 millió darab (a jelentés azt mondja, hogy valószínűleg sokat el is titkoltak) ennek fele szilva, 14 százaléka alma. Az a nagyszabású tevékenység, mely éppen az utolsó öt év alatt megindult gyümölcsstermelésünk emelése, gyümölcsfaállományunk szaporítása érdekében az állami faiskolák számának szaporításával, az utak befásításával stb., bizonyára tetemesen növelte azóta gyümölcsfaállományunkat, a mire bizony szükség is van, mert jövedelmező gyümölcsexportra és számottevő gyümölcsipar meghonosít-ására csak akkor számíthatunk, ha 1895-ben volt gyümölcsfa-állományunkat legalább is megtízszerezzük.

Igásfogat volt az országban 1,3 millió; ennek fele lófogat, legtöbbje kettes. De a szántóföldnek túlnyomó részét ökörfogatokkal mivelik.

Az adatok feldolgozásánál csak országos átlagban van kimutatva, hogy mekkora terület esik egy-egy fogatra; pedig czélszerű lett volna kimutatni azt is, hogy mekkora terület esik egy gazdaságban

egy fogatra, ha már a gazdaságban nem foglalkoztatott fogatok számának levonásával meg nem állapítottuk azt, hogy mekkora területet mivel meg egy-egy fogat. A mezőgazdasági üzem intenzitásának megítélésére nagyon jó lett volna ezt tudni.

Az állatállományt következőképpen mutatja ki:

szarvasmarha	5,8	millió	darab
ló	2,0	»	»
sertés	6,4	»	»
juh	7,5	»	»
baromfi	29,4	»	»
méh	0,7	»	család.

Fel van tüntetve az egyes állatfajok ivar- és korszerinti megoszlása is.

Kétségtelen, hogy, a juhot kivéve, állatállományunk 1895. óta is szaporodott, legalább is abban a mértékben, mint 1884. és 1895. között. E mellett a feltevés mellett szól a takarmánytermelés, valamint a trágyahasználat emelkedése, mert mindkettőnek az állatállomány szaporodása a feltétele. De ezt következtethetjük mezőgazdasági termelésünknek már fennebb konstatált intenzív irányzatából is, mert a juhtenyésztést kivéve, mely az extenzív gazdálkodást jellemzi, minden más állatfajta tenyésztése lépést emelkedik a mezőgazdasági üzem intenzitásának fokozásával, a mi az előbb említett két körülményből is kitűnik.

A birtokok nagyság szerinti kimutatását is megtaláljuk a közzétett kötetben. A gazdaságoknak 53,6 százaléka törpe (5 holdig), 45,4 százaléka kis (5—100 h.), 0,8 százaléka közép (100—1000 h.) és 0,16 százaléka nagy birtok, (1000 holdnál nagyobb.).

A területből csak 5,8% esik a törpe, 46,5% a kis, 14,4% a közép és 32,3% a nagy gazdaságokra.

A gazdáknak 86,7 százaléka csak a sajátján gazdálkodik, a területnek csak 9,3 százaléka van bérbe adva, 17 százaléka pedig vegyes. Aránylag inkább a nagyobb birtokok vannak bérbe adva.

2. Az erdőterületnek 30 százaléka közös tulajdon, fele községi, fele közbirtokossági.

A legelőnek 46 százaléka közös, itt több a közbirtokossági.

A közös erdőkre jár az állatállománynak 5—8 százaléka, a közös legelőkre 28—43 százaléka.

3. A korlátolt forgalmú birtokok csekély eltérést mutatnak a földművelési minisztérium régi statisztikájától; valamit fogytak. ⁴/₅ részük házi kezelésben van, de a szántóföldnek csak fele.

4. A háziállatok átlagos súlya és értéke legkisebb a kisbirtokokon, legnagyobb a nagyon. Összes súlyuk (a szarvasmarhák, lovak, sertések, juhok és kecskéké) 27 millió q, értékük 1500, mill. K. Fel van tüntetve az élősúlyra eső takarmány- és trágyamennyiség. (A számitás plauzibilis.)

5. A tehenek fejési eredménye aránylag a nagybirtokon a legnagyobb; de a tejnek 84%-át kisgazdák termelik.

6. A mi a vetőmag-szükségletet illeti, az őszi búza, rozs és tavaszi árpafélét sorvetővel vetik, egyébnek csak ¹/₄—¹/₃-ad részét.

A vetőmag-fogyasztásban a kétféle mód közt holdankint 27— 37 liter a különbség.

Évi vetőmag-szükségletünk 17 millió hektoliter őszi búza. Rossz évben, milyen az 1897-iki volt, a termés jókora részét igénybe veszi.

Nagyon emeli a munka értékét, hogy a statisztikai táblázatok adatait magyarázó szöveggel kíséri és grafikai mellékletekkel világosan szemlélhetővé teszi.

Az összeírás-felhalmozta dús adatokból, a mint azt a munka előszavában a földművelésügyi miniszter is kijelenti, csak a mintegy felszínen jelentkező következtetések vannak a feldolgozásban levonva. De ez nem lehet másképp s nem baj, hogy úgy van. Mert egyrészt nagyon becses így is, a mit a feldolgozás nyújt, másrészt meg megvan a hatalmas adatgyűjtemény, melybe — mint valami gazdag kincseket rejtő bányába — bizonyára a feldolgozás hivatalos befejezése után is le-le fog merülni a tudományra szomjuhozó utókor és fáradtságát — előre megjósolhatjuk, busás siker fogja jutalmazni.

Szántó Menyhért.

A Tizsamellékről.

— *Vadnay Andor könyve.* —

Minden tekintetben kiváló figyelemre méltó munka az, melynek rövid ismertetését megkísérlem. Szerzője egy kormányközeg, az állami és társadalmi rend hivatott öre, őszinte híve. E mellett azonban világos tekintetű, tiszta ítéletű fő, aki nem tartja kötelességének egyet-mást nem látni. Kitűnően ismeri, érti a vezetésére bízott nép gazdasági életét, különösen pedig lelkületét. Biztosan követi az egyes munkásember gondolatainak menetét, világosan észleli a tömegek eszmejárásának hullámzását. Ha még hozzátesszük, hogy Vadnay Andor teljes szívből szereti is azon népet, kétségen fölül áll előttünk, hogy a csongrádmegyei földművelők helyzetének ismertetésére hivatottabb ember nem vállalkozhatott.

A tizsamelléki gazdag rónaság nem nyújt elegendő megélhetési alkalmat az ott lakó népességnek — és így vagy ezen megélhetési alkalmakat kell szaporítanunk, vagy elkészülhetünk amaz értékes népelem kivándorlására, pusztulására. Ebben foglalható össze Vadnay könyvének alapeszméje, melyet a szerző észt-meggyőzően, szívhez szólván fejt ki előttünk. Az alföldi magyar nemes fájnak, értelem és munkaképesség tekintetében alig van párja; e mellett azonban fehér kenyeret kíván és feleségét megkíméli a nehéz munkától. Mióta nem talál elég munkát, elkeseredett, elfásult, sehol sem lát segítséget, csak a socialista vezetőkben résztvevő barátokat. Pedig a nagy alföld áldott rónája sokszorta nagyobb népességet is táplálhatna, ha csatornáznák és a nép az örökös búza- és kukoricza-termelés helyett belterjesebben, kerti módon üzött gazdaságokban nyerhetne alkalmazást.

Rendkívül érdekesek a könyv egyes részletei. Így az, melyben

párhuzamot von a földtulajdonosok és a földművelő munkások igényei között. Mindegyik azt tartja, hogy ő általa él a társadalom, áll fenn az állam. Túlzás lehet mindkettőnek álláspontjában, de hogy melyik jár közelebb az igazsághoz — ezt eldönteni egy gondolkodó főnek sem eshet nehezére.

Még érdekesebb a munkásnyomorról szóló fejezet következő mondása: »Mintha adósa volnék ezeknek a kérges kezű, gyötrődő embereknek. Mintha ők becsületes, türelmes, szerény hitelezők, én fizetni nem tudó, nagyképű adós volnék. Adós, kit felelőssége alól fel nem ment az, hogy velem együtt az egész ország, a társadalom, a törvényhozás és kormány egyetemlegesen kötelezvék.«

A lelkiismeret szólal meg az érdemes kormányférfiú ezen szavaiban — egy egész nemzetnek, egy egész társadalomnak lelkiismerete. Bár hatna el e szózat mindazok szívéhez, akiknek a magyar állam, a mai társadalom eszközöket adott kezébe, hogy a lelkiismeret szavát meghallgassák és tetté változtassák!

Dr. Farkas Geiza.

Egy angol politikus Chináról.

China and its present crisis, with notes on a visit to Japan and Korea, by Joseph Walton, M. P. Second Edition, London, Sampson Low, Marston and Company 1900.

Egy régi, közkeletű adoma találóaan jellemzi a három nyugot-európai vezető kultúrnépnek gondolkodásmódját. Egy akadémia — így szól az adoma — annak idején pályadíjat tűzött ki egy oly tudományos munkára, a mely legjobban mutatja be a tevét. A díjért pályázott egy francia, egy német és egy angol tudós. A francia elment az állatkertbe, jól megnézte a tevét, aztán hazament és csevegést írt róla. A német tudós könyvtárakba zárkózott el, végig olvasott mindent, a mit a tárgyra vonatkozólag valaha összeírtak s aztán a kötetek végnélküli számában újból feldolgozta és átgyúrta az egész anyagot. Az angol, az hajóra ült, elutazott Arábiába, ott a helyszínen megismerkedett a teve összes sajátságával, hazament és a látottakat és tapasztaltakat leírta szépen, a nélkül hogy bármit hozzátoldott volna. Hogy a jutalmat melyik kapta meg, arról nem szól a krónika.

Ez az adoma jutott eszembe, mikor Walton angol parlamenti tagnak Chináról szóló munkáját végig olvastam. Ez a könyv angol módszerrel van írva. Szerzője meg akart ismerkedni a hatalmas keletázsiai birodalommal, a mely Angliában már a jelenlegi válság előtt is állandó figyelem tárgyát képezte, nem törődött tehát sokat azokkal, a mit Chináról diplomaták és missionáriusok, újságírók és tudósok összeírtak, hanem fogta magát, elutazott Chinába, nyolcz hónapot a helyszínén töltött s azon volt, hogy a legjobban értesült egyénektől szerezze be információit China jelenlegi politikai és gazdasági helyzetére vonatkozólag. Azután hazament és megírta könyvét.

Ezzel tulajdonképen elmondtuk a könyvnek összes jó és rossz oldalait. Jó oldalai közé tartozik, hogy mindenütt közvetlen benyomásokról számol be, hogy autentikus értesüléseket autentikus formában ad vissza és hogy elkerüli azokat a tévedéseket, a melyek azokban, kik nem saját szemükkel látnak valamit, igen könnyen képződnek. Rossz oldalai közé tartozik ellenben az, hogy igen felületes, a chinai nép lelkébe és a chinai politika gyökereibe nem enged bepillantást és hogy tisztán csak arra szorítkozván, mit egy idegen országban nyolcz hónap alatt látni lehet, alapjában véve igen kevéssel ismer-teti meg az olvasót. Az, aki ezt a könyvet végigolvassa, igen becses adatokkal bővítheti Chináról való ismereteit, ha ilyen ismeretei már voltak; de senki sem fog helyes fogalmakat alkotni magának ez országról, ha Chináról szóló ismeretei egyáltalában nem, vagy csak gyéren és fogyatékosan voltak. A szerző persze nem ilyenek számára írta művét és nem ambitionálja azt, hogy Chinát a nagy közönséggel megismertesse, de ezért mégis sajnosán nélkülözzük azt, hogy nem használt munkájában egy kis francia, de főleg német módszert is.

A munka tulajdonképen apró jegyzetekből áll, a melyeket előbb össze kell hordani a könyv különböző részeiből, hogy valamely kérdéstről egyöntetű képet szerezhessünk. Így is a tájékozás, a melyet a szerző egyes dolgokra vonatkozólag nyújt, szörnyen hézagos marad. Arról a mélységes filozófiáról például, a melyet Confuczius, a világtörténelem legnagyobb szellemeinek egyike, a chinai nép számára megkonstruált és a melyet a mai napig vallásuként fogadtak el, Walton két oldalon bánik el s az egész két oldalnak szövegét össze lehetne foglalni abban az egy mondatban, hogy: a chinai nép igen babonás.

De legyünk igazságosak. Ha Walton erről s egyéb hasonló kérdésekről nem nyújt felvilágosítást, úgy ez onnan van, hogy nem akar róluk felvilágosítást nyújtani. Mert ha a czím után ítélve azt is lehetni gondolni, hogy ez a könyv Chinának és jelenlegi válságának rendszeres képét akarja nyújtani, tényleg ilyen céljai egyáltalán nincsenek. A chinai népeletnél és a chinai nép szokásainál s gondolkozásmódjánál sokkal jobban érdeklik a szerzőt az egyes kikötők áruforgalma, egyes gyárak eredményei s kilátásai s az egyes vidékek természeti kincsei. Nem földrajzírók s tudósok számára van írva a könyv, hanem politikusok és kereskedők számára.

Ha mi is a szerző álláspontjára helyezkedünk és nem azt kritizáljuk a könyvben, a mi nincs benne s a mit a szerző nem is akart bevenni — hisz kétségtelenül ez az egyedül igazságos szempont — akkor csak hálások lehetünk azért a rengeteg sok adatért, a melyet Walton munkájában összehordott. Ez adatokról rövid vonásokban képet nyújtani, ép oly lehetetlen, mint egy múzeum kincseiről pár szóban beszámolni. Az egyes adatok helyességét sem ellenőrizhetjük, bár konstatálhatjuk, hogy Walton több lényeges pontban eltér az eddig ismert adatoktól. Így pl. — hogy csak egy pontot ragadjunk ki a sok közül — az általános felfogás eddig az volt, hogy az angolok által »árendába« vett kikötőt.

Wei-hai-Wei-t fizikai akadályok miatt nem lehet vasút segítségével összekötni Santung tartománnyal, a melyben a német kikötő, Kiao-chau fekszik, míg Walton kimutatja, hogy ennek a vasútnak mi sem állna útjában.

Az eredmény, a melyre Walton utazása folyamán jutott, a következő: Nem lehet túlbecsülni annak értékét, hogy az angol kormány Chinában erélyes és világos politikát kövessen. »A dél-afrikai kérdés bölcs és igazságos elintézése« — mondja szerző — »fontos dolog, de merem állítani, hogy tízszerre fontosabb a brit birodalom kereskedelmi érdekei szempontjából, hogy a jelenlegi ellenségeskedések befejezése után a kormány egyetértésben a többi hatalmakkal arra törekedjék, hogy Chinában állandó és felvilágosított kormány igatassék be, úgy hogy China a chinaiaké maradjon, az egész birodalom pedig az összes nemzetek kereskedelmének nyitva álljon.« Hogy ebben a szerzőnek igaza van, azt mutatja az is, hogy ezt a politikát az államok legnagyobb része sajátjává tette.

A mi a részletkérdéseket illeti, Walton Chinában Németországot, Japánt s az Egyesült-Államokat tekinti Anglia természetes szövetségeseinek s Oroszországot s Franciaországot ellenfeleinek. Kétféle követelményt állít fel ebből a szempontból. China északi részében szerinte az a kérdés, hogy kié legyen a döntő befolyás, nem a tengeren, de a szárazföldön fog eldőlni, mihelyt a mandzsu vasutak ki lesznek építve. Itt tehát Wei-hai-Wei kikötő költséges fenntartása semmi értékkel sem bír s az angol kormány Walton szerint leghelyesebben cselekednék, ha az egész kikötőt Németországnak adná át. Ellenben China déli részében, a Yang-tze-kiang völgyében és kivált Hongkong táján az angol befolyást, melyet itt különösen a Tonking birtokában levő francziák fenyegetnek, meg kell óvni s meg kell erősíteni.

Az e politika alapját képező gondolat tiszta és világos s Wei-hai-Wei jelentőségének alábecsülésén kívül más kifogást alig lehet ellene tenni, Wei-hai-Wei azonban Anglia, — meg vagyunk róla győződve, — meg fogja tartani, — először is, mert jelentősége még nem járt le s másodszor azért is, hogy alkalomadtán egy czélszerű »Kompensationsobjekt« fölötte rendelkezék. gg.

Úti rajzok.

C. von Hahn: Bilder aus dem Kaukasus. Leipzig, Verlag von Dunckev Humblot, 1900. (335 old.) — P. Kauder: Reisebilder aus Persien, Turkestan und der Türkei, Breslau, Schlesische Verlagsanstalt, 1900. 357 old.) — J. E. Reiffert: Zehn Jahre in China, Paderborn, 1896. (280 old.)

A modern szociológiának igen gazdag fegyvertára a néprajz. Ez szolgáltatta neki az illusztrációkat és az induktív bizonyítékokat az intézmények és érzelmek ama relativitásához, a mely már a fejlődés tanából is folyik és a melynek alapulvétele nélkül ma már a kor színvonalán álló szociológiai tanulmány el sem képzelhető. Igen sok intézményünk eredete csakis az ethnológia segítségével volt felderíthető; a legtöbb intézmény mai fejlett alakjából sohasem tud-

tunk volna visszakövetkeztetni azokra a kiinduló pontokra és azokra a számos átmeneti alakzatra, a melyeket a míveltség alacsony fokán álló népek maiglan élő tüneményekképen tartanak szemünk elé. A történelem látóköreit mi sem tágitotta annyira, mint azok az adatok, a melyeket a néprajz szolgáltat és azok a következtetések, a melyekre a szociológia csakis ezen adatok segítségével juthatott el. Ezért minden történetírónak legalább is egy kevés időt feltétlenül szentelni kellene valamely egészen primitív nép megismerésére (nem is szólva róla, hogy ma már nem lehet nagy történetíróvá az, a kinek a szociológia emlőiből semmi sem jutott.)

De nemcsak arra, a ki a társadalmat a tudomány szemüvegén át nézi, hanem a laikusra nézve is éppen oly tanulságos, mint a milyen élvezetes olvasmány a néprajz, a mely különben e kettős hivatásához mérten különböződést is mutat.

Az ethnológia egy része ma már helyesen a szociológia szolgálatára szegődött. Egyenesen azokra a kérdésekre igyekszik feladatot adni, a melyeket a szociológia intéz hozzá. Az ethnológia túlnyomó része azonban csak egyszerűen számot ad a látottakról és a többi tudománynak dolga azután kihalászni belőle azokat az adatokat, a melyeket a maga körében értékesíthet. A fenti 3 könyv az utóbbi kategóriába tartozik.

Hahn könyve gyakorlott utazó munkája, a ki ha nem is mondható rendszeres ethnográfusnak, még kevésbbé tekinthető laikus utazónak. Alapos ismerője a Kaukázusnak, a melyről ez immár harmadik munkája. A kötet számos kaukázusi népfaj életéről közöl tanulmányokat, legbehatóbban azonban a csevzurokkal foglalkozik. A jogász olvasót főként a csevzurok szokásjogáról szóló fejezet fogja érdekelni. Úgy a csevzurok, mint az abszok vallásának külön-külön fejezetek vannak szentelve. A kaukázusi községek rendszeréről és háztípusairól is önálló tanulmány szól.

A magyar olvasónak szeme megakad a következő passzuson:

»Hajdanában a digorok, épúgy mint az osszéték alkalmasint a síkságon éltek; s valószínűleg a Don folyóig és az azóvi tengerig, sőt még azon túl is terjeszkedtek. Ezt a Don és Duna (Donau) folyók neveiből szokták következtetni. *A digorokat a magyarokkal is összeköttetésbe hozták.* Ezt egykönnyen nem is lehet elütni. *Tény először is, hogy a digorok önönmaguk madjaroknak nevezik magukat* és másodsor, hogy egy rokon népről tudnak, a mely hosszú, hosszú idő előtt elvált tőlük és távol nyugatra költözött; harmadszor, hogy — ha nem is nagyon gyakran — *a magyarokra emlékeztető típusokat találunk közöttük.* E feltevés ellen szól, (ha a nyelvtől egészen el is tekintünk) a digorok nagyrészt tisztán árja típusa, továbbá hogy az osszétoktól alig különböznek és hogy az azokkal való szoros rokonság tudatában vannak, az osszéték pedig, a kik iron (iráni) néven nevezik magukat, mitsem tudnak egy magyar nép létezéséről és azzal való rokonságukról. *Erős szemrehányásokat teszek magamnak, hogy nem jegyeztem fel több családnevet is, a melyek talán útmutatóul szolgáltak volna.*«

Felhívjuk e sorokra — a mennyiben még nem ismerné őket — buzgó ősmagyar-kutatónk Zichy Jenő gróf figyelmét.

Kauder könyve kevésbé a tudománynak, mint inkább a laikus olvasóközönség igényeit igyekszik kielégíteni. A néprajzzal keveset foglalkozik. Sokkal nagyobb részt szentel a szorosabb értelemben vett útleírásnak, semmint a lakosság fizikai vagy társadalmi ismertetésének. Ez utóbbi tárgygyal csak a középázsiai városi képek és a török nagy városok című fejezetek foglalkoznak.

Reiffert hittérítő munkáját csak azért szükséges megemlíteni, nehogy olyasvalaki is megvegye, a kit a kínai kereszténytelepek lelki gyakorlatai és a missziók ügyei-bajai nem érdekelnek. A könyv tisztán a katolikus hittérítés témája körül forog és a ki az Európa és Kína közötti összeköttetések ezen ágának katolikus megvilágításával óhajt megismerkedni, meg fogja találni benne, a mit keres.

Iksz.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A költségvetési vita, mely a *magyar képviselőház* idejét december havában úgyszólván egészen a maga számára foglalta le, már eddig is két nagy sikert biztosított Széll Kálmán miniszterelnöknek. Mindkettő érdemes arra, hogy megemlékezzünk róla.

Első nagy diadalát Széll Kálmán a néppártal szemben vívta ki. A néppártnak, illetve a néppárt egyik főtisztelendő vezérének, az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy a költségvetést használja fel a néppárt összes sérelmeinek, panaszainak és vágyainak kifejtésére. Összehordott mindent, a mi alkalmas arra, hogy az ország közállapotait a lehető legfeketébb színben tüntesse fel. Felhozott közigazgatási bajokat, felekezeti sérelmeket, választási visszaéléseket; összehányt tücsköt és bogarat. Mindehhez joga volt és még azt nem rójuk fel neki hibául, hogy azok között, a miket elmondott, sok nem igaz dolog is volt, hisz bár pap létére neki e tekintetben tán némileg szigorúbban kellene gondolkodnia, — a politikusról is áll az, a mit Anatole France a nőről mond, — il ne ment par quand il ne fait pas des mensonges inutiles. A fődolog az, hogy Széll Kálmán e beszéd czáfolata formájában a néppárt egész programját a képviselőház összes többi pártjai szemében egyszerűen tönkre tette. Kimutatta, hogy nem a nép erkölcsi, szellemi és vallási jóllétéről való gondoskodás, hanem a vallási fanatizmus az, mely e pártot létrehozta, fentartja s egyedül támogatja. Kimutatta, hogy a vallás valódi érdekeinek, s a katolikus vallás érdekeinek is, — még csak közös éritkezési pontjai sincsenek ama érdekekkel, a melyeknek védelmére a néppárt alakult, még kevésbbé azonosíthatók ez érdekek egymással. Elsőrendű szükség, hogy ez időről-időre országvilág előtt megállapíttassék, mert le kell rombolni azt a szentfényt, a melylyel a néppárt magát a nép szemében körülövezi. Ha ez a szentfény elvész, akkor a néppárt valóban kevésbé vonzó képet nyújt.

Második nagy sikere Széll Kálmánnak a fiumei kérdés megoldása. Ezt a kérdést még elődje olyan művészettel gabalyította össze, hogy a csomó megoldása majdnem lehetetlennek látszott. Bánffy báró diplomatai képességeinek fogyatékosága talán egyetlen esetben sem volt inkább érezhető, mint a fiumei kérdésben. Közel három évig a magyar kikötőváros a rakoncátlan s daczos gyermek szerepét játszotta s iparkodott azt a látszatot kelteni, mintha el lehetne Magyarország jóindulata nélkül is. Ez az állapot ártott Fiuménak s ártott Magyarországnak is. Mihelyt Széll Kálmán konczi-liáns fellépése következtében mindkét részről békülékenyebb szellem kapott lábra és az egész ügy öt száraz kérdéssé zsugorodott össze, a megoldásnak misem állt útjában. A kérdés most már oly stádiumba jutott, hogy a választások Fiume város képviselőtestületébe legközelebb megejthetők lesznek. Fiume kibékül és meg van elégedve,

a nélkül, hogy a magyar államiságon, a magyar állam souverainitásán a legkisebb csorba esett volna. Ezt az eredményt Széll Kálmán idézte elő s a mű dicséreti mesterét.

A képviselőház különben most rendes téli álmát alussza, mely mint rendesen, a karácsony előtti héten kezdődött s három hétig, január 15-ig tart.

A külföldi nagy események sorában ismét *Délafrika* áll előtérben. Az angolok itt sehogy sem tudnak boldogulni. Mióta a nagystilű háború be lett fejezve s a guerilla-csatározások kezdetüket vették, azóta a helyzet úgyszólván állandóan ugyanaz. Anglia 180000 főnyi sereget tart lenn, 10,000 kilométernyire az anyaország határain kívül, de ezek tehetetlenül állnak szemben a maréknyi boer íharcosokkal, kik bámulatos mozgékonysággal egyszer itt, másszor ott tűnnek fel s érzékeny vereségeket okoznak az angol csapatoknak. Eleinte úgy vélték, hogy Roberts lord nem eléggé szigorú a »lázadókkal« szemben s tényleg ez az általános nézet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hadvezetést Kitchener lordra bízták, Roberts lordot pedig előléptették az angol hadsereg főparancsnokává. Azóta azonban a helyzet az angolokra nézve még sokkal kedvezőtlenebbé vált. December közepén Clemens tábornok szenvedett komoly vereséget a Magalieshegynél, mely alkalommal közel 600 angol fogságba esett. Valamivel később a boerok 120 angol katonát fogtak el. Közvetlenül a karácsonyi ünnepek előtt pedig az a hír érkezett, hogy körülbelül ezer boer betört a Fokföldre is s hogy itt a holland nemzetiségű angol honpolgárok is nyíltan a boerokhoz szegődtek. Mindezen hírek nem igen voltak alkalmasak arra, hogy az angolok karácsonyi hangulatát kedvezővé tegyék, ellenkezőleg, keserű csalódást okoztak egész Angliában, hol a nép már-már hajlandó volt az egyes előforduló csatározásokat csupán nagyobb »csendzavarásoknak« minősíteni. A helyzet még nagyon komoly és Angolországban már annak szükségességét hangoztatják, hogy Kitchener lord az északamerikai háborúból ismeretes Sherman generális módjára a boer területek elpusztítása által vessen véget a boerok ellenállásának, mert hisz minden háború kegyetlen s nem a leghosszabb háború a legkegyetlenebb.

Fájdalom, a háború végét még nem lehet előre látni. Az bizonyos, hogy ez a vég más nem lehet, mint a boerok teljes legigázása, sőt ez a vég, — a történelem szempontjából tekintve a dolgokat, — a legkedvezőbb is, mert egy meglehetősen korrupt kormányrendszernek vet véget, a civilizáció útjait egyengeti és megakadályozza az egyenlenségek újabb kitörését. A európai hatalmak valamelyikének közbelépésére gondolni sem lehet, — ezt már Transvaalnak még mindig Európában időző elnöke, az agg Krüger is tapasztalhatta. Franciaországban tüntető lelkesedéssel fogadták, a kormánykörök azonban, — bár fogadták Krüger, — nagyon hidegen viselkedtek. Második látogatását Krüger a berlini udvarnál akarta tenni, daczára annak, hogy már Parisban tudomására hozták, hogy a császár alkalmasint »nem lesz otthon«. Krüger úgy tett, mintha ezt e figyelmeztetést nem értette volna meg, azt remélvén, hogy a

német nép rokonszenvének megnyilatkozása utóvégre is kényszerítni fogja a császárt, hogy az elnök látogatását elfogadja. Krüger azonban csak Kölnig jutott, hol kategorice megkérték látogatásának elhagyására. Kölnből Hollandiába utazott. A holland nemzet és annak királynője meleg rokonszenvüknek tüntető nyilvánításával fogadták Krüger, — de ők sem segíthetnek sem Krügeren, sem a boerokon. Sorsuk be fog teljesedni s nincs ember, ki ezt megakadályozhatná.

Chinában nem sok új dolog történt. Az oda rendelt európai csapatoknak egyelőre alig akad dolguk, — annál szorgalmasabban tárgyaltak a diplomaták, eredményt azonban mindeddig ők sem tudtak elérni. A chinai kormány hajlandó lett volna, a neki szabott feltételeket elfogadni, csak egy pontra nézve mutatkozott hajthatatlannak, — a boxer-mozgalom főkolomposait nem akarta halálbüntetéssel sújtani. Miután a hatalmak belátták, hogy ezt a pontot keresztülrészakolni nem lehet, elálltak követeléseiktől s a boxer-mozgalomnak névleg megnevezett vezetőire, — közöttük néhány császári herczegre is, — a halálbüntetés helyett a »legszigorúbb« büntetések alkalmazását követelték. Ezeket a követeléseket egy ultimátumszerű jegyzékbe foglalva december huszadikán aláírták s pár nappal később közölték a chinai kormánnyal illetve ennek egyik megbízottjával, Csing herczeggel, egyúttal felszólítván a kormányt, hogy haladéktalanul tegyen eleget e követeléseknek, a melyek utolsók és visszavonhatatlanok (irrévocables). Ezt a jegyzéket az összes hatalmak követeli aláírták, — még az amerikai követ is, — hogy lesz-e eredménye, azt még nem lehet tudni.

Az európai államok között különösen *Franciaország* az, mely december folyamán mozgalmasabb képet nyújt. A régi Dreyfus-ügy támadt itt új életre s ismét egy jókora csomó piszkot vetett felszínre. Semmi értelme nem volna, hogy részletesebben foglalkozzunk ezzel a kellemetlen ügygyel, a főbb mozzanatok kiemelése elől azonban nem térhetünk ki. Waldeck-Rousseau miniszterelnök, ki kormányralépésétől fogva első feladatának tartja, a Dreyfus-ügyet gyökerestől kiirtani, programjához híven amnestiajavaslatot terjesztett be a kamarának, a mely szerint többek közt azok is, kik a Dreyfus-ügyből kifolyólag el lettek ítélve, felmentettek büntetéseik következményei alól. A kamarában ez a javaslat heves vitát okozott s a nationalisták osztrák mintára valóságos kis obstrukciót rendeztek ellene, — de a törvény még is keresztül ment, sőt az elhatározó jelentőségű javaslatoknál Waldeck-Rousseaunak meglehetősen nagy többsége volt. Úgy a kamarában valamit a sajtóban lefolyt vitáknak nagy részét a Dreyfus-ügy egyes episodjainak felelevenítése foglalta le, s különösen Panizzardi volt olasz katonai attache egyik sürgönyének hiteles vagy nem hiteles volta képezte vita tárgyát. A vitába egy régebben a táborak szolgálatában állott katonatiszt, Cuignet Őrnagy is beleszólt, még pedig oly formán, hogy szerinte a szóbanforgó chiffrizott sürgönynek nem a ma már általánosan elfogadott, de más, Dreyfust kompromittáló értelme volt. A hadügyminiszter elé idézve, Cuignet minden felvilágosítást megtagadott. Ezért a fegyelmi s katonai iratoknak nyilvánosságra hozataláért 60 napi várfogságra

ítélték. Ezzel az episod egyelőre be van fejezve, a parlamentben azonban még szóba fog kerülni.

A *Balkán félszigeten* sem folyt le ez a hónap minden esemény nélkül. *Szerbiában* ismét egy botrányos politikai pör játszódott le. Gencsics volt belügyminisztert felségsértés miatt törvényszék elé állították, mert a sajtókban közzétett nyílt levelekben nem a legnagyobb respekussal nyilatkozott felséges uráról, a midőn ez őt hivatalos pénzek elsikkasztásának ürügye alatt üldöztette. A vádirat nem volt képes a felségárulást bebizonyítani, s talán még Németországban, hol a felségsértésről szóló paragrafusokat igen szigorúan kezelik, sem akadt volna törvényszék, mely ily vád alapján marasztaló ítéletet hozott volna. A szerb igazságszolgáltatás azonban tradícióihoz híven sem kereste az igazságot, hanem a hatalmon levők kegyét s Gencsicsét hét évi fogházra ítélte. A per ezen kimenetele Szerbia minden igaz barátjában, — s a mi monarchiánk ezekhez tartozik, — mely sajnálkozást keltett.

Montenegró fejedelme trónraléptének negyvenedik évfordulóját felhasználja arra, hogy a »királyi fenség« címét vegye fel. S címet a nagyhatalmak elismerték, hisz nagyobb jelentőséggel ez az előléptetés nem bír. *Bulgáriában* miniszterválság játszódott le. Az eddigi kabinet, melynek elnöke Ivancsow, valóságos vezére azonban a tragikus véget ért bolgár Bismark-nak, Stambulow-nak benső barátja, Radoslawow volt, december első hetében visszalépett. A válság nem jött váratlanul, mert hisz ismeretes a bolgár fejedelem mély, személyes ellenszenvé Radoslawow iránt. Radoslawow hatalmas párt fölött rendelkezik, a melynek megtörése Ferdinánd fejedelemnek régtől fogva vágyát képezi. Viszont Radoslawow azt hitte, hogy ha a válság most üt ki, a midőn a függőben lévő költségvetési, katonai és pénzügyi javaslatok elintézése erőteljes kormánytöbbséget tesz szükségessé, ő lesz az az ember, a ki az új kabinet megalkotásával fog megbízatni. A fejedelemnek s Radoslawownak tehát egyaránt kapóra jött a válság, bár a fejedelem talán szerette volna, ha csak a sürgős munkák elintézése után állt volna be. A válság közvetlen oka egy botrányos sajtópolemia volt, a mely Radoslawow lapjai és Paprikow hadügyminiszter lapja között folyt le és a mely csakhamar a személyes insultusok terére tévedt. Radoslawow annyiban jól számított, hogy a fejedelem kénytelen volt őt bízni meg a kormányalakítással, de a megbízás oly feltételek mellett történt, a melyek a kormányalakítást tényleg lehetlenné tették. Miután Ferdinánd két miniszterlistát is elvetett, Radoslawow visszalépett s újból Ivancsow bízott meg a kabinet alakítással. Ivancsow megtartotta kormányában Radoslawow két névleges hívét, — Toncsew és Titorowot — kik azonban egy a Radoslawow-pártban bizonyos különállást elfoglaló u. n. unionista csoporthoz tartoztak, ellenben nem vonta be kormányába Radoslawowot magát s még két hívét. A cél, a melyet ezen eljárás által a fejedelem el akart érni, — evidens, ki akarta élesíteni és áthidalhatlanokká akarta tenni a Radoslawow-pártban már mutatkozó szakadásokat. Radoslawow utódja a belügyminiszter-ségben Rácso Petrow lett, kit erőszakoskodásai és elbizakodott

dölyfe miatt »Rácso czár«-nak nevezett a bolgár nép. Alig van neves ember Bulgáriában, a kivel Petrow felváltva jó barát és ellenség nem lett volna. Intrikáló természete nem épen a legalkalmasabb emberré teszi arra, hogy vezető állást elfoglaljon. A sobranje különben fel lett oszlatva s az új választások kimenetelétől függ, hogy a fejedelem és Radoslawow közt lejátszódó harczból vagyis inkább intrikákból ki fog győztesként kikerülni.

Figyelemreméltó események játszódtak le ismét az *észak-amerikai Egyesült-Államokban* is, oly események, a melyek a barátságos viszonyt az Egyesült-Államok és Anglia közt némileg megzavarták és az »angol-szász fajhoz tartozó népek egyetértését«, — a melyről angol államférfiak oly sokszor és oly sokat beszéltek, meglehetősen kétes világításban tüntetik fel. Nemzetközi bonyodalmakról van szó, a melyeket a Nicaragua-csatorna körüli tárgyalások idéztek elő. A szóbanforgó világpolitikai probléma meglehetősen régi keletű. 1849-ben egy amerikai társaság jogot nyert arra, hogy egy az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedő s a Nicaragua-tó felhasználásával kiépítendő csatornát hozzon létre. Anglia abban az időben protektorátust gyakorolt az atlanti tengerparton lakó indiánok fölött, az amerikai kormány tehát igyekezett, e protektorátust megszüntetni. Az ez ügyben folytatott tárgyalások eredményeképen jött létre 1850-ben az u. n. Clayton-Bulwer-féle szerződés, a melyben ki volt mondva, hogy sem az Egyesült-Államok, sem Anglia nem fognak kizárólagos uralmat gyakorolni egy oly csatorna fölött, a mely a Nicaragua-tó és a San Juan folyam felhasználásával jön létre, hogy e csatorna mentén erődöket sem fognak építeni és hogy egy közép-amerikai ország sem veheti a csatornát saját birtokába. Egy szóval ki lett mondva a kiépítendő csatorna nemzetközisége és semlegessége, mely még háború esetére is fentartandónak jelentetett ki. Ugyanezen elveket a szerződés minden, a Panama-földszoroson keresztülvezető víziútra is érvényeseknek ismerte el. Az észak-amerikai Egyesült-Államok azonban nem igen tartották magukat e megállapodásokhoz. Midőn Lesseps 1881-ben a Panama-csatorna kiépítésére vonatkozólag kidolgozott tervét közzétette, Garfield akkori elnök a szerződés ellenére kijelentette, hogy Amerika kötelessége, magának felügyeleti jogot biztosítani az építendő csatorna fölött.

Anglia akkor is, később is ismételten kénytelen volt az Egyesült-Államoknak a Clayton-Bulwer-féle szerződés létezését észébe juttatni, de már akkor is evidens volt, hogy Amerika adott esetben keveset fog törődni a szerződéssel. Így az angol kormány elhatározta, hogy legalább meg fogja menteni azt, a mi még megmenthető volt s megkötötte ez év február 5-én az u. n. Hay-Pauncefote-féle szerződést, a melyben Anglia lemondott arról a kikötésről, hogy egyik állam sem fog kizárólagos uralmat gyakorolni a csatorna fölött, — szóval a csatorna nemzetköziségéről, — ellenben az Egyesült-Államok elismerték a csatorna semlegességét. Az amerikai alkotmány értelmében azonban a nemzetközi szerződések ratifikációja a senatus dolga, a senatusnak imperialista elvektől áthatott többsége pedig nem akart beleegyezni a csatorna semlegesítésébe,

hanem számos módosítást eszközölt a szerződésen, a melyeknek legfontosabbika az, hogy a csatorna háború esetén az amerikaiak által teljesen elzárható. Mindkét érdekelt államban nagy kíváncsisággal várják a további fejleményeket. Angliában azt remélik, hogy Mac Kinley veto jogával fog élni a módosított szerződéssel szemben, beszélnek Mac-Kinley külügyi államtitkárának s a szerződés egyik létrehozójának, Hay-nak visszalépéséről is, Anglia pedig ismét, — mint pár évvel ezelőtt, — azon alternatíva előtt áll, hogy vagy engedjen az amerikai »jingo«-párt követeléseinek vagy jogait *minden áron* érvényesítse.

A *délamerikai köztársaságok* egymásközi viszonyai is némileg felköltötték az általános figyelmet. Ez országok belviszályaival már régóta nem törődik senkisé, most azonban úgy látszik, mintha az egyes államok egymással akarnának hajba kapni. Peru és Bolívia között igen komoly határvillongások fordultak elő. A Chile és Argentína közt fenforgó s szintén határszabályozási kérdésekre visszavezendő differenciák már ismételten annyira mentek, hogy a háború a két állam közt elkerülhetlennek látszott, — annál nagyobb aggodalommal látják Argentíniában a chilei hadsereg s flotta folytonos szaporítását. Chile és Bolívia között már régóta rossz a viszony. 1884-ben Chile háborút viselt Bolívia s Peru ellen. Győztesként került ki a háborúból s zsákmányul két gazdag tartományt, Tacna-t s Aricat foglalta el, azon kikötéssel, hogy tíz év multán e két tartomány lakossága plebiscitum alakjában fogja eldönteni, hogy melyik országhoz akar tartozni. A tíz eltelt s azóta Chile folytonos ürügyekkel halogatja a népszavazást. Ezen helyzet mellett kétségtelenül nagy jelentőséggel bír az a látogatás, melyet Brazília elnöke, Campos Salles, az argentin köztársaság fővárosában tett. Bár formális szerződés Chile ellen az alkalommal nem jött létre, a látogatás azt látszik bizonyítani, hogy bizonyos körülmények között Brazília hajlandó volna támogatni Argentíniát.

A nagy egységes ausztráliai szövetség, — a Commonwealth of *Australia* — január elsején lesz valósággá. A kormányzó, Hopetoun lord már megérkezett, sőt már kormányát is megalkotta. Először a legrégebb gyarmat, Új-Dél-Wales miniszterelnökét, Sir William Lyne-t bízta meg a kabinetalakítással, a ki azonban képtelen volt magának Victoria gyarmat támogatását biztosítani s visszalépett. Erre az új-dél-walesi ellenzék vezére, Barton, vállalta el a kabinet megalkotását. Eltérőleg Lyne-től, ő elejétől fogva az ausztráliai államok szövetségének lelkes híve volt és a szövetséges alkotmány létrehozásában neki igen előkelő rész jutott. Remélhetőleg többsége lesz az új ausztráliai parlamentben. Ausztrália fejlődése és consolidatiója jelenleg úgyis az egyedüli vizsgálható mozzanat Anglia sok bajai közepette.

Budapest, 1900. decz. 27.